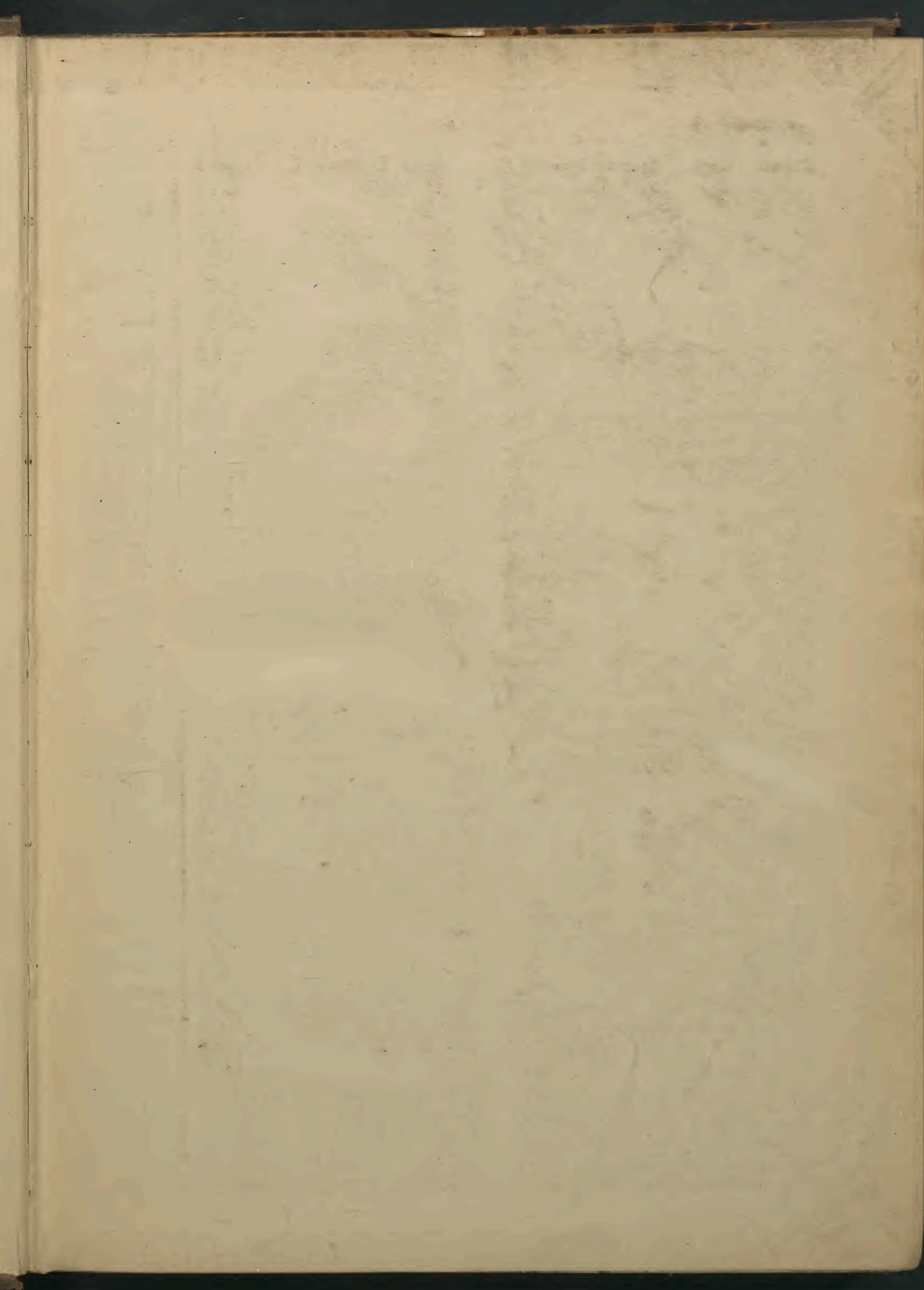
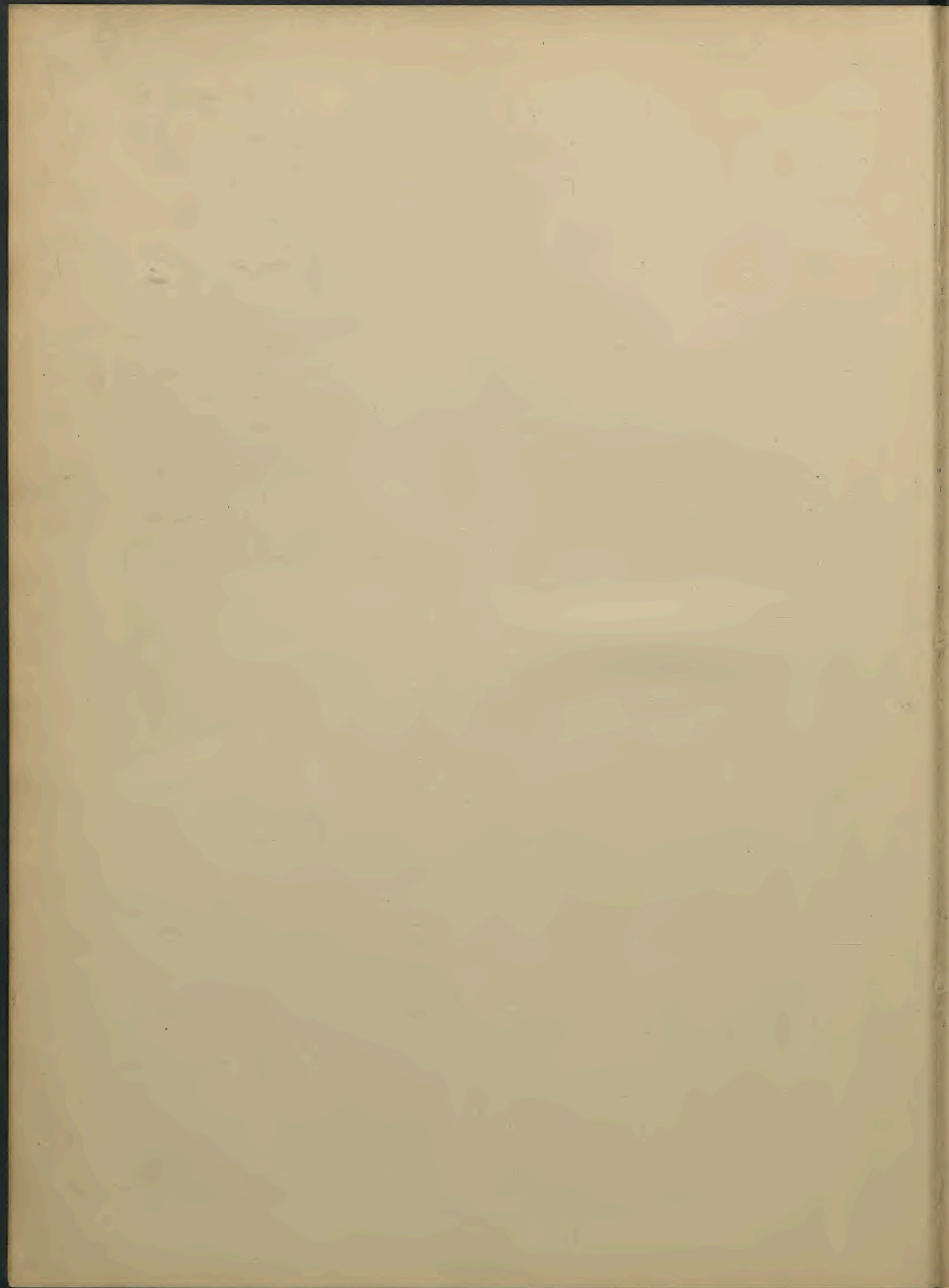


I-70

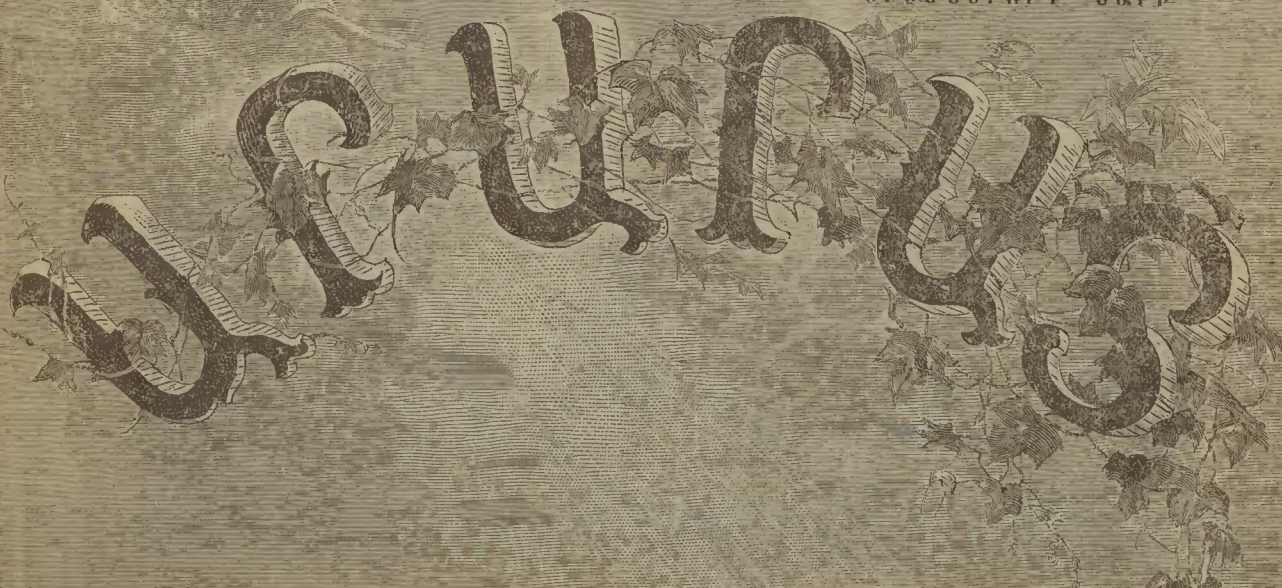




1897

ԹԻԻ Ը ՅՈՒՆՈՒԸՐ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՏԱՐԻ



ՏՊԱՐԱՆ Մ. ԱԹՈՒՌՈՅ Ս. ԷԶՄԻԱԺՆԻ.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ԳԵՂԱՐԱՆԻ ՄԱՍԻՆ
ԿՈՄԻՏԵ

ՀԲԵՄԵՆԱԲ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՉԻ Ա.

ՎԵՀԱՓԸՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՐԵՑ

ԿՈՄԻՏԵ

ԿՈՄԻՏԵ



Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ — ՊԱՇՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — ՄԱՆԿԱԿԱՆ,
ԺԱԿԱՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ՈՅԽԵ՛ Լ. ՏԱՐԻ

ՀԱՄԱՐ ԱՌԱՅԻՆ

ՅՈՒՆՈՒՄ 1897 Թ.

ՄԿՐՏԻՉ ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԸՆՀԱՄԱՐՆԵԼԻ ԿԼԱՓՔԻՆ

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵՒ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅԻՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ ՀԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵԾԱՐ ԱԹՈՒՈՅ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԵ ԷԶՄԻԱՄՆԻ. ՄԻԱԲԱՆԻ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՅՍ ԵՒ ՀԱՐԱԶԱՏԻ ՍՈՐԻՆ ԳԵՐԱՊԱՏԻ ՏԵՐ ՍՈՒՔԵԼԱՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՈՂՋՈՒՆԻԻ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՄԲ ՅԱՅՏ ԱՌՆԵՄՔ.

Կոնդակաւ Մերով, որ յ19 դեկտեմբերի 1894 ամի համարաւ 2168, կարգեալ էաք զյանձնաժողով խմբագրութեան Արարատ ամսագրոյ Մայր Աթոռոյս: Թօրէ անտի և ցայսօր ժամանակի անդամք յանձնաժողովոյ ջանասիրութեամբ վարեալ զգործս, մեծապէս բարեւոքեալ ընդարձակեցին զծաւալ և զպարունակութիւն վերձանելի նիւթոց յէջս Արարատի, որոյ վասն և արժանի իսկ են Մերումս Հայրապետական գոհունակութեան: Ապա հայեցեալ ի ծանրութիւն աշխատանաց, զորս

կրեն բարեջան անդամք յանձնաժողովոյն, որք ընդ նմին վարեն և զպաշտօն ուսուցչութեան ժեմարանի Մայր Աթոռոյս, ևս և կամելով Մեր՝ յառաւել բարգաւաճութիւն Արարատ ամսագրոյ, կոչել ի գործակցութիւն և զայնոսիկ ի միաբանից Մայր Աթոռոյ, որք հմտութեամբ իւրեանց և կարեւորութեամբ պաշտամանցն, զորս իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ յանձին ունի, կարեն մեծապէս սատարել յառաջագիւժութեան կրօնական և պաշտօնական ամառորոյ Մերոյ, այսու Հայրապետական կոնդա-

կաւս արժան վարկաք վստահացեալ ի բարձր խոհականութիւն Ձեր և ի հաւատարմութիւն առ Մայր Աթոռս: Կարգել զգերապատուութիւն Ձեր նախագահ խմբագրական յանձնաժողովոյ Արարատի և պատուիրել Ձեզ՝ փութալ անյապաղ հրաւիրել յանդամակցութիւն խմբագրական յանձնաժողովոյ և ի գործակցութիւն Ձեր առջին՝ զգիւնապետն Մեր՝ զարժանապատիւ Նահապետ վարդապետն Նահապետեան: Երկրորդ՝ զանդամն Սինօզի՝ զարժանապատիւ Վահան վարդապետն Տէր Գրիգորեանց: Երրորդ՝ զուսուցիչն հոգեւոր Ճեմարանի՝ զարժանապատիւ Նարապետ վարդապետն Տէր Մկրտչեանց: Զորրորդ՝ զՄատենադարանապետն Մայր Աթոռոյս՝ զարժանապատիւ Սահակ վարդապետն Ամատունի: Հինգերորդ՝ զանդամն Տպարանական Ժողովոյ՝ զպարոն Նիկողայոսն Քարամեան և վեցերորդ՝ զանդամն ուսումնարանական յանձնաժողովոյ՝ ըզպարոն Ծովհաննէս Ծովհաննիսեանց: Երրորդ ամենեցուն ի վերայ դնի պաշտօն միահամուռ խորհրդակցութեան ընդ նախագահութեամբ Գերապատուութեանդ առ ի բարեգլխել զվիճակ Արարատի: առաջնորդ ունելով զայսոսիկ հրահանգս Մեր: Առաջին՝ պատուիրեմք յանձնաժողովոյդ: անփոփոխ պահելով զվաղեմի ծրագիր Արարատի: ջան ի գործ դնել առաւելապէս ընդարձակելոյ և ճոխացուցանելոյ զայնոսիկ նիւթս ընթերցանութեան յէջս ամսագրոյն: որք արժարժեն ի միտս ընթերցողաց՝ աշխարհականաց և եկեղեցականաց: զսէր առ ուսումն ս: Աւետարանի և այլոց կրօնական գիտելեաց: կարեւորաց առ բարեպաշտական կեանս հօտին Զրիստոսի: միտ դնելով հանապաղ յստակութեան ոճոյ և մեկին իմաստից մէն մի գրուածոցն՝ հրատարակելոց յէջս Արարատի: այլ և փոյթ ունիլ յաւելլոյ ի պէտս գիւղական քահանայից: ուսուցչաց և այլոց եկեղեցական պաշտօնէից և հաստատութեանց զգիւրամատչելի նիւթս ընթերցանութեան քաղեալս ի տնտեսական կենցաղօգուտ գիտութեանց և յառողջապահութենէ: Երկրորդ՝ յիւրաքանչիւրումն եօթնեկի միանգամ դումարեցի խմբագրական յանձնաժողովն ի վարել զամենայն գործս խմբագրութեան Արարատի ըստ հրահանգաց մերոց՝ ծանուցելոց

ընդ ձեռն նախագահի: Երրորդ՝ առարկայք պարապմանց յանձնաժողովոյդ են Ա. ընթերցանութեան և յետ անաչառ քննութեան արձակել վասն տպագրելոյ յէջս Արարատի զինքնուրոյն կամ զթարգմանեալ երկս՝ մատուցեալս յանուն խմբագրական յանձնաժողովոյ: Բ. հայթայթել հնարս բարեգլխելոյ զբաշխումն նիւթոց: հրաւիրելոյ և քաջալերելոյ զնորանոր աշխատակիցս՝ առաւելապէս յեկեղեցականացն դասու և ընտրելոյ զնորանոր նիւթս հետաքրքրականս ի ձեռագիր մատենից Մայր Աթոռոյ կամ ի Դիւանաց Հայրապետանոցի և Սինօզի: Գ. կազմել զբաժին պաշտօնական լրոց և տեղեկութեանց՝ արժանի համարելոց հրատարակութեան: միտ դնելով հանապաղ զգուշալի խմբագրութեան նոցին առ ի շինել և եթ զմիտս հասարակաց: Եւ Դ. խմբագրել զամբողջ կազմութիւն նիւթոց տետրակի իւրաքանչիւր ամսոյ և յանձնել զայն ի տպագրութիւն ընդ ձեռն Տեսչի տպարանի: թողով ի վերայ տպարանական վարչութեան զպատասխանատուութիւնն ածելոյ ի տիպ և առաքելոյ ի ժամանակին տա բաժանորդսն զթերթս ամսագրոյն:

Ջայսոսիկ հրահանգս աւանդեալ յառաջնորդութիւն Գերապատուութեան Ձերոյ և յանձնաժողովոյդ: ընդ նմին պատուիրեմք տպարանական վարչութեան Մայր Աթոռոյ ի խրախոյս մշտական աշխատակցաց Արարատ ամսագրոյ՝ եկեղեցականաց և աշխարհականաց: տալ ի գնոց բաժանորդութեան Արարատի տարեկան լուրջիս վեց հարիւր ի բաշխումն վարձատրութեան այնոցիկ՝ որք ոչ յօժարիցին ձրիաբար տալ զոր և է աշխատութիւն իւրեանց ի հրատարակութիւն յէջս Արարատի և կամ այնպիսեաց: որոց արժան համարիցի խմբագրական յանձնաժողովն:

Ծանձնարարեալ բազմափորձ հմտութեան Գերապատուութեանդ և աշալուրջ հոգատարութեան անդամոց յանձնաժողովոյդ՝ հոգեծին զաւակաց մերոց: զխմբագրութիւն Արարատ ամսագրոյ: որ բերանն է միաբանութեան Մայր Աթոռոյ և պաշտօնական թերթ Հայրապետութեան ամենայն Հայոց: յուսալ յուսամբք: զի ամենագոր հոգին Աստուած և աղբիւրն շնորհաց զօրացուցէ զՁեզ՝ իմաստութեամբ և սիրով լցուցանել զակնկալու-

թիւն մեր և զհամայն հօտին մերոյ՝ մեծապէս կարօտելոց ժամանակիս յայսմիկ կենդանի քարոզութեան բանին կենաց և ուղիղ առաջնորդութեան մտաց ամենեցուն ի շաւիղս անդ ճշմարիտ վարդապետութեան ըստ աւանդութեան ս. Առաքելական եկեղեցւոյս մերոյ: Վասնորոյ և հայրական սիրով յորդոր կարդամք կամակար յօժարութեամբ փոյթ ունել ամենեցուն Ձեր վառելոյ զսիրտ հաւատացելոց ի սէր խաչեցելոյն վասն Մեր, շինելով զմիտս զայթակղելոցն և սարտուցելոցն ի գրկաց

մեծագորով Մօրն մերոյ Ղուսոյ և ջամբելով ամենեցուն առհասարակ զկաթն ի մաքուր ստեանց նորին ի փառս Փրկչին մերոյ և ի պարծանս սուրբ եկեղեցւոյ: Այսու ջերմողին ակնկալութեամբ օրհնեմք զՁեզ և զորս ընդ Ձեզդ են գործակիցք և մնամք առթարար:

Ի վերայ իսկականին ստորագրեալ է

Մ Կ Ր Տ Ի 2

ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ.

Թիւ 4867

յ 51 ղեկտեմբերի 1896 ամի եւն.

Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն — Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ի

Ե Ի

ԿԵԱՆՔԻ ՎԵՐԱՆՈՐՈՒՈՂԸ.

„Յիւսն եկն, եւ իւրքն զնա ոչ ընկալան, իսկ որք ընկալան զնա, ետ նոցա իշխանութիւն որդիս Աստուծոյ լինել, որոց հաւատացեն յանուն նորա:“

Յովհ. Ա. 41, 42:

Դու գալիս ես կրկին, Յիսուս, իմ Փրկիչ... գալիս ես ինչպէս ձմրան պաղ օդի մէջ իջնող կենդանարար ջերմութիւնը, անձկալից լուութեան մէջ հնչող քաղցրաձայն մեղեդին. ինչպէս միտարիչ մի հրեշտակ՝ սգաւոր ընտանիքի համար, կարմիր արշալոյս՝ այս խաւարչտին աշխարհի համար... գալիս բարձրանում ես մեր տաղնապալից կեանքի հորիզոնի վերայ՝ խաղաղութիւն ու հաճութիւն սփռում, իջնում ես մեղաւոր մարդկութեան զիրկը՝ կենդանութիւն ու յոյս ներշնչում...:

Օտարների մօտ չես գալիս... քո յաղթութեան նշանը փայլում է այսօր մեր խեղճ երկրագնդի բոլոր կողմերում, հազար ու բիւր զանգակների մեղմ զօղանջիւնը քո հրաշալի գալուստը մեզ աւետում... Բայց արդեօք նոյնչափ բազմաթիւ են փառաբանական երգով քեզ ընդառաջողները, կենդանի հաւատոյ բոլոր ջերմութեամբ քեզ ընդունողները... Ահա՛ մէկը քո անուան երկրպագու աշխարհի

ամենամեծ կենդրոններից՝ ամենափարթամ մի մայրաքաղաք. խայտաճամուկ բազմութիւնը խռնուում է փողոցներում և հրապարակների վերայ՝ այսօր ևս ինչպէս ամեն օր. գալիս անցնում են մտահոգ մարդիկ՝ կռիւ մղելով անազորոյն բաղդի դէմ, նուաճել ջանալով աշխարհն իրենց անյադ ցանկութիւնների համար. անցնում են և անհոգ մարդիկ՝ վայելք ու զուարճութիւն որոնելով, անաշխատ զուարճութիւն՝ միշտ նոր և աւելի: Դսկ քեզ որոնողներ, քեզ համար կռուողներ—ո՛ր են նոքա, քանիսի՞ մաքրոջն է արդեօք անցնում թէ այսօր աշխարհ իջար Դու՝ մի նոր և սուրբ կեանքի, իսկական երանաւետ երջանկութեան ճանապարհը ցոյց տալով՝ վսեմ ու անպտոր մի ուրախութեան նուէրներ բերելու... Սակայն այժմ, շուայտութեան ու փութորկոտ կրքերի այդ ծովի մէջ ևս կան կղզիների, ուր հաւատոյ անշէջ կանթեղը վառուում է քո աննման պատկերի առաջ, ուր խաղաղութեան ու զգաստութեան գրկում ծաղկում են անարատ կեանքի ծաղիկներ: Եւ ո՛ր չեն գտնուում այդպիսի կղզիներ. այնտեղ, հեռու հիւսիսում կամ բարձր լեւան լանջի վերայ, ձեան ահագին շեղջահոյտները ձեղքելով, ճանապարհ են բաց անում դէպի քո անշուք մատրան գուռը. այստեղ, անապատի կիզիչ աւազը ոտաբորիկ կոխելով՝ ժողովուում են մի արմաւենու շուրջ, որի վերայ նկարուած է քո յաղթութեան պարզ նշանը. անմահական լուսոյ այն մաքուր շա

ղը՝ որ կաթում է քո երկնաձեւ ոտքերից, Մանուկ Արեգակ, կաթում, ծաւայում ի սփիւռս աշխարհի՝ կենդանարար ջերմութիւն է արդարեւ անզգայ սառնամանիքի ներքոյ կծկուած ու պաղած սրտերի, և միանգամայն զուարթարար ամբիջ ցօղ բորբոք յոյզերով կրակուած կրծքերի համար. քո խաղաղութեան ու հաճութեան աւետաբեր ծիածանը իւր պայծառ գոյների միապաղաղ նարօտով զրկում կա պում է այսօր գոյնզգոյն և բազմաշեղու մարդկութիւնը՝ մի հոգի, մի հաւատ, մի ընդհանուր փառաբանութեան սիրոյ սուրբ զգացում ընծայում նորան:

Մեծ ես Դու, Յիսուս, անանց է և անկողողութեան քո փառքը. ոչ արհամարհական կասկածոտ ժպտով քո հրաշալի գալստեան գաղտնիքը քննող փրկիսփան ու գրագետը, և ոչ, ճնշուած ատելութեան դառն մտածով լի, ըստ պառնայից բռունցքները քո դէմ ուղղող մուրաւիքով սանձարձակ ներկայացուցիչը կարող են խել այդ փառքը քեզանից. տես, այնտեղ անհաւատ մեծատան զաւակները, գեղազարդ տօնածառի շուրջ խմբուած՝ անմեղ բերկրութեամբ դէպի քեզ են մեկնում իրենց մանկական անարատ ձեռները, քեզնից նուէրներ սպասում. այստեղ դաժան բանուորի փոքրիկ որդին փախել է իւր հօր մռայլ կացարանից, լուսաւոր եկեղեցու մի անկիւնում կուշ եկած լսում է հրեշտակների քաղցածայն օրհներգը, և նորա արդար հոգին արձագանգ է տալիս. ոչ մի ժխոր ապագայ փոթորկայից կեանքում չի ջնջի այլեւս այդ երկնային ներդաշնակութեան հետքը, մինչև որ մի օր քո հրաշարուեստ մատները կանցնին վերայից, և թմրած հոգին կզարթնէ խայտալով՝ քո անմահ անուներ փառաբանելու համար: Դու տեսնում ես այս բոլորը, Ծորածին Փրկիչ. քո ամենատես աչքից չի փախչում անշուշտ ոչ մէկն այդ ապագայ, աւելի երջանիկ, հաւատով ու արդարութեամբ աւելի հարուստ սերունդի շատաւիղներից. ո՛հ, թող նոքա ամէնքն այսօր քո այդ ծիծաղախիտ ծով աչքերում երկնային յուսոյ և բերկրութեան մեծ աւետիքը կարդան՝ աւելի խոր նայել, աւելի վսեմ և յարատե մի կեանքի խորհուրդներ քննել սովորին, քան իրենց հայրերն էին նայում ու քննում. ժո-

ղովի՛ր քո շուրջ, ա՛ռ բոլորին քո իշխանութեան ներքոյ, որպէս զի քեզ լինին սննդակից և որդեկից՝ ժառանգ քո երկնաւոր հօր թաղաւորութեան:

Եւ երբ, Չնաշխարհիկ Թագաւոր, ծով ու ցամաք կանցնիս յաղթական քայլերով, մի աշխարհ կգաս, ուր դեռ հազար ու հազար տարի առաջ քեզ դիմաւորեցին ցնծութեամբ քո անուան առաջին հաւատացողները, և ոչ մի արհաւիրք այնուհետեւ կարող եղաւ նորինորոյ աճող սերունդների կոկորդում խեղդել քո փրկարար գալստեան օրհներգը՝ «Քրիստոս ծնաւ և յայտնեցաւ, աւետիս», կգաս ու ամեն ծովս մարած, ամեն ձայն լռած կգտնես՝ աւեր ու ամայութիւն քո շուրջն, և անպատասպար ու անպաշտպան մի այրի այդ աւերակների վերայ՝ ամենողորմ Յիսուս, կանգ պէտք է չառնես միթէ այդտեղ առ վայրկեան, կարեկից ու սփոփիչ մի հայեացք ուղղես դէպի թշուառը. արժան պիտի չհամարես հանգչիլ մի լոպէ այդ անպատուած ու հալածուած մօր զրկում՝ կենդանութեան յուսոյ մի ճրագ վառելով նորա մորմոքուած կրծքի տակ: — Ա՛խ, ո՛վ պէտք է հոգայ նորա տարագիր, օտարի դրանը մուրացող զաւակների մասին, ո՛վ պէտք է սովորեցնէ նոցա մայրենի լեզուաւ. քո սուրբ անուներ շնչել՝ եթէ ոչ ինքնին Դու, Աստուած իմ Յիսուս, որ որբերի և տնանկների միակ Տէրն ես և խնամողը, մեծութիւն, փառք, ամեն երկրաւոր բարիքներ թող ուրիշները վայելեն, միայն թէ քո անուներ մնայ անշէջ մեր շրթունքների վերայ. Դու ժողովի և պահլի ցանուցիւր հօտի թշուառ մնացորդներին, քո հրաշափառ յայտնութեանդ շնորհիւ զօրացուր նոցա և տուր «իշխանութիւն որդիս Աստուծոյ լինել»:

Կ. Վ.



ՍԷՐ ԱՌԱՍՏՈՒԱԾ.

Երբ փարիսեցի դպիրներից մէկը հարցրեց Երկնաւոր Վարդապետին, թէ ո՞րն է ամենամեծ պատուիրանը՝ պատասխան ստացաւ. «Սիրեսցես զՏէր Աստուած քո յամենայն սրտէ քոմմէ և յամենայն մտաց քոց, այս է մեծն և առաջին պատուիրան. և երկրորդն նման սմին. սիրեսցես զընկեր քո, իբրեւ զանձն քո» (ՄԹ. ԻԲ. 35—39). Դորանով նա՝ ի հարկ է, չկամեցաւ պատուիրանների մէջ դասաւորութիւն դնել, մեծ ու փոքր որոշել՝ մին աւելի, միւսը պակաս խստութեամբ պահելու համար, ինչպէս որոշում էին իրենք դպիրները, այլ այդ խօսքերի վերայ աւելացնելով անմիջապէս՝ «Յայս երկուս պատուիրանս ամենայն օրէնք և մարգարէք կախեալ կան», ցոյց տուաւ, թէ Աստուծոյ բոլոր պատուէրները մի աղբիւրից են բղխում, մի ընդհանուր սկզբունք ունին, որով առաջնորդուողը կատարում է միւս բոլորն արդէն ինքնաբերաբար՝ ոչ իբրեւ արտաքուստ ճնշող պարտադիր մի օրէնք, այլ իբրեւ իւր ներքին կեանքի, իւր բարոյական կամքի անհրաժեշտ պտուղը, «Յայս երկուս պատուիրանս» ասած է՝ երկու և անջատ Հին Վտակարանի մէջ, որից և բառ առ բառ առնուած են նոքա (Երկ. Օր. Զ. 5. և Ղևտ. ԺԹ. 18). բայց Փրկիչը նոցա միացնելով և ցոյց տալով, որ նոքա այն ժամանակ միայն իրենց իսկական նշանակութիւնը պահած և իրօք կատարուած կլինին, երբ մէկը միւսին լրացնէ, նորա հիմքը կազմէ և ուղղութիւնը որոշէ՝ բոլորովին նոր իմաստ, նոր բովանդակութիւն է տալիս նոցա և այդպիսով յիրաւի մեր բարոյական կեանքի համար միակ առաջնորդող գաղափար, բոլոր օրէնքների և մարգարէութեանց տեղը բռնող անզուգական մեծ պատուիրան դարձնում:

Մեր առ Աստուած ունենալիք սիրոյ մասին Փրկիչն առհասարակ շատ քիչ է խօսում, թէ և ոչ մի առիթ բաց չէ թողնում սովորեցնելու, որ մեր պարտականութիւնները դէպի Աստուած ամենից աւելի գեղեցիկ կերպով գործ դրած ենք լինում, երբ գործ ենք դնում մեր դէպի ընկերն ունեցած պարտականութիւնները, և որ հետեւաբար ճշմարիտ սիրով միայն այն ժամանակ կարող ենք Աստուծուն սիրել, երբ անպայման սիրով սիրում ենք ընկերին, Սակայն կասկած չկայ ի հարկ է, որ նա սէրը առ Աստուած համարում է աղբիւր և հիմք ամենայն արդարութեան, Մատթէոս Ե. գլուխ՝ դէպի Աստուծոյ արքայութիւնը տանող արդարութեան ստուերագիծը ներկայացնելուց յետոյ, նա մեր առաջ բացարձակ պահանջ է դնում, ձգտել լինել կատարեալ, ինչպէս մեր Երկնաւոր Հայրը կատարեալ է, որպէս զի իրաւունք ունենանք նորա որդիներ կո-

չուելու և նորա արքայութիւնը ժառանգելու. իսկ կատարեալ լինել ինչպէս Աստուած, ասում է նա, կարելի է այն ժամանակ միայն, երբ մենք սովորում ենք սիրել այնպէս, ինչպէս նա գիտէ սիրել, «Յայսմ է սէրն — բացատրում է ապա Տիրոջ սիրելի աշակերտը — ոչ զի մեք սիրեցաք զԱստուած, այլ զի նա նախ սիրեաց զմեզ և առաքեաց զՈրդին Իւր ի քաւութիւն մեղաց մերոց», և այդտեղից հետեւեցնում է. «Մեք սիրեսցուք զԱստուած, վասն զի նա նախ սիրեաց զմեզ», և կամ «Սիրեսցուք զմիմեանս, զի սէր յԱստուծոյ է, և ամենայն որ սիրէ՝ յԱստուծոյ է ծնեալ» (Ա. Յովհ. Գ. 10, 19 և 7), Հետեւաբար այն սէրը, որ աւետարանն է պահանջում, մի բնական երեւոյթ չէ մեր մարմնաւոր կեանքի մէջ՝ մարդկային հոգու սեփական արդիւնքը, այլ անդրադարձումն աստուածային գերբնական սիրոյ. ինչ է ճշմարիտ սէրը զգում և ըմբռնում ենք մինք միայն այն ժամանակ, երբ տեսնում ենք, թէ ինչպէս Աստուած յայտնեց իւր կատարեալ սէրը դէպի մարդիկ, Իւր Միածին Որդուն աշխարհ ուղարկելով, թոյլ տալով, որ նա յանգստի խոնարհի և չարչարուի մեղաւոր մարդկութեան համար (Յովհ. Գ. 16. Հռոմո Ե. 8.). և երբ այդպէս երախտագիտութեան զգացումով լիցուած՝ աչք ենք բարձրացնում դէպի մեր Հայրը, որ որոնել հանել է մեզ կորստեան անդունդից, և սովորում ենք փոխադարձ սիրով նորան սիրել՝ այդ սէրը դառնում է այնուհետեւ գործօն ոյժ մեր մէջ, որ արտայայտուում է ինքնաբերաբար նաեւ դէպի բոլոր մեզ նման մարդիկ՝ ոչ միայն դէպի արդարը, հաճելին, մերձաւորը, բարեկամը, այլ և դէպի խորթը, թշնամին, անարդարը:

Մեր սէրն առ Աստուած անմիջապէս ցոյց ենք տալիս մենք կատարեալ որդիական անձնուիրութեամբ՝ մեր անպայման վստահութեամբ, թէ մի երկնաւոր Հայր ունինք, որ մեր բոլոր պէտքերը սիրալիր խնամքով հոգում է. մի ամենագէտ և ամենակարող Հայր, առանց որի կամքի մեր գլխի մի մազն անգամ տեղից չի շարժի, (Մատթ. Զ. 55, 2. Ժ. 36): Ուստի մեր յարաբերութիւնն Աստուծոյ հետ որոշելու համար աւետարանի մէջ աւելի հաւատ խօսքն է գործածուում քան սէրը, Յիսուս զայրանում և շատ անգամ յանդիմանում է աշակերտներին նոցա հաւատի պակասութեան համար. յանդիմանում է, որ նոքա ալեկոծուած ծովի վերայ հոգու արիութիւնը կորցնում և թոյլ են տալիս իրենց մի րոպէ կասկածելու, թէ Աստուծոյ արքայութեան առաջին ժառանգներին իւր վերայ կրող նաեւ ընկղմել կարող է (Մարկ. Գ. 40). Ամենակալ Աստուծոյ հետ մեզ կապող հաւատը ներկայացնում է նա իբրեւ մի ոյժ, որ սարերը տեղահան անել կարող է (Մարկ. ԺԱ. 23), Այդպիսի հաւատոյ կամ սիրոյ ամենապարզ և կենդանի ար-

տայայտութիւնն է աղօթքը՝ որդիական անկեղծութեամբ ու վստահութեամբ արտասանած աղօթքը՝ երբ աղօթողն ամենեւին չի երկմտում թէ Երկնաւոր Հայրը իւր խնդրուածքը պէտք է լսէ և կատարէ՝ ի հարկ է այն, ինչ որ իւր համար բարի է և ինչ որ նա Ինքն, ամենիմաստ և գորովագութ Հայրը, ամենից լաւ ընտրել կարող է (Մատթ. Է. 7—11)։ Ահա այս մտքով՝ իբրեւ տիպար, իբրեւ կենդանի օրինակ, թէ ինչպէս պէտք է լինի Աստուծոյ սիրով լեցուած ջերմեռանդն սրտի զեղումը՝ Փրկիչն ընծայել է մեզ տէրունական աղօթքը՝ Հաւատացեալ հոգին կտրուում է այստեղ ամենից առաջ բոլոր երկրաւոր զբաղմունքներից, սաւառնում է դէպի Երկնաւոր Հօր կայանները, փափագում է, որ նորա անունը սուրբ լինի՝ յայտնուի նա աշխարհին Իւր բոլոր սրբութեամբ և հաստատէ այստեղ Իւր Թագաւորութիւնը, Իւր կատարեալ իշխանութիւնը, որպէս զի երկնային երանութիւնը երկրի վերայ ևս տիրէ, և ինքն աղօթողը ուրիշների հետ մէկտեղ մասնակից լինի այդ երանութեան, Իւր հոգեւոր պէտքերը, Իւր յաւիտենական կեանքի հոգսերն այսպէս Տիրոջ ձեռքը յանձնելուց յետոյ միայն նա համարձակութիւն է ստանում նաեւ իւր մասնաւոր աշխարհային կեանքի պիտոյքների համար խնդրելու՝ ամենաչափաւոր կերպով, և ապա խնդրում է վերացնել մէջտեղից այն արգելքները, որոնք պատրաստ են հանդէս գալ ամեն ընդհանրութեան, խորթացնել նորան իւր Հօրից, Սորանով բացատրուում է նաեւ աղօթքի իսկական նպատակը. ոչ թէ ճնշումն գործ դնել Աստուծոյ վերայ, որ ոչինչ չսած գիտէ արդէն, թէ մեզ ինչ է պէտք, այլ բանալ նորա առաջ մեր սիրտը, ցոյց տալ մեր ընդունակութիւնը նորա միշտ պատրաստ շնորհների համար, Այդ պատճառով և արգելում է Փրկիչը շատախօսել աղօթելիս, և կատարեալ պարզութիւն է պահանջում՝ կատարեալ խոնարհամտութիւն, որ արդիւնք է այն գիտակցութեան, թէ մենք ըստ ամենայնի մեղաւոր և պարտապան ենք Աստուծոյ առաջ և միայն ընդունել կարող ենք նորանից, ոչինչ տալ։

Սիրել Աստուծուն ահա այսպիսի զգացումներով՝ այդ նշանակում է ընդունել նորան իբրեւ բոլոր ճշմարիտ, վսեմ, յաւիտենական բարիքների ամփոփումն, նորան նուիրուել ամբողջապէս և նորանից դուրս ոչ մի ժամանակաւոր բարիք չճանաչել, որ մեզ նորանից հեռացնել կարող էր, Խընդիրն այն չէ ի հարկ է, որ այդպիսով զրկենք մեր անձը երկրաւոր բարիքներից, արհամարհենք բնական աշխարհի գեղեցկութիւնները. Ինքը Փրկիչն, ինչպէս յայտնի է, ոչ մէկն էր անում և ոչ միւսը, և Աստուծոյ ստեղծած բարիքները Աստուծոյ գծած սահմաններում վայելել ոչ ոքի չէր արգելում, միակ աշխարհային բարիքը, որին նա իրօք դէմ

է, որի մասին առանց արդար զայրոյթի խօսել չէ կարող՝ աշխարհի կռուք «անիրաւ մամոնայն» է, այն պատճառով, որ այստեղ բոլոր մարմնաւոր ցանկութիւնները մարմնացած, գուցէ լաւ ևս է ասել գաղափարականացած՝ են ներկայանում, Սակայն նոյն իսկ այդ «անիրաւութեան մամոնայն» կարելի է համարում նա մի բարի նպատակի համար գործ դնել (Ղուկ. Ժ. 9—11), և նպատակայարմար գործադրութեամբ բարի և արդար են դառնում աշխարհի բոլոր բարիքները, Հարկաւոր է միայն, որ մեր սիրտը երկու տեղ բաժանուած չլինի, որ մեր բոլոր իղձերի միակ և վերջնական նպատակը Աստուծո լինի, նորա մօտ ժողովուին մեր սրտի բոլոր գանձերը, իսկ աշխարհայինը միայն իբրեւ միջոց ծառայէ այդ գանձերը ժողովելու և տեղ հասցնելու։ Մենք պէտք է պատրաստ լինինք, երբ Տէրը մեզնից պահանջում է, զոհելու նորա համար ամեն ինչ, նաեւ մեր անձը, որովհետեւ մեզ, մեր աշխարհային եւ սր կորցնել՝ Աստուծուն գտնել է նշանակում, իսկ Աստուծուն գտնել՝ ամեն ինչ գտնել է։

Կ. Վ.

«ԿԱՆՈՆ

ԹԱԿԵՆՈՍԻ ԱՌԱՔԵԼՈՅՆ»

Հայաստանի առաջին Լուսաւորիչը սուրբ առաքեալն Թադէոս, մարտիրոսական պսակ ընդունեց Շաւարշան քաղաքի մօտ, ուր և եղաւ նորա ս. մարմնի ամփոփումը։ Ս. Առաքեալի յիշատակը շատ կանուխ ժամանակներից կատարւում է Հայոց մէջ. նորա վկայաբանութիւնը Թարգմանուեցաւ հայերէն Ծ. դարում Սամուէլ եպիսկոպոսի ձեռքով, նորա ս. նշխարներն յայտնուեցան տեսիլքով նիրաւիտ ճգնաւորին Տ. Թովհան Մանգալունի կաթողիկոսի օրով Վահան Մամիկոնեանի մարդպանութեան ժամանակ։ Մովսէս Խորենացին պատմելով ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի ծննդեան մասին, յիշում է, որ նորա մօր յղութիւնն եղաւ «մօտ առ դիրս սրբոյ առաքելոյն» իսկ ս. Հռիփսիմեանց ներբողի մէջ յիշում է ս. Գրիգորի կոչումն իբրեւ յաջորդ ս. առաքելոյն Թադէոսի և Բարթողիմէոսի, թէ պատմութեան և թէ ներբողի մէջ Ս. Խորենացին յայտնում է, որ աստուածային

նախասահմանութեամբ վիճակուեցաւ ս. Գրիգորին լցուցանել ս. Թադէոսի «Հոգեւոր մշակութեան պակասութիւնը». ծագեալ լուսաւորդ մեծ, խօսքը ուղղելով առ ս. Գրիգոր, ասում է մեր քերթողահայրը, ի խորոց անդընդոց քաղցրանուագ լուսովդ զաշխարհարձակ ճառագայթալոյս փայլումն քոց սրբոց հարցն աւետարանին Թադէոսի և Բարթոլղիմէոսի երկաքանչիւր լուսով փթթել զհիւսիսիս: Բազմաթիւ աւանդութիւններ և յիշատակներ կան ս. Թադէոսի մասին Հայոց երկրում և հայ ժողովրդի մէջ. նորա անունով վանքեր կան և զանազան ուխտատեղեր, որոնք հին ժամանակներից պահում են ս. առաքեալի յիշատակը. այսպէս օրինակ՝ Սեպուհ սարի վերայ Առագ վանքը, որ ըստ աւանդութեան հիմնել է ս. Թադէոս, և ուր պահուում են նորա աջ բազուկն և ծնօտը. Խարբերդու Դատեմու վանքը. Բալուի մօտ Քաղցրահացեաց ս. Աստուածածնի վանքը. Անձեւացեաց գաւառում Քանքուարի (Կանգուար) ս. Թադէոս Առաքելոյ եկեղեցին այն հնագոյն յիշատակարաններն են, որոնց անուան հետ կապուած են ս. առաքելոյ քարոզութեան վերաբերեալ զանազան աւանդութիւնները: Ս. Էջմիածնի մէջ պահուող Հայոց նուիրական սրբութիւններից մէկը ս. Գեղարդը բերուած է Հայաստան նոյն ս. Առաքեալի ձեռքով: Պակաս չեն բազմատեսակ աւանդութիւններ ս. Առաքեալի մասին նաև եկեղեցական մատենադրութեան մէջ: Ս. Առաքեալի վկայաբանութիւններն ունին մի քանի խմբադրութիւն. նոցա հետ սերտ կապ ունին ս. Սանդուխտի և ս. Ոսկեանց պատմութիւնները. կան յիշատակարաններ ս. Առաքեալի նշխարաց դիւտի մասին: Դսկ եկեղեցական կարգերի մէջ նշանակուած են տօներ ս. Թադէոսի անունով առանձին և ուրիշների հետ. այսպէս՝ հին տօմարով կան վկայաբանութիւններ ս. Առաքեալի յիշատակի համար. «. քաղոց ամսի ԺԾ. կամ դեկտ. 23-ին վկայաբանութիւն Թադէոսի առաքելոյն և որոց ընդ նմա. Է. Մարերի ԴԳ կամ մայիսի 30-ին դիւտ նշխարաց սրբոյն Թադէոսի առաքելոյն և Սանդխտոյ կուսին. Գ. Ահեկի Բ. կամ ապրիլ 9-ին Զրիստոսի 72 աշակերտաց տօնին, և Դ. Մար-

գաց ԴԴ կամ յունիսի 30-ին երկոտասան առաքելոց տօնին:

Աչքի առաջ ունենալով, որ ս. Թադէոս առաքեալի յիշատակն այսքան հին ժամանակից և այսքան յաճախ տօնուել է Հայոց Եկեղեցում, զարմանալի էր երևում, որ եկեղեցական երգերի մէջ ս. Առաքեալի անուանը նուիրած յատուկ շարական չկայ: Շախատօնակներին և տօներին երգուում են եկեղեցում կամ 72 աշակերտաց կամ 12 առաքելոց շարականներ:

Այս օրերս իմ ձեռքս անցած մի ձեռագիր շարականի մէջ, որ գրուած է 1483 թուին Բաղէշում, ի թիւս այլոց, տեսայ և ս. Թադէոսի շարականը սոյն վերնագրով «Կանոն Թադէոսի առաքելոյն, ԴԶ.» Նոյնութեամբ ընդօրինակելով և հրատարակութեան տալով այդ շարականը, որ 10 տնից է բաղկացած, պարտք եմ համարում յայտնելու, որ Մայր Աթոռիս զրջեայ շարականներից մէկի մէջ, որ 1891 թուին կարճ ժամանակով ինձ էր յանձնուած ստուգելու (թուական չունի), կայ այս շարականի վերնագիրն և առաջին տնից մի մասն: Կասկած չկայ, որ նոյն Մայր Աթոռի մատենադարանի 73 զրջեայ շարականների մէջ, որոնք բոլորը տեսնելու յարմարութիւն չեմ ունեցած մինչև օրս, կրգտնուին սոյն շարականի աւելի լաւ օրինակներ. ցանկալի է որ այն անձինք, որոնց մատչելի է Մ. Աթոռի մատենադարանի հարստութիւնը, կարողանային ստուգել սոյն շարականը, որպէս զի կարելի լինէր իմանալ թէ նորա հնութիւնն և թէ մանաւանդ հեղինակի ո՞վ լինելը: Դսկ թէ ինչու զործածութիւնից ելած է այդ շարականը, ո՞վ է, որ կարող է մի շարական ջնջել եկեղեցու կարգերից կամ աւելացնել, այնպիսի խնդիրներ են, որոնց պատասխանը շնորհակալութեամբ կուզէինք լսել Արարատ ամսագրից:

Կ. Կ.

ԿԱՆՈՆ ԹԱԴԷՈՍԻ ԱՌԱՔԵԼՈՅՆ.

ԴԶ. Այսաւր ցընցան խրախճանապէս եկեղեցիք հայաստանեաց և պարէ ուրախութեամբ համաձայ-

նեալ հրաբուն զաւրացն տաւնելով ըղձիշտակ առաքելոյն թաղէոսի. վասն որո մաղթանաք սորա կեցոյ ըզմեզ մարդասէր փրկիչ:

Այսաւր յընտրեալ աշակերտացն և ի խմբից վարդապետաց սուրբ զառաքեալն թաղէոս առաքեցեր ի հայաստան լուսաւորիչ որդոց թորգոմայ. վս. որ:

Այսաւր ծընեալ որդիք լուսոյ մաքուր երկամբք աւազանին ի ձեռն սուրբ հաւտապետին մեծ և ընտրեալ առաքելոյն լուսապայծառ քարոզութեան. վս:

Այսաւր կոչեաց զազգրս հայոց նախահրաւէր կոչմամբ հոգւոյն ի հարսնութիւն սուրբ փեսային մուծանելով ի յառագաստ ընդ բազմելոցն անդրանկաց հոգոց. վս:

Այսաւր խնդայ մայր աստուծոյ տաճար բանին մարմնացելոյ յիշատակաւ հաւրն լուսոյ և աղաչեայ զլոյսն ի հաւրէ որ վառեցաւ մարմնով ի քոյդ յարգանդի, զի փըրկեցէ զանձինս մեր ի փորձութենէ:

Այսաւր ժողովք նահապետացն և երջանիկ դասք արդարոցն համախըմբեալ սիրով ընդ մեզ հըրճելիմք տաւնիւս վկայութեան առաքելոյն թաղէոսի. վս:

Այսաւր վկայն հանդիսաւոր վառեալ զինուտիգաւ խաչին եմուտ յատեան խրախուսելով և սատակեաց զչար ակոյեանն որպէս և դու կենսաբեր փայտին. վս:

Այսաւր զգեղարդն պատուական ետ մեզ նըշան պահպանութեան ներկեալ արեամբ կենսարարին որով փրկիմք և ամրանամք յորոգայթից կրկին որսողաց. վս:

Այսաւր ծածկեալ գանձըն լուսոյ մաքուր նըշխարք երանելոյն վերացաւդէ ըզցաւդ շնորհաց ի մաքրութիւն հոգոց մերոց և ի բուժումն ակտալից մարմնոց. վս:

Այսաւր և դու կոյս մարիամ արրահաման առհմին պարծանք ի փրկութեան մերոյ խորհուրդ առցես ընդ քեզ միջնորդ կենաց սուրբ զառաքեալն թաղէոս և հայցեսցես ի տեառնէ ըզթողութիւն մերոց յանցանաց:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆ.

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Նոյեմբերի 30-ին գումարուած Վատիկանի գաղտնի կոնսիստորիայում պապը սարկաւագ կարդի* կարդինալութեան աստիճան տուաւ Դոմինիկեան կրօնաւոր Ռափայէլ Պիերոտտին և Յովսէփ Պրիսկօ եպիսկոպոսին: Մի քանի ուրիշ կարդինալներ ևս իրենց կարգերը փոխեցին, իսկ Միւնխէնի համար նուիրակ նշանակուած Լորենցելլի եպիսկոպոսը արքեպիսկոպոսութեան տիտղոս ստացաւ: Բոլորեքեան նոքա Խալիլացիք են:—Բացի Լօրենցելլիից նուիրակներ նշանակուած են՝ Մադրիտի համար՝ Նաւալ, Լիսաբոնի համար՝ Այուսոն և Պարիզի համար՝ Վլարի:

— Դ'Ելլստի տեղ Փարիզի Կաթոլիկական ճեմարանի տեսուչ ընտրուեցաւ Բայմի արքեպիսկոպոսութեան փոխանորդ Պեշլնար, Պապը շտապեց իւր հաւանութիւնը տալ, և նա դեկտեմբեր 14-ին հանդիսաւոր կերպով հաստատուեցաւ իւր նոր պաշտօնի մէջ:

— Փրանսիական խորհրդարանը կրկին 18,500 ֆրանկ պակասեցրել է այն գումարից, որ նշանակած է իբրեւ նպաստ ծերութեան կամ խեղութեան պատճառով պաշտօնից ելած հոգեւորականների համար: Annales catholiques թերթն իրաւամբ ցածութիւն է անուանում այդ արարմունքն՝ այն տեսակետից, որ ազատամիտ խորհրդականները չկարողանալով իրենց թշնամութիւնը, դէպի կրօն ու եկեղեցին առհասարակ, մեծ հասոյթների և զօրեղ քաղաքական գիրքի տէր եկեղեցականների դէմ արտայայտել, խեղճերից ու անօգնականներից են վրէժ հանում:

— Նէապոլսում վախճանուեցաւ այնտեղի կարդինալ արքեպիսկոպոս Ակուափիլլան, որի հետ Վիլհելմ Բ. կայսրը իւր ճանապարհորդութեան միջոցին այնպիսի խորհրդաւոր տեսակցութիւն էր ունեցել և մտերմական յարաբերութեան մէջ մտել: Հանգուցեալ կարդինալը մի ժամանակ պապացու էր համարուում, բայց նորա դէպի գերմանացիք ցոյց տուած հակումը կասկածելի դարձրեց նորան ներկայ պապի շրջապատողների աչքում, որոնց բոլորի համակրութիւնը Փրանսիայի կողմն է:— Յամենայն դէպս երբեակ զաշնակցութիւնը կորցրած է համարում այսպիսով մի կարեւոր բարեկամ մօտակայ կոնկլավի անդամներից:

— Ինքը պապը իւր առանձին համակրութիւնը և սէրը դէպի Փրանսիան ցոյց տուաւ կրկին վերջերս:

* Ինչպէս յայտնի է, կարդինալները երեք կարգի են բաժանուում՝ սարկաւագ, երէց և եպիսկոպոս, որոնց մէջ սակայն իրաւունքների մի առանձին տարբերութիւն չկայ:



Քլորֆիկի մկրտութեան ԺԴ. դարադարձը տօնելու առթիւ նուիրած մի լատիններէն ուղերձով, ուր ի միջի այլոց ասած է. «Քրանսիական անունն օր աւուր զօրանում հասնում է մինչև հեռաւոր երկիրներ: Թող նա լինի զօրավիգ նաև արևելքի ժողովուրդներին և օգնէ տարածելու մեր սուրբ հաւատը»:

— Քաղաքական շրջաններում մասնաւոր ուշադրութեան և զանազան բացատրութիւնների առարկայ եղաւ այն ճառը, որ պապն արտասանեց հին պապական զօրքի սպաներին արած ընդունելութեան միջոցին: Երբ իւր ուրախութիւնն էր յայտնում նոցա հաւատարմական զգացումների համար և յոյս, թէ նոքա կշտապեն շուտով շրջապատել ու պաշտպանել իրեն: Երբ հարկը պահանջէ:

— Երբ նորերս Հռովմում յանկարծ վախճանուած կարգինալ Հոհենլոհէի համար ու Մարիա Մաքսիմիլիանի եկեղեցում հոգեհանգիստ էր կատարուում: Իտալիոյ թագուհին ևս ուղարկեց մի պսակ. բայց եկեղեցու դրան առաջ պապի հրամանով մերժուեցաւ այդ պսակը և մնաց դուրսը: Հաղորդում են, որ այս մերժման պատճառով Գերմանիայի կայսեր և Անգլիոյ թագուհու պսակներն ևս դուրս են մնացել, երբ նոցա դեսպանները իմացել են պապի կարգադրութիւնը:

ՕՐԹՈՂՈՔՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

ՌՈՒՍՍԷ ԵԿԵՂԵՑԻՆ.

Յոյն—Օրթոդոքս այն ընկերութիւնը, որի նպատակն է աւետարանը Ռուսաստանում տարածել, 1896 ամի 17 հոկտ. իւր տարեկան ժողովն ունեցաւ Պետերբուրգի ծովային թանգարանում, իւր նախագահ ուսուցչապետ Աստաֆիեւի ղեկավարութեամբ, ուր վերջինս հաղորդեց, որ ընկերութիւնն այժմ 20 շրջիկ գրավաճառ (kolporteur) ունի, որոնց Պետերբուրգից և Մոսկուայից աստուածաշունչներ են տրուում: Աստուածաշունչի պահեստի ղեկավար Վ. Գոլուբովի անխնայ գործունէութեան շնորհիւ, որ երբեմն շրջիկ գրավաճառ էր և ամենադժուար պարագաներին շնայած տասը տարի Սիբիրայում և Ամուր գետի շրջանում աշխատել է: Ընկերութեան գործունէութիւնը վերջին տարին նշանաւոր զարկ ստացաւ Վիեւում, Խարկովում, Խրիմում և Սիբիրիայում: Նիժնի—Նովոքոբոլի ցուցահանգիստում սուրբ Դիմիտրի տարածող ընկերութիւնն ևս իւր ներկայացուցին ունէր և արժանացաւ առաջին կարգի մրցանագրի: Ընկերութիւնը մի տարում 58,186 օրինակ սուրբ Գիրք է տարածել, ծախսելով 12,329 ռուբլ 56 կոպ. իսկ եկամուտ եղել է 11,230 ռ. 80 կ.: այնպէս որ պակասորդ պէտք է լրացուի պահեստի գումարից:

— Գրաժգանին թերթի մէջ իշխան Ն. Իենիկեւի

դառն կերպով գանգատուում է ռուս զիւղացու կատարած բազմաթիւ տօների դէմ, որոնք սաստիկ վնասում են զիւղատնտեսութեան: Տօների մասին եղած տրտուելը շատ հին է, սակայն նոր է այն բանը, որով այս չափազանց շատ տօները իշխան Իենիկեւից օրթոդոքս եկեղեցու գիւղացի քահանաների նիւթական վիճակի հետ է կապում: Այս բոլոր սովորութիւնները, ուխտերը, տօները հոգեւորականութիւնն հաստատում է և սրբազործում, որովհետեւ մեծ շահ ունի նոցանից, որովհետեւ պաշտամունքներ կատարելու համար քահանաները փող կամ ցորեն են ստանում: Բարքերն ու սովորոյթները բոլորովին կը փոխուին, հէնց որ կղերը հաստատուն և գոհացուցիչ ռոճիկ ստանայ: Այն ժամանակ միայն հոգեւորականները կքարոզեն, որ աշխատելը մեղք է, այլ դադարկապորտութիւնն ու ծուլութիւնն են մեղք:

— Նոյն թերթի խմբագիր իշխան Մեշչերսկին խօսելով լեհական խնդրի մասին, ի միջի այլոց յիշում է, թէ ինչպէս երբեմն կաթոլիկները փոխում են իրենց հաւատը և ուղղափառութիւն ընդունում, որպէս զի կարողանան պետական պաշտօններ ստանալ, և այն կաթոլիկը որ երէկ անվստահելի մի անձն էր համարում, այսօր ուղղափառութիւն ընդունելով, վստահելի է դառնում և տեղ է ստանում: Այս երևոյթը, որի վերայ շատ ռուսներ անտարբերութեամբ են նայում, յօդուածագիրը օրթոդոքս եկեղեցու համար նախատինք է համարում, որովհետեւ դորանով ուղղափառ դաւանութիւնը դառնում է որեւէ պաշտօն ստանալու համար, խղճի վաճառման առարկայ: — Թող քո հայրերի կրօնը հրաժարուի քո մկրտութիւնից, հրապարակապէս նշովիր քո եկեղեցին, և յետոյ իբրեւ ուխտագրութիւն հաւատափոխ և քո եկեղեցուն դաւաճանող, մեր եկեղեցու ծոցը մտիր, և այդ բոլորի համար դու կը ստանաս այն տեղը, որը իբրեւ կաթոլիկ ստանալու իրաւունք չունէիր. սխտադրութ և Յուդայ. քեզ այդ բոլորի համար Ռուսաց պետութեան վստահելի և հաւատարիմ ծառայ կանուանեն: — Արդեօք երբ, հարցնում է Մեշչերսկին, այդպիսի մի տեղ երևոյթ մեր եկեղեցու փառքի և Ռուսաց պատուի համար խոտելի պիտի համարուի:

Ս երբիա. — Բալկանեան թերակղզու վերայ շարունակուում են յուզումներ տեղի ունենալ Սլաւոն ժողովուրդների մէջ՝ փոխադարձ ազգային շահերի պատճառաւ: Այսպէս, մեծ վէճի առիթ է դարձել Հին Ս երբիոյ կենդրոն Իւսկիւբի նոր Մետրոպոլիտի հաստատութիւնը: Սերբիոյ Աղեքսանդր թագաւորը երկու տարի առաջ Վ. Պօլսում եղած միջոցին խոստումն է առել, որ վերջին մետրոպոլիտի մահից յետոյ մի սերբ ընտրուի. բայց երբ նորա մահը տեղի ունեցաւ, Վ. Պօլսի ժողովը

նոր մետրոպոլիտ նշանակեց Ամբրոսիոս յոյն եպիսկոպոսին, Այդ կարգադրութիւնը մեծ զայրոյթ յառաջ բերաւ Սերբիական ժողովրդի մէջ, որ սպառնում է մինչև իսկ բաժանուել Տիեզ. պատրիարքութիւնից և վերականգնել 100 տարի առաջ դադարած սերբիական հին անկախ պատրիարքութիւնը, եթէ եղած որոշումը ետ չառնուի և սերբ մետրոպոլիտ չնշանակուի Իւսկիւբում:

Բ ու մ ի ն ի ա. — Գեներադիոս մետրոպոլիտն անիրաւ տեղը իւր աթոռից զրկելու պատճառաւ ծագած վէճը լուծուեցաւ վերջապէս նորանով, որ սինդը վերցրեց նորա դէմ բարդած մեղադրանքները և վերականգնեց նորա պատիւը. ապա ընդունելով նորա վաղորօք տուած հրաժարականը, նոր մետրոպոլիտ նշանակեց Յովսէփ Գէորգիանուն, որ արդէն միանգամ այդ բարձր պաշտօնի մէջ եղել է և իւր դէմ լարած մեքենայութիւնների պատճառով ստիպուել է հրաժարական տալ:

ԲՈՂՈՒՔԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.

Գ ե ր մ ա ն ի ա. — Հայաստանի տառապանքներին նպաստելու գործը կազմակերպուել է Գերմանիայում երկու միմեանցից անկախ յանձնաժողովների միջոցով՝ Բեռլինում և Ֆրանկֆուրտում (Մայնի վերայ). նոյեմբերի 25-ին Ֆրանկֆուրտի յանձնաժողովի նախագահի ձեռններէցութեամբ Բեռլինում մի խորհրդակցութիւն տեղի ունեցաւ, ուր համաձայնութիւն կայացաւ միացնել երկու յանձնաժողովները այս անունով. «Գերմանական օգնող դաշնակցութիւն Հայաստանում տառապանքն ամփոքելու» (Deutscher Hilfsbund zur Linderung des Nothstandes in Armenien). Այս տարի յունուարի 13-ին և 14-ին Բարմենում Հայոց օգնող գերմանացւոց յանձնաժողովները պէտք է մի ընդհանուր խորհուրդ կազմեն:

— Գոկտոր Լեպսիուսը Հտոուգարտի Liederhalle հանդիսարանում մի դասխոսութիւն կարդաց Հայոց խնդրի մասին. Ինչպէս լրագիրները հաղորդում են, ընդարձակ դահլիճը վերև ու ներքև հանգիսականներով լեցուն էր. Միայն այսպէս կոչուած կրթեալն երից համարեա թէ չկային. „Staatsanzeiger“ թերթը շատ աշխատեցաւ ի վնաս այս գործի. Գիտմամբ ժողովից սակաւ ինչ առաջ այդ լրագիրը մի տեղեկութիւն տուեց Պրեսսէլ քահանայի Վանշտադտում Հայոց խնդրի նկատմամբ արած բանախօսութեան մասին, փորձելով հալածանքի սարսափները որչափ հնարաւոր է մեղմացնել, և Հայերին իբրև մի այնպիսի ազգ ցոյց տալ, որ իւր գործերին արժանի հատուցումներ է կրում: Զուր տեղը քանաց նոյն թերթը նաև Լեպսիուսի բանախօսութեան թողած տպաւորութիւնը քննել. Յամենայն դէպս այդ երե-

կոն մի ապացոյց էր, որ Գերմանիայում, ինչպէս ասում է Allgemeine Evangelisch—Lutherische Zeitung-ը, թրքասերների անդադար կրկնուող առարկութիւններն և տարածած սառն անտարբերութիւնը այնքան էլ մեծ ոյժ չունին. — Անմիջապէս մի յանձնաժողով կազմուեցաւ գոկտոր Բուրկ հոգեորականի նախագահութեամբ, որ քանք է գործ դնում այս երկրի բոլոր կողմերում դէպի հայերը ցոյց տուած կարեկցութեանը մի արդիւնաւէտ ուղղութիւն տալու:

Ա մ եր ի կ ա. — Մի նոր հրաշագործ է յայտնուել այստեղ՝ մի հոգեորական, գոկտոր Dowie (Illinois անունով յայտնի), որ պնդում է, թէ ինքն ամեն տեսակ հիւանդութիւններ կարող է աղօթքով բժշկել. ոմանք նորան Աստուծոց առաքուած մարգարէ են համարում, շատերը մի բանդագուշող, շատերն էլ խաբեայ. բայց բոլորը նորա վերայ նայում են իբրև մի արտակարգ մարդու վերայ. 1890 թուականից ի վեր նա կենում է Զիկագոյում: Սկզբում նա շատ սակաւ հետևողներ միայն ունէր, բայց խումբը մեծացաւ. Պաշտօնեաների արգելքները և լրագրների յարձակումները նպաստեցին միայն նորա գործն ու անունը տարածելու. հասարակութիւնըն սկսաւ հետաքրքրուել, բժիշկները դիտում էին նորա բժշկութեան եղանակը, հոգեորականներն այցելում էին նորա հիւանդանոցը և դիտում, եկեղեցական մամուլն սկսաւ զբաղուել նորա զարմանահրաշ բժշկութեան դէպքերով՝ մի խօսքով այսօր Դր. Dowie-ն Ամերիկայում մի մեծ անձն է, իսկ ծնուել է 1847-ին Հոալանդիոյ Էդինբուրգ քաղաքում: այնտեղ 1872-ին համալսարանն աւարտելուց յետոյ իբրև քարոզիչ Աւստրալիա գնաց, և Սիդնէյ քաղաքում սկսեց իւր աղօթքով հիւանդներ բժշկելու գործունէութիւնը, ուր այն ժամանակ վարակիչ հիւանդութիւն էր ճարակում: — 40 հոգի այդ գոհերից թաղելուց յետոյ նա մի անգամ ծանրաթախիժ սրտով իւր զբաղման սենեկում նստած աղօթում էր իւր չարատանջ հօտի վերայ. Այդ ժամանակ նորա հոգու մէջ կենդանի պատկերացաւ Գործք Առաքելոց Ժ. 38 հ. ասուածը. * Ինչպէս մի յայտնութիւն ընդունեց նա, որ սատանան է հիւանդացնում և մեռցնում, և միայն Յիսուս Քրիստոսից կարելի է փրկութիւն գտնել. եթէ նորան դիմեն աղօթքով, նա հիւանդներին կազատէ սատանայի զօրութիւնից, որովհետև հիւանդութիւնն երբեք Աստուծոյ կամքով չէ լինում: Ապա անմիջապէս որոշեց իւր կեանքի նպատակ դարձնել

* Դուք ինքնին գիտէք զքանն, որ եղև ընդ ամենայն չրեաստան սկսեալ ի գաւիլէէ, յետ մկրտութեան զոր քարոզեաց Յովհաննէս. զՅիսուս որ ի նազարեթէ, զոր օծն Աստուած հոգւով սրբով եւ զօրութեամբ, որ շրջեալ քարի առնել եւ բժշկել զամենայն ըմբռնեալսն ի սատանայէ, զի Աստուած էր ընդ նմա. (Ժ. 47—58):

այս ճշմարտութեան քարոզելը — Սորա հետևողները, որ մի առանձին կրօնական համայնք են կազմում, կոչուում են «Գրիստոնէական կաթողիկէ եկեղեցի»։ Dowie նոցա մարգարէն և ուսուցիչն է։ Նա միայն ս. Գիրքն է ընդունում և մերժում է բոլոր դաւանական գրուածքները։ — Ներկայ եղող բժիշկներն հաստատում են, որ նա շատ հիւանդների առողջացրել է՝ մանաւանդ ջղային, հոգեկան կամ այնպիսի հիւանդութիւններ, որոնք ծագում են հաստատուն կամքի պակասութիւնից։

Տ ե ղ ե կ ու թ իւ ն ն ե ր Տ ա ճ կ ա հ ա յ ք ի ց. — 10 մատղաշ հայ աղջիկ, 8—10 տարեկան, որոնց ծնօղները Արաբկերի կոտորածին սպանուած էին, անցեալները Կ. Պօլիս բերուեցան, որպէս զի այնտեղի որբանոցում պատսպարուին, բայց սուլթանի անմիջական հրամանով նոքա յանձնուեցան տաճիկ ոստիկանութեան, և անմիջապէս այս երեխաներն էլ կանյայտանան։

— Հաքիր փաշան Փոքր Ասիայում շրջան անելուց յետոյ հէնց նոր վերադարձել է իւր ուղևորութիւնից, նա տեղէ տեղ ճանապարհորդել է, որպէս զի սուլթանի պատուէրի համաձայն երկրի դժբախտութեան մասին տեղեկանայ։ Այս ուղևորութեան հետևանքն է Բ. Դրան այն որոշումը, որ եւրոպական լրագրներում աւետարանական քարոզիչներին (միսսիոնար) ներկայացնեն իւրեւ իսկական մեղաւորներ տեղի ունեցած խռովութեանց և կոտորածների համար, և ապա բոլոր քարոզիչներին երկրից արտաքսեն։ Տակաւին մի տարի առաջ իրադէ էր պատրաստուած միսսիոնարներին դուրս հանելու համար, բայց այն ժամանակ ստիպուեցան յետ առնել այդ իրադէն։

— Մի պաշտօնական տեղեկութեան համաձայն 1822 թ. Օսման Ա-ի թագաւորութիւնից ի վեր՝ եթէ չհաշուենք 10000-ից պակաս եղած կոտորածների թիւը, 153,000 քրիստոնիաներ են սպանուել։ 1822-ին 50,000 յոյն, 1850-ին 10,000 նեստորական հայ, 1876-ին 10,000 բուլղար, 1894-ին 12000 հայ, 1895-ին և 1896-ին 60,000 հայ, ևաւստի է, որ նորագոյն կոտորածների ժամանակ 60 000 հայ կողոպտուել են և խողխողուել և 300,000 հոգի իրենց ամբողջ կարողութիւնից զրկուել են։ Սոցանից մօտ 50,000 այրի են, մօտ 20,000 բռնաբարուած աղջիկներ և 120,000 որբ։



ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԱՏՄԱԿԱՆ

*
* *

Պոնտիմ քեզ համար, ընկեր թանկագին,
Սրտատուչ, քաղցրիկ վաղեմի ծայներ.
Ա՛խ, բեկքեկ լարերն իմ խեղճ քնարին
Շուտով սորվեցան երգել սեւ օրեր։

Կոհի է այս կեանքն, եւ այդ կոռուի մէջ
Ո՛րքան անպատրաստ, տկար մեր ոյժեր.
Բայց մենք գնում ենք մի յուսով անվերջ
Եւ չունինք ոչինչ մենք այլ քաջալեր։

Նոյն տկարութեամբ մենք ոտք ենք կոխում
Ահա նոր տարին, եւ առաջներ/ս
Մեր նոյն առաջնորդ աստղիկն ենք տեսնում—
Այդ յոյսն է, աղօտ դեռ լոյս է տալիս։

Եւ քանի վառ է, չէ հանգել կրակ,
Յառաջ, միշտ յառաջ, ընկեր թանկագին.
Կեանքն իբրեւ հեղեղ՝ կոհակ առ կոհակ
Շարժուում է, փրկում միայն քաջերին։

*
* *

Պուգէի հնչէր տաւիղս մեղմիկ
Սրտատուչ նուագ, անուշ դայլայիկ,
Եւ վառէր սրտեր սիրոյ կրակով
Դիմել դէպի գործ միաքան հոգով։

Կուգէի հնչէր իմ փողն անարկու,
Թնդացնէր սրտեր իւր ծայնովն հուժկու,
Քնածը զարթնէր, թոյլն արիանար
Կոռուելու ցմահ սուրբ գործի համար։

Յ. ՅՈՂԱՆՆՅԱՆ.

ՏԵՐ ՊԵՏՐՈՍ Ա.

ԳԵՏԱԴԱՐԶ.

1019—1059 թ.

Սեբաստիոյ ս. Նշանի վանքում ս. Աստուածածնի տաճարի մէջ մի հոյակապ մարմարոնեայ շիրմի տակ հանդուամ են այսօր Գետադարձ Պետրոս Ա. կաթողիկոսի նշխարները: Այն ժամանակ, երբ նորա նախորդների՝ Հայոց բազմաթիւ երանաշնորհ հայրապետների շիրմներն անհետացած և նոյն իսկ նոցա հանգստեան տեղն անգամ անծանօթ մնացած են մեզ համար, Պետրոս Գետադարձի շիրմն ութ հարիւր տարուց աւելի պահուած է, կարծես, յաջորդող սերնդին պատմելու և հըրահանգներ տալու այն դառն և անօրինակ փորձերի համար, որ ունեցաւ ինքն տէր Պետրոս Ա. իւր քառասնամեայ հայրապետութեան ժամանակ: Հայոց հայրապետական աթոռի տարազրութեան անդրանիկ կոթողն է այդ շիրմը: Մինչ ցայն՝ ս. Գրիգորի պատուական յաջորդներից ոչ մէկը զրէթէ, չէր հասել հայրենի հողից դուրս ամփոփուած լինելու դժբաղդութեանը: Բացառութիւն են ս. Թովսէփ և Սահակ Գ. Չորափորեցին, որոնցից առաջինը ս. Ղևոնդեանց հետ միասին նահատակուեցաւ 453 թուին Պարսկաստանի Ապար աշխարհում՝ իբրեւ աննկուն ախոյեան քրիստոնէական եկեղեցու ազատութեան համար, իսկ երկրորդը կնքեց իւր մահկանացուն 708 թուին Միջագետքի յառան քաղաքում, երբ՝ իբրեւ քաջ հովիւ՝ գնում էր Դամասկոս փրկելու իւր հօտը արաբական ամիրապետի ծանր վրէժինդրութիւնից: Թէև նոքա երկուսն էլ օտար երկնքի տակ մեռան՝ իրենց սիրեցեալ հօտից հեռու, սակայն նոցա մահը մի ամբողջ աշխարհի փրկութեան պատճառ եղաւ. յաւիտեան երախտապարտ սերունդը պաշտում է միշտ ս. Թովսէփի յիշատակն՝ առանց իմանալու թէ ո՞ւր է նորա գերեզմանը. իսկ Սահակ Գ. Չորափորեցու համար արդէն վաղուց հռչակել է նորա արժանաւոր յաջորդներից մէկը թէ «գմեռելութիւն նորա պատուական արար Աստուած քան զմեր կենդա-

նութիւնս»: ¹ Նոյնը չէ կարելի է ասել, աւանդ տէր Պետրոս Ա. Գետադարձ կաթողիկոսի համար: Նա իրենով սկսեց այն դժբաղդ հայրապետների շարքը, որոնց վիճակուած էր, ինչպէս ս. Ներսէս Շնորհալին է ասում՝ «իբրեւ զայժմն յորսորդաց և ի շանց փախուցեալք» ² ապաստարան ընտրել անծանօթ վայրերի անձկութեան մէջ՝ Հայոց հայրապետութեան բնագաւառից շատ հեռու: Իբրեւ անդրանիկ տարազրեալ հայրապետ՝ ինքն տէր Պետրոս Ա. մեծապէս նպաստեց Հայոց եկեղեցական պատմութեան այդ նոր շրջանի հանդէս գալուն. ինքն իսկ ականատես եղաւ իւր հայրենիքի աւերմանն և իւր հօտի վարատմանը. իրեն հետ վտարանդի շրջեցաւ եկեղեցական դասը և իրեն հետ միասին տեսան և ողբացին եկեղեցու անշքութիւնն իւր իսկ ժամանակակիցները: Նորա շիրմը Սեբաստիայում կապում է մեզ, այսպիսով, այն չարաբաստիկ շրջանի սկզբնաւորութեան հետ, որ տեւեց մօտ չորս հարիւր տարի, մինչև որ 1441 թուին վերջացաւ հայրապետական աթոռի փոխադրութեամբ դէպի Ս. Ըջմիածին:

Ա.

Թէ ո՞ւր և երբ ծնաւ և սնաւ տէր Պետրոս Ա. մեզ յայտնի չէ: Գիտէնք, որ նա Անանիա Ա. Մոկացի կաթողիկոսի քեռորդին է և յօտչիկ Ա. Արշարունի կաթողիկոսի եղբայրը: Նոքա երկուսն էլ շատ նշանաւոր տեղ են բռնում Հայոց հայրապետների շարքում: առաջինն յայտնի է իբրեւ խրոխտաբարոյ և եկեղեցու միութեան և բարեկարգութեան նախանձախնդիր հովիւ, որ և վերականգնեց Ազուանից և Սիւնեաց հետսեալ աթոռների կապը. ³ իսկ երկրորդն՝ իբրեւ քաջ վարդապետ՝ իբրեւ կանգնող Արգինայի մեծ եկեղեցու, որ շինեց Տրդատ ճարտարապետը, և իբրեւ հիմնադիր այնտեղի փառաւոր գրատան. նոքա երկուսն էլ թաղուեցան Արգինայում, որն հայրապետական աթոռատեղի էր ընտրել 943 թուին տէր Անանիա Ա. կաթողիկոսը: ⁴ Կա-

1. Թովս. կաթ. եր. 55.

2. Ն. Շնորհ. Ընդհանրական:

3. Ասողիկ Գ. 7, Ստ. Օրպ. ԺԱ.

4. Ասողիկ Գ. 9. 20:

լելի է մտածել, որ տէր Պետրոս ուսաւ և զարգացաւ Արգինայի կաթողիկոսարանում իւր եղբօր հսկողութեան ներքոյ: Ուսմամբ ճոխացած, այն ժամանակի գիտութեան ճաշակն առած և իւր գիտական հմտութիւններով հեղինակութիւն վաստակած անձն է տէր Պետրոս, ինչպէս ծանօթանում ենք նորա մտերիմ բարեկամի Պահլաւունի իշխան Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերից, ուղարկելով Ս. Եփրեմի գրքերից մէկը, Գրիգոր Մագիստրոս գրում է տէր Պետրոսին. «Թողից, ասում է, զայսոսիկ նախադրութիւն մակագրել մեծագունիդ զխոյ, որ ամենայնի ես քաւական եւ զանսպառն հեղուս զիտութիւն եւ շնորհ» անուանում է նորան «գերակատարդ իմաստից» նորա դաստիարակութեանն է յանձնում իւր աշակերտներին, չի քաշուում նորան «ակն տունջեան» անուանելու և իրեն «կափուցեալ ի ճառագայթից և խրթնի և խաւարչտին եղեալ» նորա մտիթարական նամակներից մէկն անուանում է «պուհտական առասուծիւն» Թղթակցում է նորա հետ գիտութեան և արուեստի ամեն տեսակ խնդիրների մասին, շատ անգամ նորանից ուսանել ցանկանալով և միշտ իւր տեսութիւնները նորան հաղորդելով, որոնցից երևում է, որ ինչպէս Գրիգոր Մագիստրոս նմանապէս նորա թղթակիցը տէր Պետրոս քաջ ծանօթ են ոչ միայն Հայոց, այլև յոյն, ասորի, արաբական հին և նոր գրականութեանն, աւանդութիւններին և ուսմունքներին:

1019 թուին տէր Սարգիս Ա. Սեանեցին ծերունի Գագիկ Ա. արքայի հաւանութեամբ տէր Պետրոսին իւր ձեռքով կաթողիկոս օծեց Անույ մէջ: Այնուհետեւ երկար չքաշեց և մէկը միւսի յետեւից իրենց աչքերը փակեցին թէ Գագիկ Ա. արքայն և թէ Սարգիս Ա. կաթողիկոսը, որն իրեն ընտրել տուող և իրեն հաստատող Գագիկ Ա. արքայի մահն 1020 թուին ողբալուց յետոյ՝ ինքն էլ կնքեց իւր մահկանացուն 1021 թուին և ամփոփուեցաւ Հռոմոսի վանքում, իրեն միահեծան յաջորդ թողնելով տէր Պետրոսին:

1. Վարդան պատմ. 95. Արքատ. Հաստ. Բ. Մմբատ պատմ. 29.

Իւր հայրապետութեան առաջին օրերն իսկ տէր Պետրոսին վիճակուեցաւ մասնակցելու քաղաքական գործերի մէջ և հետզհետեւ ոխերիմ թշնամիներ վաստակելու նոյն իսկ իւր բարեկամների միջից և այս այն պատճառով, որ ինքն տէր Պետրոս Ա. հէնց սկզբից անկարող եղաւ ըմբռնելու իւր դիրքի բարձրութիւնն և զերծ մնալու այն կատաղի մրցման փնասակար ազդեցութիւնից, որ կար իւր ժամանակի հայ իշխանների և բիւզանդական զրան մէջ: Իւր կրթութեամբ և հայացքներով բիւզանդական ճաշակի տէր լինելով, Պետրոս Ա. շուտով յայտնի եղաւ իբրեւ բիւզանդական կուսակցութեան պարագլուխ: Հանգամանքներն էլ մեծապէս նպաստեցին Բիւզանդիոյ յաջորդութեանը: Արաբական պետութիւնը մօտեցել էր իւր անկմանը. Սելճուքեան թուրքերն արդէն զինու զօրութեամբ տարածուել տիրել էին Միջագետքին և մտել էին Հայաստան. Հայոց երկրի իշխաններն իրենց հարեան այլ թագաւորների և իշխանների հետ միասին, կարելի է ասել, գլուխները կորուցել էին և, չկարողանալով միաբանուել, բաժան բաժան էին եղել. ոմանք նեղ դրութիւնից դուրս գալու համար զիմեցին Բիւզանդիոյ օգնութեանն և, իրական օգուտ չգտնելով, իրենց երկրներն յանձնեցին Բիւզանդիոյ կայսերն, և փոխարէնը նորանից ուրիշ երկրներ ընդունելով արեւմուտքում րազմաթիւ ժողովրդով զաղթեցին իրենց հայրենիքից: Այդպէս արաւ Արծրունեաց Սենեքերիմ թագաւորը,¹ որ 1016 թուին Վասպուրականի լայնածաւալ, ամուր և արգաւանդ երկիրը փոխեց Սեբաստիոյ հետ և չորս հարիւր հազար հայ զաղթականներով բնակութիւն հաստատեց այնտեղ: Ծոյն տարիներում այն է 1021 թուին Բիւզանդիոյ կայսրը Վասիլ Բ. ծանր զօրքով եկել էր Ափսաղաց Գեորգի թագաւորի վերայ. երկու իշխանների ընդհարման ժամանակ ոտքի տակ էին ընկել Բարձր Հայքի, Տայոց և Այրարատի մի քանի գաւառները. կայսրը ձմեռելու համար իջել էր Պաղտեաց երկիրն և այնտեղ կանգ առել: Այդ բազմաշփոթ իրողութիւնների հետ միասին խռովութիւնը պակաս չէր

1. Վարդան, եր 92. Մմբատ սպար. 27 եւլն.

և Բաղրատունեաց աւերութեան մէջ. Գաղիկ արքայի մահից յետոյ զահի ժառանգութեան պատճառով զժառութիւն էր ընկել նորա երկու որդեաց. Թովհաննէս Սմբատի և Աշոտի մէջ: Այսպիսով՝ Սելճուքների երկիւղն հարաւից, Վասիլ Բ. կայսեր վերահաս արշաւանքն արեւմուտքից և ընտանեկան երկպառակութիւնը ներսից այնպէս էին ծանրացուցել երկրի վիճակը, որ հարկ եղաւ տէր Պետրոսին միջամտել և հաշտութեան ու խաղաղութեան միջնորդ լինել ամէն տեղ:

Բ.

Առաջին անգամ տէր Պետրոս միացաւ հայ իշխանների հետ և խաղաղութեան դաշն հաստատեց երկու արքայորդների մէջ: Գաղիկ Ա. արքայի կրտսեր որդին Աշոտ, որ կտրիճ էր և խիզախ, զժգոհ լինելով իրեն վիճակուած ժառանգութեան բաժնից, ուրիշների օգնութեամբ զօրք ժողոված՝ եկել պաշարել էր Անի քաղաքը. նորա աւագ եղբայրը Թովհաննէս Սմբատ անկարող եղաւ պաշտպանելու մայրաքաղաքն և իւր եղբօրը սանձելու. կոտորածների առաջն առնելու համար մէջ մտան կաթողիկոսն և իշխաններից ոմանք. խաղաղութիւնն հաստատուեցաւ հետեւեալ պայմանով. Թովհաննէս Սմբատ թագաւորելու էր Անի քաղաքում. նորա մահից յետոյ Անուոյ թագաւորութիւնն անցնելու էր Աշոտին, որ մինչ ցայն ճանաչուելու էր իբրեւ թագաւոր «Դրուց աշխարհին» այն է Անուոյ շրջակայ միւս երկրների Թովհաննէս Սմբատ հայրենի զահի վերայ այսպիսով հաստատուելուց յետոյ՝ դեռ ապահով չէր ոչ իւր եղբօր կողմից, որ միշտ հետամուտ էր Անի քաղաքին, որ յառաջ տէր դառնալու և ոչ էլ այլևայլ շրջակայ թշնամիների կողմից, որոնց մէջ ամենից վտանգաւորն էր Վասիլ Բ. կայսրը: Այս պատճառով նա պատգամաւոր ուղարկեց կայսեր մօտ տէր Պետրոսին այն ժամանակ, երբ նա տակաւին յաղտեաց երկրումն էր: 1022 թուին տէր Պետրոս Ա. մեծ շքով ներկայացաւ Վասիլ Բ. կայսերն. ինչպէս մի աւանդութիւն ասում է,¹ կաթող-

ղիկոսն հանդիպեցաւ կայսրը Տրապիզոնում. նորա հետ էին տասներկու հալսպոստ, եօթանասուն արեղայ քահանաներ և երկու վարդապետ՝ այն է «բազմիմաստն Թովսէփ չընծուց վանից և քաջն և անյաղթն Թովհաննէս Կոզեռն».² վեհի հետ էին նմանապէս զինուորական դասից և աւագանիներից երեք հարիւր հոգի. իրեն հետ առել էր թագաւորական տանից ոսկու և արծաթի զանձեր, ձիեր և ջորիներ: Կայսրը տեսնելով տէր Պետրոսին, շատ ուրախացաւ. նորա առաքինութեան համբուն յառաջուց հասել էր թագաւորին. սքանչելի մարդ էր կաթողիկոսը՝ Վի ամենայն բարի մասամբ» և «ունէր շնորհ իմն աստուածական» բժշկելու արտաժաններին և հալածելու դեերին, ասում է նոյն աւանդութիւնը: Այդ շքեղ հանդիպման ժամանակ և հաստատուեցաւ դաշն Վասիլ Բ. կայսեր և Թովհաննէս Սմբատ թագաւորի մէջ սորա ներկայացուցչի տէր Պետրոսի միջոցով: Այս դաշնակցութեան մասին է, որ ասում է ժամանակակից պատմիչը, թէ «անդ եղեւ Հայոց կորստեան գիր եւ նամակ» և բացատրում է թէ թագաւորը պատուիրել էր կաթողիկոսին զրել և տալ կայսրը կտակ, որ իւր վախճանից յետոյ Անուոյ և նորա շրջակայ երկրների ժառանգութեան իրաւունքը տալիս է կայսեր:³ Մի այլ պատմիչ ասում է, որ Թովհաննէս Սմբատ այսպէս վարուեցաւ այն նպատակով, որպէս Վի կայսրը նորան պաշտպանէ իւր թըշնամիներից. «պատրիարքին պատուիրէ, ասում է, տալ ձեռագրով զԱնի զինի մահուան իւրոյ ի Հռոմն» եթէ պահէ զնա ի նեղաց իւրոց»:²

Միևնոյն 1022 թուականի յունուարի 6-ին տէր Պետրոս կատարեց Վասիլ կայսեր առաջ Զրօրհնէքի հանդէսը, որ իւր փառաւորութեամբ այնպիսի մեծ տպաւորութիւն է թողել ականատեսների վերայ, որ նորանոր հրաշալի աւանդութիւնների նիւթ է դառնել: Թէև ժամանակակից Լաստիվերտցին⁵ շատ չափաւոր է խօսում այդ հանդիսակատարութեան վերայ, սակայն ուրիշ յիշատակարան-

1. Արևիտ Լաստ. Բ.:

2. Վարդան:

3. Արևիտ Լաստ. Բ.:

4. Արև. Յուլ. հայր. Ա. 109.

ներ¹ բաւական մանրամասն պատկերացնում են այն մեծ տպաւորութիւնը: Այդ ժամանակին է վերաբերում նորա Գետադարձ մականունն և ս. Նշանի գետարգել կոչումը: Արիստակէս ասում է թէ «ի հեղուկ հայրապետին զտէրունական իւղն ի ջուրսն» ցնցուղս լուսոյ ճառագայթից յանկարծակի ծագեաց ի ջուրցն»: այս խօսքերից երևում է, որ Հաստիվերացին տէր Պետրոսի Գետադարձ անունն մասին ոչինչ չգիտէ. հետեւեալ այդ անունը հայրապետի ժամանակակիցներին յայտնի չէ: Այլ կերպ է պատմում միւս յիշատակարանը, որ ինչպէս երևում է, յետագայ դարերի գործ է. այնտեղ այդ հրաշալի երևոյթն աւելի ընդարձակ է նկարագրուած. «այն օրերն, ասում է, վրայ հասաւ քրիստոսի ծննդեան և աստուածայանութեան տօնը. կայսրը իւր զօրքերով և քահանաներով ելաւ ջուրն օրհնելու. կաթուղիկոսին էլ իւրայիններով միասին հրաւիրեց գետի եզրը և հրամայեց, որ նախ տէր Պետրոս օրհնէ ջուրն և ապա յոյները. և երբ որ օրհնեց տէր Պետրոս և թափեց մեռնող ջրի մէջ, և երեք անգամ սուրբ խաչը ջրի մէջ դրեց, խաչից մի սաստիկ բոցադոյն ծիրանածաւալ լոյս փայլատակեց և ծիածանի նման գետի վերայ խորան կազմեց, և իբրեւ մի «սրահատաճար Առտուծոյ» բոլորին իրեն մէջ ընդունեց. բոլորի երեսներն առհասարակ պայծառացան ինչպէս կարմիր վարդ, և լոյսն այնպէս էր արձակուում խաչից ինչպէս յորդահոս ջուրն աղբիւրներից. կաթուղիկոսի ձեռին սուրբ խաչն երևում էր ինչպէս բոց. նորանից գոյնզգոյն լոյսեր էին արձակուում խաչաձև և այն խաչի չափով, և զընում էին ջրերի վերայ իբրեւ թռչուն, իրարուց բաժան բաժան սլանալով, և անոյշ հոտով լրցուում էին ամէնքը: Այնտեղ ժողովուած բազմութիւնն ահաբեկուած՝ Տէր ողորմեա՛ էին ասում: երբ որ աղօթում էին, լոյսը միագունդ եղաւ և երեք անգամ դիպաւ ջրին և ապա ամփոփուեցաւ խաչի ծոցում. և գետի ջուրը յետ դառաւ և մի կողմով կանգ առաւ փոքր ինչ. այն ժամանակ ամբողջ վախեցած՝ երեսի վերայ ընկաւ դողալով. կաթուղիկոսն

երեք անգամ սուրբ խաչով կնքեց գետը և աղօթեց, որ գետի ջուրն հոսէ իւր յառաջուայ ընթացքով. այդ միջոցին գետը դարձեալ հոսեց. վասիլ կայսրը և բոլոր նորա զօրքն ընկան կաթուղիկոսի 'ոտները, և «մեծագոյ հառաչանօք» համբուրում էին սուրբ Նշանը, և օրհնեալ ջուր էին առնում իրենց գլխին. թագաւորն իւր թագը գետին դրեց, և հրամայեց տէր Պետրոսին ափով օրհնեալ ջուր ածելու իւր գլխին, և առաւ գետարգել սուրբ Նշանն իւր ձեռքը, և անյադ համբուրում էր, և նորանով կնքում էր իւր զգայարանները. նոյնպէս և մետրապօլիտն և բոլոր ժողովուրդը «եռափափագ համբուրիւ» գրկում էին սուրբ Նշանը և կաթուղիկոսի աջը. և համբուրելու ժամանակ շատերին առողջութիւն էր լինում: Եւ մինչև օրուայ տարածամէլը չվերջացաւ ժողովրդի համբուրելը ամբոխի բազմութեան պատճառով: Այսպիսի փառաց պսակ հիւսուեցաւ ահա՛ տէր Պետրոսի ճակատին այն ժամանակ, երբ նորա ձեռքով նոր էր կատարուել դժբաղդ Անույ առաջին սակարկութիւնն և վաճառումը, որ և շատ եղերական վաղձան ունեցաւ ոչ միայն տէր Պետրոսի, այլ նաեւ ամբողջ ազգի և աշխարհի համար:

Գ.

Թովհանէս Սմբատի վիճակն երկու կողմից տպաւորութիւն այսպիսի մի զօրաւոր միջնորդ հանդիսանալով, տէր Պետրոս Ա. մեծ հեղինակութիւն ձեռք բերեց քաղաքական շրջաններում: Ամենից աւելի երախտիք ունեցաւ նա, անշուշտ, նոյն ինքն Թովհանէս արքայի վերայ. բայց շատ չանցաւ, որ նորա և արքայի մէջ գժտութիւն ընկաւ, որը վերջ ի վերջոյ շատ սուր կերպարանք առաւ: Գժտութեան բուն պատճառները մեզ յայտնի չեն. յիշուում է¹ այն, որ տէր Պետրոս երկար ժամանակ բացակայ է եղել աթոռից. ինչպէս երևում է, թաղուեաց երկրից կաթուղիկոսն անմիջապէս գնացել է Սեբաստիա Սենեքերիմ թագաւորի

1. Սմբատ Սպարապետ 29. Արշ. Յուշ. հայր. Ա. 109. II. Мамуръ, Сказание о католос. Петросъ и. т. II. 20.

1. Համշեան, Պատմ. Հատ. Բ. եր. 912. ցաւախ է, որ Հ. Համշեան որոշ չէ յիշել իւր այս տեղեկութիւնների աղբիւրը:

մօտ, ուր և մնացել է մի քանի տարի. այն-
տեղից վերադարձաւ նա Անի 1029 թուին,
երբ լսեց նարսի Աբաս թագաւորի մահը: Ժո-
ղովուրդը, քահանաներն և Յովհաննէս Սրմ-
բատ ծուռ աչքով էին նայում կաթողիկոսի
երկար բացակայութեան վերայ: Այդ է համար-
ւում և նոցա դժկամակութեան առիթը: Քա-
նի որ ժամանակակից Հաստիվերացին և նորա-
նից յետոյ Մատթէոս Ուռհայեցին և Սամուէլ
Անեցին, որոնք տէր Պետրոսի կաթողիկոսու-
թեան ժամանակը մանրամասն են նկարագրել,
այս հանգամանքը չեն յիշում: ՂԺՈՒԱՐ է այդ
և համարել միակ պատճառ գժտութեան կա-
թողիկոսի և թագաւորի մէջ: Պատմութիւ-
նը թանձր քօղի տակ է ծածկել տէր Պետ-
րոսի կեանքի այն ժամանակի նկարագրութիւ-
նը, որ վերաբերում է նորա տեսակցութեա-
նը Վասիլ Բ. կայսեր հետ և ապա Արծրու-
նեաց Սենեքերիմ արքայի մօտ Սեբաստիա
բնակելուն և վերադարձին դէպի իւր աթոռը:
Կան սակայն այլ հանգամանքներ, որոնք բա-
ւական լուսաւորում են տէր Պետրոսի գոր-
ծունէութեան այլ կողմերը և տեղիք են տա-
լիս մտածելու, որ կաթողիկոսի և թագա-
ւորի մէջ ծագած գժտութեան պատճառը մի-
այն նորա երկար բացակայութիւնը չէր:

Տէր Պետրոս, քաղաքական գործերի մէջ
մտնելով և քաղաքացիութիւն ձեռք բերելով, ինքն
իրեն դրել էր այնպիսի պայմանների մէջ, որ
նորա ներկայութեամբ կատարելապէս նսեմա-
նում էր թագաւորի և իշխանների շուքը:
Խաչիկ Ա. Արշարունի կաթողիկոսի եղբայրը
լինելով, նա ինչպէս երևում է, ունեցել է
հայրենական հարստութիւն Արշարունեաց գաւ-
առում: Միւրթար Այրիվանեցին յիշում
է, որ նա շինեաց զՍուրմնոռի և զԺառաքար»
իսկ Մատթէոս Ուռհայեցին² ասում է, որ
«յորժամ էր տէր Պետրոս յաթոռ հայ-
րապետութեան ի Հայաստան աշխարհին, ու-
նէր կազմութիւն հայրենեաց տուեալ ի թա-
գաւորացն Հայոց հինգ հարիւր գեղ անուանի
և մեծանիք և շահուէտ ընտիր ընտիր»: Եթէ
նոյն իսկ այս բազմութիւ գիւղերի մի մասն հա-

մարելու լինինք իբրեւ հայրենական կալուած
(հայրենեաց), դարձեալ ականք և կը լինի, որ
տէր Պետրոս ունեցել է ժառանգական մեծ
հարստութիւն, որի մէջ յիշուում է Սուր-
մառի բերդաւանի նման նշանաւոր կալուած-
քը: Միւրթար ժամանակ Արիստակէս Հաստի-
վերացին¹ պարզ ասում է տէր Պետրոսի հա-
մար թէ «յոյժ սիրող էր զանճուց, որ եւ
քաղուք վամն այնր եպերէին զնա» նորա
զանճերի և հաստատութեան տէր լինին
յայտնի է և այն հանգամանքից, որ տէր
Պետրոսի մահից յետոյ բիւզանդական արքու-
նիքը շատ նեղեց և տանջեց նորա յաջորդին
և քեռորդուն՝ տէր Խաչիկ Բ. կաթողիկո-
սին² և ուրիշ շատերին, պահանջելով նոցա-
նից հանդուցեալ կաթողիկոսի գանձերը: Այս-
պէս ուրեմն՝ տոհմական կալուածների ժա-
ռանգութեան տէր լինելով, զանճեր զանճե-
լով և հարստութեան յետեւից ընկնելով տէր
Պետրոս Ա. ոչ միայն իւր խոնարհ առաքե-
լական կոչման ճանապարհից շեղուած էր ե-
րևում իւր ժամանակակիցների աչքում այլ
և աշխարհային մեծութեան, արքայաւայել
իշխանական կեանքի շրջանը մտնելու ձգտում-
ներով զրգռում էր կասկած և տհաճութիւն
թագաւորի և իշխանների մէջ: Ծոխ և փար-
թամ էր նաև տէր Պետրոսի կաթողիկոսա-
րանը՝ աւանդական տաներիւ եպիսկոպոս-
ներից³ զատ, որոնք միշտ եղել են հայրապե-
տանոցում իբրեւ աթոռակից, գործակից և
խորհրդակից հայրապետի, Գետադարձ կա-
թողիկոսի վեհարանում մշտապէս կային չորս
վարդապետ, վաթսուն կրօնաւոր և հինգ հա-
րիւր աշխարհական երէց. «չէր նուաստ աթոռ
հայրապետութեան քան զթագաւորութեանն
Հայոց» ասում է պատմիչը:⁴ Կաթողիկոսի
ձեռքի տակ կային հինգ հարիւր եպիսկոպոս
իրեւ զաւառատեսուչ հինգ հարիւր թեմի
վերայ: Արդեօք իրենց կոչման վսեմութիւնը
ճանաչող գործունեայ և անձնուէր մի բազ-
մութիւն էին հայրապետանոցի այս հարիւ-
րաւոր անդամները, թէ անձնաշուհ ապի-

1. Միւ. Այր. Ժամ. 38:

2. Մատթ. Ուռհ. 184:

1. Արիստ. Հաստ. ԺԳ.

2. Մատթ. Ուռհ. 164:

3. Փաւստ. Բիւզ. Զ. 5:

4. Մատթ. Ուռհ. 184

կար պաշտօնեաներ, պատմիչը չի յիշում: Ընդհանուր վիճակի նկարագրութիւնից բաւական զիւրիւն է ստկայն մակարերել, որ բազումք էին կոչեցեալքն և սակաւք էին ընտրեալք: Բազմամարդ և մեծափարթամ Անեոյ հայրապետանոցի բարոյական վիճակի մասին այսպիսի մի եզրակացութիւն անելու տեղիք է տալիս ժամանակի իմաստուն վարդապետներից մէկի Թովհաննէս Կողբեանի տուած բացատրութիւնը 1036 թուին տեղի ունեցած արևի խաւարման մասին: Աւանդութիւնն¹ ասում է, որ բնութեան այդ ահաւոր երևոյթը մեծ սարսափ ազդեց ամենքին. օրով ցերեկով լուսաւոր երկինքը մթնեց, բոլոր աստղերը տեսանելի եղան ինչպէս գիշեր ժամանակ. այդ խաւարման հետ միասին եղաւ և շարժ. «և գոչեաց առհասարակ ամենայն արարածք» և հնչեցին ամենայն լերինք և բլուրք, և դողաց սասանելով լերինք և ամենայն ապառաժք. ահն ու երկիւղը պաշարեց ամենքին: Այն ժամանակ տէր Պետրոս Ա. և Թովհաննէս Սմբատ ուղարկեցին Թովհաննէս Կողբեան վարդապետի մօտ Գրիգոր Մագիստրոսին, Վեստ Սարգսին և այլ իշխանների և մի քանի քահանաներ, որպէս զի այդ ահաւոր նշանի բացատրութիւնն իմանան նորանից: Շոքա եկան և տեսան, որ Թովհաննէս Կողբեան երեսի վերայ ընկած՝ լաց է լինում և անմխիթար սգում է խորին արտմոլութեան մէջ, Պատգամաւորներն ստիպուած էին երկար սպասել և իրենք ևս սկսեցին լալ և ողբալ. նոցա այդ սուգը նկատելով, ս. վարդապետն սկսեց խօսել, լալով և հառաչելով և ողբալ բոլոր քրիստոնէականների, քահանայական դասի և ս. Եկեղեցու վերայ, և մեկնել այդ ահաւոր նշանը: Այսուհետեւ, ասում է, բոլոր քրիստոնէաները պիտի խաւարի մէջ մնան, եկեղեցու կարգերը պիտի խանգարուին, աստուածապաշտութիւնը պիտի թուլանայ, ամեն ոք պիտի արհամարհէ վարդապետների խօսքը, և բանի տեղ չդնէ սուրբ հայրապետների կանոնական հրամանը. այսուհետեւ շատ հերձուածներ պիտի լինին հայրապետների

ծուլութեան պատճառով, որովհետեւ պիտի տկարանան և հաւատոյ քննութիւն չանեն, արծաթի համար հաւատը մէկդի պիտի թողնեն. այսուհետեւ առաջնորդների հակառակութեան պատճառով սուրբ եկեղեցու դռները փակուելու են, արծաթսիրութեան պատճառով շատ անարժանների պիտի տան ձեռնադրութիւն, և ամեն պղծուածի պիտի քահանայ ձեռնադրեն. սրբերին և առաքինիներին վիրաւորում են, անարատներին զրկում են քահանայութիւնից, և արծաթ չունենալու պատճառով նոցա չեն տալիս ձեռնադրութիւն»:

Թովհաննէս Կողբեանի այս ահաւոր խօսքերն արևի խաւարման և շարժի ահաւոր նշանից աւելի սարսափ ազդեցին ամենքին, մանաւանդ այն պատճառով, որ նոյն ազդարարութիւններն եղել էին նոյն վարդապետի բերանով նաեւ 1023 թուին, այն է տէր Պետրոսի կաթողիկոսութեան առաջին տարիներն, և ուշադրութիւն դարձնող չէր եղել: Արդար մարդն այժմ բաց աչքով տեսնում է չարիքը, համարձակ բողոքում է կաթողիկոսի և թագաւորի պերճափայլ պատգամաւորների առաջ և ազդու կերպով ուղղութեան հրաւիրում նոցա: Ս. վարդապետի բացատրութեան մասին մնացած այս աւանդութեան մէջ գեղեցիկ պատկերացած է ժամանակի բարոյական վիճակը: Կարելի է ասել, թէ բարոյապէս շատ տխուր և անմխիթար վիճակ է եղել այդ, թէև նիւթապէս խիստ բարդաւաճալ և փարթամ: Թովհաննէս Կողբեանի մեղադրանքը եկեղեցական դասի, մանաւանդ առաջնորդների, դէմ է. ոչ տէր Պետրոսի բազմամարդ հայրապետանոցը և ոչ էլ նորա տեսչութեան տակ գտնուած ընդարձակածաւալ թեմերի հարկւրաւոր տեսուչները չէին համապատասխան իրենց կոչմանն այն պատճառով, որ ինքը կաթողիկոսը չէր ճանաչում իւր ուղիղ պարտականութիւնները. այդ իսկ ունի աչքի առաջ Թովհաննէս Կողբեան, որ իւր բողոքի մէջ կարգերի եղծման և կրօնի խանգարման պատճառ համարում է յսուկապէս հայրապետների ծուլութիւնն և արծաթսիրութիւնը: Հասկանալի է, ուրեմն, թէ ինչո՞ւ հետզհետէ պակասում էր տէր Պետ-

1. Մատթ. Ուռ. 75. Матт., Сказ. о кам. Пем-
рн и Уч. I. Козерпн 22. Սմբատ Սպար. 33:

լուսի վարկը թագաւորի և նախարարների աջ-
քում: որոնք, անշուշտ, չէին կարող չտեսնել,
որ կաթուղիկոսն իւր բաղմամբ հայրապե-
տանոցով իրենց գործով չեն պարապում և
նորանոր չարիքների պատճառ են լինում: Դժուր
և անձայն տրտունջը հետզհետէ զօրանալով
ի վերջոյ, բարձրաձայն լսելի եղաւ «քաջ և
անյաղթ» վարդապետի բերանով, որ բնու-
թեան ահաւոր նշանների երևալն համարեց
անտուճային պատիժ Հայոց առաջնորդ-
ների թիւր ուղղութեան համար: Առանց
ազդեցութեան չմնաց այդ խիստ բողոքը: 1037
թուին տէր Պետրոս «ծածկաքար» հեռացաւ
իւր աթոռից և գնաց Վասպուրականի Զորոյ
վանքը¹ (Սալնապատի վանք), ուր և մնաց
նա չորս տարի: ²

Դ.

Թէ ինչո՞ւ տէր Պետրոս Ա. պէտք հա-
մարեց յատկապէս Վասպուրականի Զորոյ
վանքն ապաստանել և այն էլ ծածկաքար,
յայտնի չէ: Գիտենք, որ այդ ժամանակ Վաս-
պուրականն ամբողջապէս անցել էր Բիւզան-
դիոյ իշխանութեան տակ և այն տեղի կառա-
վարութիւնը բիւզանդական էր: Այդ հան-
գամանքը չէր կարող լաւ տպաւորութիւն
թողնել ոչ Հայոց թագաւորի, ոչ իշխանների
և ոչ էլ նոյն իսկ եկեղեցական դասի վերայ:
Այդ ևս առաւել լաւ նշանակութիւն չպիտի
ունենար նաև կաթուղիկոսի համար այն պատ-
ճառով, որ այդպիսի մի երևոյթ տեղի ունե-
ցած էր և մի ուրիշ անգամ և պատճառ էր
եղել ծանր դայթակղութեան ամբողջ երկրի
մէջ: Պետրոս Ա. կաթուղիկոսին իրեն և իւր
ժամանակակիցներին շատ լաւ յայտնի էին,
թէ ի՞նչ անցքեր էին անցել զրէթէ մի դար
յառաջ Վահան Ա. կաթուղիկոսի պատճա-
ռով նոյն իսկ Անույ մէջ Աշոտ Շահնշահի
ժամանակ: Վահան Ա. որ կաթուղիկոս ըն-
տրուեցաւ Անանիա Ա. Մոկացուց յետոյ
965 թուին, կամեցաւ քաղկեդոնիկների հետ
սէր և միաբանութիւն հաստատել. «սխաւ

պատկերս բերել ի Վրաց և դնել ի վերայ սե-
ղանոյն» և հրամայէր յամենայն եկեղեցիս
դնոյն առնել ըստ Հռոմոց սահմանին և զսե-
ղանսն կօնիւք (պատկերներով) զարդարել և
առանց կօնի ոչ մատուցանել պատարագ: Նո-
րա այդ արարքները տեղիք տուին մտածելու,
որ նա «դաշնապիւր է ընդ Յոյնս և կամի սպըր-
դել յեկեղեցի զաղանդ նոցին»: Դժգոհութիւնն
հասաւ Աշոտ արքային, որը հրամայեց ժողով
գումարել և քննել յիշեալ զործերը: Վա-
հան Ա. խոյս տուեց և փախաւ Վասպուրա-
կան Ապուսահլ համազասպ թագաւորի մօտ,
և բնակեցաւ նոյն Զորոյ վանքում: Անույ
ժողովի մէջ կային շատ յայտնի վարդապետ-
ներ, որոնցից մէկն էր և Արշարունեայ եպիս-
կոպոսը՝ Դաւիթ, այն է Պետրոս Գետադարձի
եղբայրը: Ժողովն աթոռից մերժեց տէր Վա-
հանին, և տեղը նոր կաթուղիկոս ընտրեց
Սեանայ վանական տէր Ստեփաննոսին: Նոր
կաթուղիկոսը բանադրեց Վահանին, իսկ վեր-
ջինս, օգնական ունենալով Ապուսահլ Արծրու-
նուն, բանադրեց Ստեփաննոսին, և այսպիսով,
ինչպէս պատմիչներն են ասում «յերկոցունց
կողմանց նղովիւք լցին զաշխարհս Հայոց»: Միև-
նոյն ժամանակի մէջ երկու կաթուղիկոս, երկու
թագաւորութիւն և երկու խումբ եկեղեցա-
կանների հանգէս եկան, որոնք շատ նորանոր
չարիքների պատճառ պիտի լինէին, եթէ «վե-
րին ակնարկմամբն» երկու հայրապետներն էլ
մի տարուայ մէջ (ըստ Օրպ. մի օրուայ մէջ)
չմեռնէին և Դաւիթ Արշարունին կաթուղիկոս
չընտրուէր, որ իւր բարձր կոչումը լաւ հաս-
կանալով, ոչ միայն «միապետեալ խաղաղացոյց
զաշխարհս Հայոց», այլ մինչև անգամ ազդու
կերպով պաշտպանեց Հայոց եկեղեցին Յունաց
հալածանքների և կրօնական անտեղի յարձա-
կումների դէմ:

Քանի որ այս ամենը քաջ յայտնի էին
Պետրոս Ա. կաթուղիկոսին, անհասկանալի
է մնում մեզ համար այն թէ, ինչո՞ւ նա
ծածկաքար հեռացաւ դէպի Զորոյ վանքը,
որ Վահանի արարքներն յիշեցնելու լաւ
առարկայ էր իւր հակառակորդների աջ-
քում: Արդե՞ք կաթուղիկոսը լրջօրէն կռնել

1. Մատթ. Ուռ. 86 / 90. Մատ. Ան. 107. Վարդան 98.
Կիրակ. Գանձ. 51:

2. Մատ. Ան. մի քանի ծնագիր օրինակների մէջ
նշանակուած է չորս ամիս:

1. Ստ. Ասող. Գ. 8, 9, 20, 21. Ստ. Օրպ. ԺԲ.:

էր իւր արածի հետեանքներն և ի՛նչ վախճան էր սպասում: Նոյնպէս չգիտենք միայն յիշուում է, որ նորա հեռանալն «անչափելի տրամուլթիւն» պատճառեց Հայոց աշխարհին, որ Եովհաննէս արքայն և իշխանները, թերեւս բիւզանդական միջամտութիւնից կասկածելով միջոցներ գործ դրին նորան իւր աթոռը վերադարձնելու, և որ կաթողիկոսի հեռանալու պատճառներից մէկն այն է եղել, որ թագաւորն և նախարարները նորան չէին լսում: Սակայն այս ամենը չի արդարանում բուն դործի հետեանքներով: ահա թէ ի՛նչպէս: Թագաւորն և նախարարները «նենգութեամբ թուղթ» գրեցին տէր Պետրոսին և «հանդերձ մեծ երգմամբ» խոստացան «լինել ունկնդիր ամենայն հրամանաց նորա և ականջալուր աւմենայն լուսաւոր վարդապետութեան նորա»: Նոքա միւսնոյն ժամանակ դիմեցին Հռոմոց իշխաններին, որոնք Վասպուրականի կողմնապահ վերականգններն էին, և նոցա միջնորդ ընտրեցին տէր Պետրոսին համոզելու. կաթողիկոսն այդ ամենին հաւատալով, վերադարձաւ դէպի իւր աթոռը: Այն ժամանակ երբ նա մտնելու էր Անի, Եովհաննէս թագաւորի հրամանով նորան կալանաւորեցին և բանտարկեցին Բջնի ամրոցում: բանտի մէջ կաթողիկոսը մնաց մի տարի և հինգ ամիս: ¹ Նորա կեանքի այդ ժամանակին է վերաբերում Գրիգոր Մազիստրոսի թղթերից մէկը, որ դրել է կաթողիկոսին, ուղարկելով նորան ս. Ծփրեմի Հաւատոց գիրքը, «զընկերդ քո ի քումն միայնութեան», «ըզձալի քեզ քան զոսկի և քան զարծաթ»:

Տէր Պետրոսին բանտարկել տալուց յետոյ՝ Եովհաննէս Մմբատ մարդ ուղարկեց Սահահի վանքն և բերել տուեց այնտեղի վահագործ մեծն Դէոսկորոսին, որին և կաթողիկոս դրին նորա փոխարէն: Դէոսկորոս կաթողիկոսութիւն արաւ մի տարի և երկու ամիս, բայց «ոչ ըստ հրամանացն Աստուծոյ», ոչ ոք չէր ընդունում նորա ձեռնադրութիւնը: նորա անունը չյիշուեցաւ եկեղեցու մէջ, որովհետեւ նորան անարժան էին համարում

հայրապետական պատուին. նորա ձեռնադրութեան ժամանակ մինչև իսկ չժողովուեցան եպիսկոպոսները, քահանաներն և վանքերի առաջնորդները. ինքը Դէոսկորոս անարժանութեամբ վարեց իւր պաշտօնը. շատ անարժանների եպիսկոպոս ձեռնադրեց. նոցա, որոնք նախորդ հայրապետներից բանադրուած էին իրենց յանցանքների համար, բոլորին յառաջ քաշեց. այսպիսով նա միանգամայն ընկաւ ժողովրդի աչքից. «կարի յոյժ խաբեալ եղև մեծ հռետորն Դէոսկորոս և կորոյս զանչափ պատիւն զոր ունէր» ասում է պատմիչը: ¹ Հայոց երկրի եպիսկոպոսներն և վարդապետները, նախարարներին և թագաւորին ճանաչելով այս չարիքների նախապատճառ, նզովեցին նոցա և բանադրանք կարգացին այն հակառակութեան համար, որ նոքա յառաջ բերին եկեղեցումէջ: Այսպիսի նզովքից սարսափելով, թագաւորն և իշխանները կամեցան վերադարձնել տէր Պետրոսին իւր աթոռը, բայց նա յանձն չառաւ և, չնայելով, որ նորանից թողութիւն էին խնդրում, նա դարձեալ Համաձայնեցաւ: Գործին վերջ տալու համար թագաւորն և իշխաններն ստիպուեցան թուղթ գրել Աղուանից ծերունի Եովսէփ կաթողիկոսին և խնդրել, որ զայ բարեխօս լինի տէր Պետրոսի առաջ և նորանից իրենց համար ներումն առնելով, կրկին դարձնէ նորան իւր աթոռը: Տէր Եովսէփ Աղուանից եպիսկոպոսների հետ միասին եկաւ Անի. այնտեղ 1039 թուին մեծ ժողով եղաւ. ներկայ էին եպիսկոպոսներ, վանական առաջնորդներ, կրօնաւորներ, վարդապետներ, իշխաններ, ընդամենը չորս հազար մարդ: Ժողովին նախազահում էր ծերունի Եովսէփ կաթողիկոսը: Եղելութիւնը պարզելուց յետոյ ժողովը մեղաւոր ճանաչեց Դէոսկորոսին, զրկեց նորան հայրապետական պատուից, նորա գլխի վերայ պատառելով հայրապետական քօղը, որ հին ժամանակ կաթողիկոսները սովորութիւն ունէին կրելու: ² Միևնոյն ժամանակ ժողովը բանադրեց Դէոսկորոսի ձեռնադրածներին և արգելեց, որ ոչ ոք նոցա քահանայութիւնը չվերադարձնէ:

¹ Վարդան. 98. Համբո. 15. (Նշանակուած է ԺԸ. ամիս):

¹ Մատ. Ուոհ. 88:

² Նիք. գանձ. 51:

ապա ժողովը հայրապետական աթոռի վերայ հաստատեց տէր Պետրոսին, որով խաղաղութիւնը վերականգնեցաւ եկեղեցու մէջ. իսկ Դէոսկորոս ամօթահար վերադարձաւ իւր վանքը Սանահին, ուր երկար ժամանակ առաջնորդութիւն արաւ, կրելով և հայրապետ անունը: ¹

Ե.

Թէպէտեւ տէր Պետրոս Ա. վերստին ստանձնեց 1040 թուին Հայոց հայրապետութիւնը, սակայն նորան վիճակուած չէր խաղաղութեան հովիւ լինելու: 1041 թուին Թովհաննէս Սմբատի և նորա եղբոր Աշոտի մահով խռովութիւնների մի նոր շրջան սկսուեցաւ: Անդաւակ արքայի ժառանգութեան վեճերին մասնակից եղաւ տէր Պետրոս, որ և ինքն էր եղել սկզբնական միջնորդը վիճողների մէջ:

Առաջինը Բիւզանդիոյ կայսրներն էին, որ իրենց ժառանգ էին համարում Անույ թագաւորութեան, ապացոյց առնելով այն թուղթը, որ Թովհաննէս Սմբատի կողմից 1022 թուին տուել էր Վասիլ Բ. կայսերն Հայոց կաթողիկոսը: Դիւզպէս պատմում են, Վասիլ կայսեր եղբայրն և յաջորդը Կոստանդին Ը. 1028 թուին իւր մահուան ժամանակ կանչել տուեց իւր մօտ Կիրակոս քահանային, որ երբեմն Հայոց կաթողիկոսարանի «հիւրատեան» էր եղել, և նորան յանձնեց Թովհաննէս արքայի թուղթը, պատուիրելով հասցնել Հայոց թագաւորին: ² Սակայն Կիրակոս իրեն յանձնուած աւանդն իւր օգտին գործ դրեց, և մի ժամանակ յետոյ վաճառեց Միքայէլ կայսերը: Թէև Թովհաննէսի մահից յետոյ Միքայէլին չյաջողուեցաւ տիրել Հայոց թագաւորութեանը, սակայն յիշեալ չարաբաստիկ թուղթը մնաց իբրեւ փաստ, որով բիւզանդական արքունիքը իրաւունք էր համարում պահանջել, որ Անին իւր տիրապետութեանն յանձնուի: Հայոց նախարարների մէջ այդ խնդրի պատճառով աղմուկը զօրացաւ: Մի կող-

մը հաւան էր մայրաքաղաքն յանձնելու, միւս կողմը հակառակ: Անժառանգ մնացած դահին տիրել ուզեց նոցանից մէկը՝ Վեստ Սարգիս, որ Թովհաննէս արքայի մահուան ժամանակ Հայոց արքունի տան հոգաբարձուն էր. նա բոլոր թագաւորական գանձերն իրեն մօտ առաւ և ուզեց թագաւորել Շիրակայ և նորա շուրջը գտնուող գաւառների վերայ. նորան հակառակ զինուեցան Պահլաւունի իշխանները, որոնց պարագլուխն էր Վահրամ Ծերունին: Նոքա միաբանեցան տէր Պետրոս Ա. կաթողիկոսի հետ և Թովհաննէսի եղբոր Աշոտի որդուն տասն և ութնամեայ Գագիկին անմիջապէս թագաւոր ընտրեցին այն նպատակով, որ զահի ժառանգութեան ինդիրը փակուի և բաժանուածները միաբանին: Գագիկը քաջ սրտի տէր, իմաստուն և լաւ կրթուած երիտասարդ էր. կաթողիկոսն հանդիսաւոր կերպով օծեց նորան թագաւոր: Ծրբ յայտնի եղաւ, որ մայրաքաղաքն և տէրութիւնն ունի իւր օրինաւոր տէրն և ժառանգը, այն ժամանակ Վեստ Սարգիս, որ Հայոց արքունի գանձերով փակուել էր Անույ միջնաբերդում, ահամայ կամօք խոնարհեցաւ նորապսակ արքայի առաջ և անձնատուր եղաւ: Գագիկ Բ. նուաձեց բոլորին և երկու տարի խաղաղ կառավարեց: Սակայն 1044 թուին Կոստանդին Թ. Մոնոմախ կայսրը, կամենալով Անին զրաւել, Վեստ Սարգիսի խորհրդով հրաւիրեց Գագիկ Բ. արքային Կ. Պօլիս: Թէպէտեւ թագաւորն զգում էր վտանգն և չէր ուզում գնալ, բայց նախարարները, որոնց մէջ և Վեստ Սարգիս, սկսեցին համոզել նորան, որ գնայ. միևնոյն ժամանակ տէր Պետրոս Ա. կաթողիկոսին էլ միջնորդ ընտրեցին, երդումն արին և ուխտեցին հաւատարիմ մնալու թագաւորին և պահպանելու Անին և տէրութիւնը մինչև արքայի վերադարձը: Աւանդում են, որ այդ երդման գիրն աւելի ապահով և անփոփոխելի ճանաչելու համար նոքա չխղճահարուեցան մինչև անգամ «գրիչը Կենարարի տրեան մէջ թաթախելու» և այնպէս վաւերացնելու իրենց ուխտը: ² Այն ժամանակ Գագիկ Բ. Անույ

1. Զաւ. Ս. եպ. Ծանապ. Ա. 28. 52:

2. Արքստ. Լաստիվ. 56:

1. Երքստ. Լաստիվ. 57:

2. Մատթ. Ուռհ. 110. Սմբ. սպար. 45:

բանալիներն յանձնեց տէր Պետրոս Ա. կաթողիկոսին, նմանապէս և բոլոր երկրի հոգացողութիւնն ու խնամքը նորան հաւատաց, ու ինքը ճանապարհ ընկաւ դէպի Կ. Պօլիս «իբրեւ զձուկն ի կարթէ ըմբռնեալ կամ իբրեւ զհաւ ի ծուղակաց»։¹ Երբ դժբաղդ արքայն հեռացաւ իւր հայրենիքից, դաւաճանութեան խորհուրդն անմիջապէս յայանի եղաւ։ Առաջինը դրժեց իւր ուխտին նոստանդին թ. կայսրը, որ խոստացել և երդուել էր բարեկամութեան դաշն դնել և Անույ թագաւորութիւնը Գաղիկի վերայ հաստատել։ Նա արգելեց Հայոց թագաւորին և ստիպմամբ պահանջեց նորանից հրաժարուելու Անույ ժառանգութեան իրաւունքից։ Զաջասիրտն Գաղիկ Բ., որ դաւով նենգութեամբ ընկել էր բիւզանդական ծուղակի մէջ, երկար դիմադրեց և պաշտպանեց իւր իրաւունքները։ Երբ այս տխուր համբաւն հասաւ Անի, այնտեղ ևս դաւաճանութեան ոգին զօրացաւ այն անձինքների մէջ, որոնք սարսափելի երդմամբ ուխտել էին հաւատարիմ մնալ արքային։ Իշխաններն երկպառակեցան, ոմանք ուղեցին Անին յանձնել Դաւիթ Դոննացուն, որի քոյրը Գաղիկ Բ. թագաւորի կինն էր։² Ոմանք ուղեցին Ափսաղաց թագաւորին Բագրատին տալ Անին. Պահլաւունեաց իշխանը Գրիգոր թէեւ անձամբ բարեկամ չէր Գաղիկին, այլ կամենալով ազատել Հայոց գահը, ածապարեց դէպի Բիւզանդիայ, բայց անկարող եղաւ ազդելու։ Թերեւս նորան խորհրդակից էր և տէր Պետրոս Ա., որի ազդեցութեամբն և յանձն առած է երեւում Գրիգոր այդ երկար և քաղաքականապէս վտանգաւոր ճանապարհորդութիւնը։ Իւր անկարողութիւնն այդ խնդրի մէջ Գրիգոր պատկերացնում է մի առակով, որ պատմել է իւր մէկ թղթի մէջ՝ ուղղած առ Հայոց հայրապետը. Արտուար վախենալով, որ չլինի թէ երկինքը փուլ գայ, պատմում է նա, փորի վերայ է ընկնում, և ոտքը վեր է տնկում, աշխատում է դէմ տալ երկնքին. նորա վերայ ծիծաղելով ասում են ոմանք թէ «որով ծղէծնդօք ծառանաս, ծը-

տիկ քոյ ծոփդ խելօք»։ արտուար պատասխանում է. ինչքան կարող եմ, այնքան եմ անում։¹ Այս առակով Գրիգոր Մագիստրոս հասկացնել է ուղում կաթողիկոսին, որ ինչ կարող էր, այն արաւ, բայց անգոր լինելով վտանգը փարատելու և տեսնելով, որ Գաղիկ Բ. այլ ևս արձակուելու չէ, ինքն էլ իւր բերդի Բջնի ամրոցի բանալին և այլ հայրենի կալուածները կայսեր յանձնեց, և փոխարէնն ընդունեց մագիստրոսութեան պատիւ, զիւղեր, քաղաքներ և այլ կալուածներ Միջագետքում, ուր և հաստատեց իւր բնակութիւնը։ Եւ այս էլ, նա, ինչպէս երեւում է, ակամայ արաւ, որովհետեւ իւր թղթի մէջ գրում է տէր Պետրոսին թէ «հաւատալով իբրու անտուստ խոստմանց, յարեայ ածապարեալ, քաջագօտի դտեալ, ի սեփականն հասուցի հայրենի, զոր ի բազմաց վաճառեալ և ծախեալ, և այժմ հալածական լեալ փախչիմք»։ Գրիգոր Մագիստրոսի այսպիսի անյաշող և տխուր դեպքանութիւնից յետոյ՝ տէր Պետրոս Ա. որ ժամանակի պարագլուխների մէջ իբրեւ կաթողիկոս ընդհանուր ազգի միակ ներկայացուցիչն էր և Գաղիկ Բ. արքայի առաջ Անույ ապահովութեան մասին երաշխաւոր էր կանգնել, իրերի վիճակը տեսնելով, բանակցում է բիւզանդական կուսակալի հետ, որ նստում էր Սամոսատում, և սակարկութիւն է անում Անույ մասին. «Ծանո՞ թագաւորին, գրում է նորան տէր Պետրոս ², թէ մեզ զինչ հատուցանէ փոխարէնս, և ես տաց զքաղաքս և զայլ ամուրս, որ յաշխարհիս են»։ Բանակցութեան վախճանն այն եղաւ, որ «զանձիւք և իշխանութեամբ» յօժարեցուցին կաթողիկոսին և առան նորա հաւանութիւնն Անին յանձնելու։ Դաւաճաններն՝ առանց ամենեւին հարցնելու Գաղիկ Բ. արքայի հաճութիւնը՝ Անույ քառասուն բանալիներն ուղարկեցին նորան

1. Ըյս են Մագիստրոսի խօսքերը „ի գոնհիւս պատմն առակեալ արտուտի զգուշութիւն երկնի յստորս կործանիւ. եւ նա անկեալ պոյտ յորսայս գտն ի վերայ յերկին ջանայ կարկառել, զի մի՛ երկին յերկիւ անկցի խափուցեալ ի պարսաւ առեալ ոմանց, թէ որով ծղէծնդօք ծառանաս, ծտիկ, քո ծովդ խելօք. պատասխանեալ հաւսաց. որքան կարեմ, զայն առնեմ»։

2. Արքիտ. Հաստ. 42:

1. Արքիտ. Հաստ. 41:

2. Նոյն. 72:

գալու և տիրելու Բագրատունեաց մայրաքաղաքին և երկրին: Գագիկ Բ., տեսնելով, որ Անույ բանալիներն արդէն իւր խորամանկ ախոյեանի ձեռքն են, ախամայ յօժարանում է ընդունել կայսրից այլ քաղաքներ Փոքր Ասիայում, թէև նոցա արժէքն «յոյժ պակաս էր ըստ արժէիցն Անույ և այլ աշխարհին»:

9.

Բիւզանդական արքունիքը՝ որքան որ աւարդար կերպով զրկեց դժբաղդ Գագիկ Բ. արքային, այնքան էլ առատութեամբ վարձատրեց տէր Պետրոս Ա. կաթողիկոսին. «զշնորհակալիսն եւ զտրից տուրսն» ասում է ժամանակակից պատմիչը,¹ կաթողիկոսին հատուցին, յորմէ զքաղաքն առին: Թէ ի՞նչ է տէր Պետրոսի ստացած արիւտութիւնը կամ վարձատրութիւնը, այդ չեն յիշում պատմիչները. յիշում են սակայն, թէ նա ինչպէս շուտ պատժուեցաւ և իրեն խաբուած տեսաւ: Երբ որ Հայոց զօրքն իմացաւ թէ թագաւորն այլ ևս արեւելք դառնալու չէ, ասում պատմիչը, չային առհասարակ ամենայն սուկն Հայոց, և արարին ամենայն քաղաքն ժողով, ուր էին գերեզմանք թագաւորացն Հայոց, լային և զաթոռ թագաւորութեանն իւրեանց, և կոծ եղեալ առհասարակ լային զթագաւորն իւրեանց Գագիկ, և անէծս ցաւագինս կարողային նենգաւորացն Գագիկայ: ² Այդ նենգաւորների մէջ առաջինը տէր Պետրոս կաթողիկոսն եղաւ, որ իւր վերայ զգաց ժողովրդական լացի և անէծքների ծանրութիւնը. այն պատիւն ու մեծարանքը, որ նա տեսաւ բիւզանդական կուսակալներից առաջին տարիներում, շուտով տեղի տուին անարգանքի և անպատուութեան: Հէնց առաջին կուսակալներից մէկը կամենաս «ոչ ըստ առաջին պատուոյն մեծարէ, զհայրապետն, և սկսանի զրով ամբաստան լինել զնմանէ առ թագաւորն եւ խաբանօք հանէ զնա ի քաղաքէն»: ³ Անույ մասնութիւնից յետոյ շատ չքաշեց, որ տէր Պետրոս ստիպուեցաւ հեռանալ դժբախտ մայրաքաղաքից. կայսեր կողմից նորան յայտնեցին, որ

հրամայուած է բնակութեան տեղ հաստատել Կարնոյ գաւառի Արծն աւանը: Եւ այն հայրապետը, որ երբեմն իր ձեռքն ունէր Անույ քառասուն բանալիները, հարկադրուեցաւ ախամայ տարագիր շրջել այս ու այն կողմ բիւզանդական կուսակալների հրամանի տակ: Որքան դառն պիտի լինէր հայրապետի համար զգալ իւր սխալն և հաւաչել շատ կարճ ժամանակ իւր սնտոյ փառքը վայելելուց յետոյ: Թերեւս այդ տարածամ գիտակցութեան և զգացմունքի յայտարարն է այն աւանդութիւնը, որ պատմում են ¹ թէ տէր Պետրոս, մտածելով որ «գուցէ այլ ոչ թողուն զիս հռոմք երանել յարեւելք», շտապում է իւր քեռորդուն յաշիկին ձեռնադրել կաթողիկոս, և միւսնոյն ժամանակ, ինչպէս ասում են, երկաթէ ամաններով, մօտ չորս հարիւր լիտր մեռոն թագցնել Ախուրեան գետի մէջ Անույ դրան մօտ, որ չլինի թէ հռոմեաների ձեռքն ընկնի: Արծն աւանում էլ նա երկար չկարողացաւ մնալ. 1051 թուին յունուարի 6-ին ճաշի ժամանակ կալանաւորեցին հայրապետին և տարան յաղտոյ Առիճ բերդն, ուր և արգելեցին նորան: Ականատես պատմիչն Արիստակէս Հաստիվերացի պատմում է, որ նոյն օրն, երբ տէր Պետրոս Ա. կատարում էր Ջրօրհնէքի հանդէսը, մեռոնի շիշը կոտորուեցաւ և նորա ձեռքը սաստիկ վիրաւորեց, չաւտերն, այդ տեսնելով, գուշակեցին թէ Չէ բարւոյ ինչ նշան. և այդ իսկապէս կաթողիկոսի ձերբակալութեան չարագուշակ նշանն էր: Թէ ինչո՞ւ բիւզանդական դուռը պետք համարեց վարելու տէր Պետրոսին, որին այնքան պարտական էր, Անի քաղաքից Արծն, Արծնից յաղտոյ Առիճ, դարձեալ յայտնի չէ. սակայն զիտեմք, որ այստեղ էլ նա երկար չմնաց. զատկական տօնի օրերը հանեցին նորան յաղտոյ Առիճից և տարան Կ. Պօլիս: Կաթողիկոսի ուղեւորութիւնն իւր վերջին արգելանից մինչև Բիւզանդիա շքեղ էր և իւր գիրքին համեմատ: Երեք հարիւր վառեալ թիկնապահ, հարիւր քսան վարդապետ, եպիսկոպոս, կրօնաւոր և երաժիշտ մարդիկ ջորինելի վերայ նստած և երկու հարիւր հետևակ

1. Արիստ. Հաստ. 42:

2. Մատթ. Ուռհ. 115:

3. Արիստ. Հաստ. 43:

պաշտօնեաներ, ուղեկցում էին հայրապետին մինչև Կ. Պօլիս: Ուղեկիցների մէջ կային շատ իմաստասէր և գիտուն վարդապետներ, որոնց անունները մի առ մի թուել է պատմիչը: ¹ Բիւզանդական մայրաքաղաքը զղրդեցաւ Հայոց հայրապետին ընդունելու ժամանակ. «տարան զնա ի Սուրբն Սոփի և անդ հանդիպեալ թագաւորին և պատրիարքին, և իջուցին զնա ի փառաւոր տանն, և հրամայեաց թագաւորն տալ ծախս տէր Պետրոսի»: Երկրորդ օրը կաթողիկոսը գնաց թագաւորի պալատն և այնտեղ ընդունուեցաւ մեծ շքով ու բազմեցաւ ոսկի գահաւորակի վերայ (սայլիտ սելին), իսկ երբ մեկնեցաւ պալատից, նորա եպիսկոպոսներից մէկը տէր Եղիսէ առաւ արքունական ոսկի գահաւորակն իւր հետ տանելու, սպասաւորներն ուղեցին արգելել. նա պատասխանեց, որ «հայրապետական աթոռ է, և ոչ ոք է արժանի ի սմա նստիլ, բայց միայն տէր Պետրոս»: ² Կայսրը իրաւացի համարեց տէր Եղիսէի պատասխանն և ասաց «թոյլ տուք զառաքելական աթոռդ ի դմա»: Այսքան եղաւ թերևս տէր Պետրոսի ուղևորութեան արդիւնքը Բիւզանդիայում, որ գէթ հայրապետական աթոռը կայսեր հրամանով կանգուն մնաց, թէպէտ ոչ ըստ առաջնութն ազատ: Զորս տարի ³ մնաց տէր Պետրոս Կ. Պօլսում և շարունակ նոյն պատին ու մեծարանքն էր վայելում. երբ պալատ էր գընում, առջևից տանում էին հայրապետական զաւազանը. երբ թագաւորը տեսնում էր նորան «երկիր պագանէր և հրաման տայր մեծամեծաց իւրոց երանել ընդդէմ տէր Պետրոսի»: Զորս տարուց յետոյ թագաւորն և պատրիարքը տուին տէր Պետրոսին շատ ընծաներ, և «ազգի ազգի զարդարանս» և «իշխանութիւնս տայր ազտուաց»: ⁴ Այս ամենից երևում է, որ Հայոց կաթողիկոսը, թէև կալանաւոր էր Բիւզանդացւոց մօտ.

բայց ոչ անարգուած. նա մի պատուաւոր գերի էր, որ երկար ժամանակ արգելուեցաւ Կ. Պօլսում այն պատճառով, որ Կոստանդին Մոնոմախ «կասկածէր թողուլ ի Հայոց, թէ երթեալ ապստամբեցուցանէ զԱնի»: Թէ ինքը տէր Պետրոս Ա. որ 3-4 տարի արտաքին շքով ու պատուով մնաց Բիւզանդիայում, ինչ խորհուրդներ ունէր և ինչ դործ կատարեց այնտեղ, լռում են պատմիչները: Յայտնի է միայն, որ նորա վերայ մեծ կասկածանքով էին նայում Բիւզանդական արքունիքում. այնպէս որ Վասպուրականի վերջին թագաւորի Սենեքերիմի որդին Ատոմ Արծրունի երաշխաւոր է լինում տէր Պետրոսի մասին («առեալ զնա յերաշխիս») և իւր հետ տանում է Սեբաստիա: Այնտեղ Ատոմ բնակութեան տեղ տուեց կաթողիկոսին ս. Նշանի վանքը: Երկու տարի ապրեցաւ Սեբաստիայում տէր Պետրոս Ա. և 1059 թուին վախճանուելով, ամփոփուեցաւ նոյն տեղում: ¹ Իրւե մի պանդուխտ, տարագրեալ հովիւ, որ իւր կեանքի վերջին օրերը կարողացաւ հանդիստ անց կացնել միմիայն մի այնպիսի հայ իշխանի երաշխաւորութեան շնորհիւ, որի համար նոյնպէս նոր էր Սեբաստիայի բնակավայրը:

Է.

Անւոյ մասնութիւնից տասն և չորս տարի յետոյ կնքեց տէր Պետրոս իւր մահկանացուն: Այդ ժամանակամիջոցում Հայոց երկիրն ալեկոծեալ ծովի նման ծփում էր խռովութեան և տագնապների մէջ. դեռ 1045 թու.

1. Պատմիչները որոշ յայտնում են, որ տէր Պետրոս թաղուեցաւ Սեբաստիայում. սակայն նորա շիրիմը ցոյց են տալիս եւ Վարազայ վանքում, հետեւեալ տապանագրով (Վ. Ն. Սարգս. Տեղագր. 236) «Թ. Ին ԴԺՅԱ: Այս է հանգիստ տեւառն Պետրոսի կաթողիկոսին, որ ի Տրապիզոն զգետն ժողիս արգելաց առաջի Վասիլ արքային»: Այս տապանագրի թուականն անժիշտ է, 471 ոչ թէ նորա մահուան տարին է, այլ յայտնի ջրօրհնէքի, այն է 1022 թուականը: Թէ իսկապէս տեղի ունեցած է տէր Պետրոսի Նշխարների փոխադրութիւնը դէպք Վարագ եւ իր ժամանակ, մնաք զգիտենք. հաւաստին այն է, որ Սեբաստիայի շիրիմն է նորա վերջին քնակարանը, եւ ոչ մի ժամանակ յարմարութիւն եւ առիթ չէր կարող լինել փոխադրութեան մասին մտածելու: Վարագայ տապանագրաւ լոկ մի յուշարար է, որ տէր Պետրոս արգելել է ժողով գետը 471—1022 թուին, եւ այդ յուշարարը պէտք էր այն ս. Նշանի համար, որն ըստ աւանդութեան պահուում է Վարագայ վանքում:

1. Մատթ. Ուոհ. 125:

2. Ըստ Սմբատ Սպար. եր. 51. «Աթոռ հայրապետական է, չէ պարտ նստիլ ի վերայ այլ մարդ»:

3. Ըստ Ար. Լաստ. «ամ կրիս» ըստ Սմբ. Սպար. «ամիսս չորս», եր. 51:

4. Արիստ. Լաստ. 60. Մատթ. Ուոհ. 122. Սմբատ Սպար. 51.

ին, երբ բիւզանդական զօրքերը նոր էին եկել Անին առնելու, թուրքերը Վասպուրականի վրայով հասան մինչև Բասեն, և հրով, սրով և գերութեամբ քանդեցին, ապականեցին քսան և չորս գաւառ: ¹ Այնուհետև միջանի անգամ արշաւեցին երկրի վերայ մի կողմից յունական բանակները և միւս կողմից թուրք կիսավայրերի հրոսակները: Զրիստոնէութեան և հեթանոսութեան, կամ քաղաքակրթութեան և վայրենութեան ազնիւ պայքար չէր նոցա ընդհարումը, այլ անպաշտպան մնացած, ամեն կողմից անակնուկի վտանգներով պաշարուած, իւր առաջնորդների շնորհիւ բաժան բաժան եղած մի ժողովրդի անխնայ սպառումն էր այդ: Եռասոհասութիւնն այնպէս էր պատել ամենքին, որ ժամանակակից ողբերգակ լաստիվերացին յաճախ բացազանջում է այն օրերի համար. «վայ և աւաղ դառն լուսոյ աւուրն»: Այն շէն ու ծաղկեալ քաղաքները, որոնք պարծանք էին երկրին, հետզհետէ ամայանում էին: Բնակիչները, որ իրենց բարեկեցութեամբն ամենի ընդհանուր նախանձն էին շարժում, «չարագանեալք և կործանեալք և տեսարան աշխարհի եղեալք» ոչնչանում էին. «աշխարհ ամենայն ի խաղաութեան բնակէ, հառաչում էր այն ժամանակ նոյն պատմիչը, և մեք գերիք և կալանաւորք և սրակոտորք և տնաւերք և յընչից կողոպտածք»: այդպիսի ծանր թշուառութեան ժամանակ՝ անցած գնացած երջանիկ օրերի քաղցը յիշատակը բնականաբար կրկնում էր բոլորի սուգն իւր խօսքերի մէջ ամփոփող նոյն պատմիչի բացազանջութեամբ. «Ո՛ւր թագաւորացն աթոռք, ո՛ւր զօրացն բազմութիւն, ո՛ւր հայրապետական աթոռն մնծ եւ հրաշալին»: ² Սակայն զուր էր այդ որոնել կարճ ժամանակի մէջ արդէն քանդուել ապականուել էր երկար դարերի շինածն ու հաստատածը՝ բազմամարդ քաղաքներն ու աւանները դատարկացել, եկեղեցիներն անշքացել և վանքերն հողի հաւասար եղել: Անկշռելի կորուստների առաջն առնելու այլ ևս հնար չէր մնացել այն պատճառով, որ

ինքը ժողովուրդը բազմութեամբ տեղից ելնում, գաղթում էր հայրենիքից դուրս դէպի օտար, անծանօթ երկիրներ, տեսնելով, որ իւր իշխաններն անմիաբան էին, հոգեւոր առաջնորդներն և կրօնաւորներն անգործ, և թշնամի չափազանց յանդուգն և անպատկառ:

Այս ամեն աղէտներին ականատես և ականջալուր եղաւ տէր Պետրոս մերթ Անուոյ բազմամարդ հայրապետանոցից, մերթ Արծնի և Խաղտոյառձի արքեպարանից և մերթ «յօտար աշխարհ հեռացեալ իբրեւ զգերի և զկալանաւոր» Վոսփորի ափերում արքայական շքով ոսկի բարձրի վերայ հիւրասիրուելու ժամանակ: Անշուշտ, բոլոր այդ դառն վայրկեաններում նա զգաց իւր աշխարհաւոր սխալի մեծութիւնը, զգաց և մորմոքաց այնպիսի մի ժամանակ, երբ այլ ևս կարող չէր իւր ժողովրդի վշտացած սիրտն սփոփելու: Այդ տարածամ գղջումը, ապագաների համար միայն խրատական այդ ներքին ապաշաւանքն է, անշուշտ արտայայտուած և նորա շարականների մէջ.

— Թէ երբ կարողացաւ նա յօրինել իւր այդ շարականներն, իսկապէս չգիտենք. սակայն հաւանական է, որ նա գրական պարագմունքների նուիրուած լինի առհասարակ 1045 թուից յետոյ և իւր տարագրութեան տարիներում: Այդ մենք տեսնում ենք նախ Գրիգոր Մագիստրոսի ու նորա միջև տեղի ունեցած նամակագրութիւնից, որից սակայն չի երևում թէ նա շարականներ է յօրինել և երկրորդ այն յիշատակարանից, որ նա գրել է, ս. Եովհանն ոսկեբերանի ճառերի առթիւ: Այդ յիշատակարանը ¹ որ գրուած է 1048 թուին, թէև հակիրճ, բայց նշանաւոր ապացոյց է, որ տէր Պետրոս իւր կեանքի վերջին տարիներում աշխարհիս փառքին և մեծութեանն այլ ևս այն նշանակութիւնը չէր տալիս, ինչոր յառաջ: Եւ մեծ փափագով ձեռք է բերում ս. Ոսկեբերանի ճառերն իբրեւ «ստացուած ոչ առ ժամանակեայ», «նա խոստովանում է, որ առ ժամանակեայ ստացուածն օտար է բնութեանս մերոյ, և այդ գործն է, որ իրեն յիշատակը պիտի պահէ. «արձան

1. Արիստ. լաստ. 44:

2. Արիստ. լաստ. 48, 50, 73 եւն:

1. Զարգ. Թարգ. նախն. 606.

անմահ կանգնեցի» ասում է, յիշատակ հոգւոյ իմոյ» «զայլովք զամենեքումք զանց արարի»։ Նորան արդէն պարզ երևում է այն, որ ամեն բան կորստական է և եղծանելի, «զամենայն վայելչականս անպատուեմ ի ստորինս կալ մնալ»։ Ուստի և ինչ որ ունէի երբեմն, տուի, ասում է, և «զբազմապատիւ զմարգարիտն փոխանակ ամենեցուն փոխանակեցի, և եղէ մեծաշահ վաճառական, և զուարճանամ այսօրեւք առաւել քան որովք բազմօք բերկրին»։

Անւոյ մատնութիւնից գրեթէ երկու տարի յետոյ այսպիսի խոստովանութիւն արձանագրելով, տէր Պետրոս Ա. նոյն յիշատակարանի մէջ ոգևորութեամբ յիշում է ծիծեռնակի օրինակը, որ դարուն է բերում։ Բայց նա չի զուարճանում աշխարհային բնութեան պարզեւած զարնան վայելչութիւններով։ Նորան հաճելի է «հոգւոյ ակամբ տեսանել զգարունն հոգւոյ, յորժամ սառնասառոյց բնութիւնս այս սկսանի ընձիւղիլ ի ծագմանէ արեգականն արդարութեան... որպէս զի ջնոնալ ոգւով և զուարճացեալ ճառագայթիւք բանին, դարձեալ լինիցիմք ջուր խաղացեալ ի կեանսն յաւիտենից» և արժանաւորապէս ի ժամու զպտուղն տուեալ, սաղարթալից բնականացուք ի տան Տեառն»։ Գետադարձ կաթուղիկոսի այսպիսի վսեմ փափազը պտուղ է իսկապէս նորա դառն փորձերի և տարածամեալ գիտակցութեան, երբ ինքն աւելի պակաս հնար ունէր ոգևով տաքանալու և ուրիշներին տաքացնելու խօսքի ճառագայթներով և իւր հօտը պատրաստելու իբրեւ «ջուր խաղացեալ ի կեանսն յաւիտենից»։ Բայց նա իւր այս անագանեալ զգացմունքն և խոստովանութիւնը գեղեցիկ կերպով դրոշմեց և արձանացուց ապագաների համար ոչ այնքան յիշեալ պերճախօս յիշատակարանով, որքան իւր ոգելից շարականներով։

Երեք խումբ են նորա յօրինած հոգևոր երգերը՝ Մարտիրոսաց, Ենձեցեոց և Մանկունք կոչուած շարականներ։ Սակայն հաւաստի կերպով ընդունել, որ այդ երեք խմբի շարականները բոլորն էլ Գետադարձ հայրապետն է յօրինել, կարելի չէ նախ

այն պատճառով, որ նոյն խմբերի մէջ են Սարգիս Սեանեցու երգած «Մարսափելի որոտմամբ և ահադին զօրութեամբ»¹ և Յակոբ Սանահնեցու «Ծանակգրնական ծոցոյ Հօր խոնարհեալ Բանդ»² շարականները և երկրորդ, որ նորան ընծայած երգերը բոլորը միանման բարբառ չունին և իրենց ոճի կողմից տեղիք են տալիս զանազան հեղինակներ ենթադրելու։ Չնայելով այս ամենին, եթէ նորան յատուկ շարականներից ծաղկաքաղ անելու լինինք, կըտեսնենք, որ տէր Պետրոսի յօրինած հոգևոր երգերի մէջ երևում է նուրբ ճաշակ, վսեմ գաղափար և նորա իրեն հոգեկան վիճակի բնական արտայայտութիւն։

Գետադարձ հայրապետը, որ ունէր տոհմական ծոխութիւն, հինգ հարիւր զիւղ և առատ գանձեր, որ իբրեւ հոգևոր տէր ոչ միայն հինգ հարիւր գաւառատեսուչ եպիսկոպոսներ ունէր ձեռքի տակ, այլ և մի ամբողջ երկրի կապողն ու արձակողն էր, կամ ըստ Գրիգոր Մագիստրոսի իբրեւ «սուրբ հայրապետ՝ մեր ծայրութեան» «որոշող էր» օղեաց ու այծեաց, բացոյլ մեզ դրանն արքայութեան», Անւոյ մատնութիւնից յետոյ, երբ մի անգամից կորստեան մատնեց աշխարհային ամեն բան, ինչ որ ունէր, և նոյն իսկ իւր հոգևոր իրաւասութեան առաւելութիւնները, իրաւունք ունէր, երկար և երկար մտածելով աշխարհիս ունայնութեան վերայ և իւր փառքերի սնոտի լինելը պատկերացնելով, իմաստունի նման բացագանչել «Ունայնութիւն ունայնութեանց» կամ Արտաշէսի նման աղաղակել «Աւաղ փառացս անցաւորի»։ Սակայն նա նոցա այդ միտքը իւր ձեռով, իւր աստիճանին և կոչմանն համեմատ ամփոփել է այնպիսի մի հոգևոր երգի մէջ, որ ամեն ժամանակ և անդադար հնչում է եկեղեցում ի խրատ ամենի. «Ոսկի եղեալս անպիտանացայ, գեղեցկայարմար շինուածոյս քակտումն, իմաստունս յիմարեցայ ի յալեաց մեղաց, յոր ընկղմեցայ, և այժմ աղաչեմ զՍտեղծող աւանդից, ընկալ և հանգի՛ զհրաժարեալ հոգիս յեթնաստեղծան լուսեղէն խորանս, ուր ժո-

1. Շարական 663.

2. Նոյն 672.

զովքն են սրբոց ի խաղաղութեան հոգեով հեղութեան յերկնից բարութիւնսն: Հեռաւոր պանդխտութեան մէջ կարօտ իւր հայրենական հաճելի յիշատակներին, բնական է, որ տէր Պետրոս Ա. բացագանչէր և կրկնէր միշտ. «Պակասեցայ յազգատոհմէ, լքեալ թողի զկեանս աշխարհի, և մարմին ունայնութեան դարձաւ ի հող ուստի ստեղծաւ». ուստի և աղօթում է առ Աստուած. «յիս մարդասիրեալ բազմագութ Փրկիչ, և փարատեցո՞ւ պաշտանքին իմոյ»: Տասն և չորս տարի շարունակ խղճահարութեան մէջ, զլջման և ապաշաւանաց կրքերով յուզուած նորա սիրտը բաբախում էր միմիայն մահուան ակնկալութեամբ, որի սարսափները նորան պաշարել էին. նա տեսնում է իւր ոչնչութիւնը Աստուծոյ ահաւոր մեծութեան դատաստանի առաջ, երբ Ատեանն դնի և դպրութիւնք հրաշիցն բանին և դատաւորն ահեղ յակնարկելն իւր յարաւածս հատուցանէ վարձս ըստ գործոց իւրաքանչիւրոցն». Դատողի արդարութեան և զթութեան պատկերը միանգամից նորա աչքի առաջ են գալիս. «Կոչողն եհաս վերին Կոչողին, կոչնատէրն ահեղ, կոչողն ահաւոր, դատաւորն անաչառ, դատաստանն արդար, հրեշտակք անողորմ դատեն զմեղաւորս»: Եւ ինչպէս ամեն մահկանացուն՝ նա էլ, որ հոգեւոր իշխանութեամբ լայնատարած երկրի վերայ բազմաթիւ գաւառների և բիւրաւոր ժողովրդի հրամայողն ու առաջնորդն էր, այդ պերճափայլ արքայանման հայրապետը, յիշում է, որ Աստուծոյ հրամանով ի հող պիտի դառնայ և՛ ինքը, ուստի յոյսը դնում է յաւիտենական բժշկի վերայ, որ իւր ցաւերը փարատէ. «Մերձեցայ ես ի դուռն գերեզմանին, երգում է տէր Պետրոս, և եհաս ինձ ժամանակ մտանել ի յարգանդ երկրի, յորմէ ստեղծեալ եմք ամենեքեան. բժիշկ իմաստուն և ճարտարապետ, բժշկեա՛ւ զհոգեւոյ զիմ զհիւանդութիւն, արարող և յոյս փրկութեան մերոյ». իսկ մի ուրիշ տեղ ողբելով արդար դատաւորին, որ միշտ գլխած է, աղաղակում է նոյն քրիստոնէական յուսով. «Զլուսաւորեալքս ծննդեամբ սուրբ աւաղանին մի՛ բարկութեամբ խրատեր և մի՛ սրտմտութեամբ քով յանդիմաներ, ի յոր ժամ հրաշալի ձայ-

նիւ փողոյն յառնեն մեռեալքն և կան տաշի ահաւոր քո բեմին»: Տէր Պետրոս՝ իւր սխալը խոստովանող և ճշմարտապէս զլջացող իմաստուն քրիստոնէաներից մէկն է երեւում այս երգերի մէջ. մի տեղ անոխակալ և բարեգութ Տիրոջ ողորմութիւնն հայցելով, նա երգում է. «Ծախաստեղծին այցող Փրկիչ, փրկեա՛ւ զմեզ յարժանահաս նեղաց մերոց». ինքն իրեն անարժան է համարում և երկրին ու եկեղեցուն հասած փորձութեան համար սրբերի բարեխօսութիւնն է դնում միջնորդ Աստուծոյ առաջ. «Եկա՛յք հաւատացեալք, յորդորում է նա, կատարեսցո՛ւք զյիշատակ սրբոց վկայից, զի ի ձեռն սոցա քացցի մեզ դուռն ողորմութեան»: Մոցա աղօթիւք, Փրկիչ, խնայեա՛ ի սուրբ եկեղեցի քո, զոր ստացար պատուական արեամբք քո սրբոյ», երգում է գետադարձ հայրապետն և հաւաստի անում մեզ, որ սրբերն իբրեւ բարեխօս «հայցեն միաբան զխաղաղութիւն ամենայն աշխարհի», որին այնքան կարօտ էին Անույ մատնութիւնից յետոյ ս. եկեղեցու ժողովուրդը:

Տէր Պետրոսի շարականներից այս հակիրճ հատուածներն յառաջ բերելով, կարող ենք ընդհանրապէս գաղափար ունենալ թէ ի՞նչպիսի հոգի ի՞նչպիսի սիրտ և միտք էր բնակում նորա մէջ: Մենք կասէինք, որ այդ մարդու սխալանքները, որ այնքան եղբրական արդիւնքներ ունեցան, մասամբ հետեւանք էին ժամանակի վատթարադրեցութեան, և չէին կարող յառաջանալ միմիայն նորա իրեն հոգեկան յատկութիւններից: Եկեղեցական պատմութեան այդ հետաքրքիր շրջանը գեռ շատ կարօտ է լուսաբանութեան, որպէս զի կարելի լինի լաւ հասկանալ թէ ինչո՞ւ այն ժամանակ, երբ Արշակունեաց գահը վերացաւ և Հայոց բաղդը անցաւ մոզութեան աշակերտող Պարսից արքունիքի ձեռքը, կարելի եղաւ կարճ ժամանակի մէջ տասն անգամ աւելի զօրեղ մի հոգեւոր բանակ կանգնել թշնամու առաջ և փրկել մի քրիստոնէայ երկիր և ժողովուրդ հեթանոս տէրութեան շատ վտանգաւոր հարուածներից, իսկ երբ մեծափարթամ դարերի հոյակապ գահերն՝ Արծրունեաց, Բագրատունեաց, Վանանդու և այլոց, խոնարհեցան թուրք հրոսակների և բիւզանդական խարդաւանանք-

ների առաջ, այնքան դիւրութեամբ և այնքան անարժան կերպով անշքացաւ եկեղեցին, դատարկացաւ երկիրն, և Հայոց «մեծ և հրաշալի աթոռը» որ գլուխն էր երկրի բոլոր իշխանութիւնների, գրեթէ անդառնալի տարագրուեցաւ, իւր հետ տանելով արեւելեան քրիստոնեաների բաղդը և երջանկութիւնը: Երբ այս լուսաբանութիւնը մի օր կատարելապէս տեղի ունենայ, այն ժամանակ թերևս յայտնուի, որ տէր Պետրոս Ա. ակամայ զոհ էր ժամանակի համատարած և անբռնաբարելի չարութեան: Իսկ մինչև այդ՝ աչքի առաջ ունենալով այն զղջումն և ապաշաւանքը, որ միշտ և յաւիտեան լսելի են նորա երգերի մէջ, հաւատում ենք, որ նորա յանցանքը կընկերուի նորան: Եւրոպայի արդար և ողորմած մեր Փրկիչը, որ մի խօսքով, մի ճշմարիտ խոստովանութեամբ, բաց արաւ աւագակի առաջ իւր դրախտի դռները, հաւատում ենք, որ չպիտի խստանայ Սեբաստիոյ շիրմից դարեր շարունակ «յիս մարդասիրեա՛ւ, բաղմազութ Փրկիչ» անլուռ աղաղակողին:

Կ. Կ.



ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԱՐԳԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԵՒ

ԱՅԼ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

ՄԻՋՆԱԳԵՐՆԵՆ ԳՊՐՈՑՈՒՄ*.

Հատ հեռի չէ մեզանից դպրոցական կեանքի այն շրջանը, երբ կարգապահութեան գլխաւոր և միակ միջոցն էր ծեծը, ֆալախան. թէ հասարակութեան և թէ գրականութեան մէջ դրա յիշատակը շատ թարմ է, բայց արեւմուտքի համար արդէն անցեալին է պատկանում այդ:

Միջին դարերում դպրոցական կարգապահութեան և դաստիարակութեան նշանաբանը ֆալախն է. ապրել և մեծանալ ծեծի տակ հոմանիշ է արդի «Կըր-

թութիւն ստանալ» խօսքին: Ծեծից կապտած թիկունք, արտասուքից թաց այտեր, ապտակի տակ կծկուած մկաններ միջին դարու աշակերտի բնորոշ գծերն են:

Հուարական օրէնքով եթէ ուսուցիչը ձեռքով կամ գաւազանով ծեծում է աշակերտին, բայց բանը արեան չի հասնում, ոչինչ. իսկ երբ աշակերտը ծեծի տակ արիւնլուայ է լինում կամ մեռնում է, ուսուցիչը պատասխանատու է: «Երբ մեր ուսուցիչը գինով էր լինում կամ զայրացած, պատժում է էռազմ Ալբերտը, քնաթաթախ ցած էր գլորում ինձ անկողից և ոտներիցս բռնած երեսիս վերայ քարշ էր տալիս: Քանի՜ քանի շնորհալի պատանիներ, որ ապագայի մեծամեծ յոյսեր էին տալիս, իմ աչքի առաջ կամ մեռնում էին կամ խեղաբարւում:» Չոր տախտակների վերայ պառկել, նուազ և վատ սնունդ, ուժից վեր աշխատանք, ամբողջ գիշերներով անքնութիւն շատ տաղանդաւոր պատանիների՝ հէնց դպրոց մտնելու առաջին տարին, իջեցրել են գերեզման կամ զրկել աչքի լուսից, խեղբից:

Աներևակայելի յիշողութիւն, երկաթի առողջութիւն և անսովոր զօրեղ նեարդային համակարգութիւն՝ անհրաժեշտ պայմաններ էին միջին դարում գիտութիւն ձեռք բերելու համար. բայց դպրոցը ոչ թէ կրթում զարգացնում էր յիշեալ կողմերը, այլ անխնայ ճնշում: Հազարից մէկը հազիւ յաղթող էր դուրս գալիս այդ կատաղի կռուի մէջ: Ըստ երեւութին դպրոցական այդ խիստ կարգապահութեան շնորհիւ է, որ միջին դարի գիտնականները և փիլիսոփաները զարգացրել են իրենց մէջ երկաթի կամք և հզօր բնաւորութիւն: Բայց այդ հսկայական պատկերները ծածկում են մեր աչքից այն հազարաւոր անմեղ զոհերին, որոնք ընկել են գաւազանի հարուածների տակ: Միջին դարի դպրոցը բնական ընտրութեան սկզբունքով է առաջնորդուել. ոչ թէ ինքը աշխատել է յարմարուել աշակերտի անհատական յատկութիւններին, այլ անխնայ դէն է նետել կամ փշրել, ինչ որ նորա չափին չէ եկել. այս ճանապարհով ընթացել է նա Չ. դարից մինչև ԺԷ և մասամբ ԺԸ դարը:

Բայց այս բոլորը միջնադարեան դպրոցի ծանրութեան միայն մի կողմն է: Ժամանակի գիտութեան ձգտող պատանին դեռ շատ ու շատ անյարմարութիւնների պիտի յաղթէր, որոնցից իւրաքանչիւրը յուսահատութեան մէջ կարող էր ձգել արդի ուսանողին:

Կեանքի պայմանները վերին աստիճանի անյաջող էին և պատանին գիտնական աստիճան ստանալու տեղ յաճախ կարող էր կախաղանի արժանի լինել, կամ քաղցածութիւնից մեռնել, կամ զանազան հիւանդութեամբ փտել և լին և լին: Ոչ կանոնաւոր երթևեկութիւն կար, ոչ այլ յարաբերութիւն, ոչ

* Զաղուած է „Нормы“, շաբաթաթերթից, տես. Արարատ դեկտեմբեր 1893:

օգնութեան համար պատրաստի ընկերութիւններ, Փարիզի համալսարանը ժամանակի լուսաւորութեան կենտրոնն էր. աշխարհի ամեն կողմից այստեղ էին ժողովում ուսումնածարաւ պատանիներ, ով ինչպէս կարող էր, Հատերը ողորմութիւն հաւաքելով հազիւ հասնում էին Փարիզ, գրում էին որ եւ է ուսուցչի ցուցակում, գտնում եւ մտնում իւր համերկրացիների մէջ, Հեռի ծնողներից, զուրկ ամեն մի օգնութիւնից, հազիւ տարին մի երկու անգամ նամակ էին ստանում այսպէս կոչուած *nuntii minores* մարդկանց ձեռքով, որոնք ման էին գալիս քաղաքից քաղաք որդւոց նամակը ծնողաց եւ ընդհակառակը ծնողաց նամակ որդւոց էին հասցնում, նոյնպէս եւ աշակերտներ բերում իրենց հետ համալսարանը, Բայց հազարաւոր եկողներից շատ քչերը գիտութեան պաշարով յետ էին դառնում այդ Բարեւոնից (Փարիզից), Անառաջնորդ, առանց հսկողութեան ընկնում էին նոքա մոլութեանց ծովի մէջ, բոլոր փողերը ծախսում գինու ու կանանց համար, յետոյ քաղցից ստիպուած սուր կամ դաշոյն առած, գլխարկները աչքերին քաշած յարձակուում գիշերով անցորդների վերայ կողոպտում եւ սպանում կամ յանձն առնում այնպիսի պաշտօններ, որ աւաղակութիւնից ու գողութիւնից բարձր չէին:

Աւելցնենք դրա վերայ եւ կեղտոտ խոնաւ բռնակարան, գարշահոտ ու աղբով լի փողոցներ, ամեն տեսակ վարակիչ հիւանդութիւն, ցուրտ ու քաղց եւ կատարեալ անօգնութիւն, եւ հասկանալի կլինի, թէ որքան ծանր էին միջնադարեան դպրոցական պայմանները, Բայց դարձեալ պակասաւոր կլինէին մեր տեղեկութիւնները միջին դարի դպրոցական կեանքի վերաբերմամբ, եթէ չիշշենք թափառական անհրաժեշտ կարգը:

Թափառականների կարգը, կամ ինչպէս Եւրոպայում կոչուում էր *Ordo Vagorum*, այլեւ Գոլիականների կարգ, Գոլիի եպիսկոպոսի անունով, որ գոցա անտեսանելի առաջնորդն էր համարուում՝ իւր ծաղկած շրջանում լատին տրուբադուրներ էր կազմած, որոնք իբրեւ երգիչ կամ դերասան ընդունուում էին եպիսկոպոսների պալատներում եւ հէնց եկեղեցականների առաջ ծաղրում նրանց լատիններէն ոտանաւորներով: Յետոյ դոքա դառնում են ժողովրդական երգիչներ, դեղ անողներ, հմայողներ եւ ի վերջոյ թափառող ուսուցիչներ, ԺՊ դարում դրանք տարածուում են ամբողջ Գաղղիայում, Անգղիայում, Գերմանիայում եւ կոչուում են բակխանտներ— դպրոցներին աշակերտ մատակարարող ուսուցիչներ, Բակխանտը առած իւր աշակերտին թափառում է երկրէ երկիր, աշակերտին աւելի յարմար մի դպրոցում տեղաւորելու գիտաւորութեամբ, բայց իսկապէս նրան սիրելի է այդ կեանքը, նա ապրում էր իւր աշակերտի հաւաքած ողորմութեամբ եւ այնքան ընտելանում էր, որ չէր կարող մի տեղ մը

նալ ու ծառայել ամենաձեռնտու պայմաններում անգամ:

Խեղճ ծնողները արտասուքն աչքերին բաժանուում են իրենց զաւակներից, յանձնում Բակխանտին, յուսալով՝ որ որդին մի ժամանակ մարդ պիտի դառնայ. բայց թափառականը ման է ածում խեղճ մանկան քաղաքից քաղաք, ցրտին, ցեխին, անտանելի եղանակներին աշակերտը պարտական է իւր ուսուցչի համար ողորմութիւն խնդրել, ամեն տեսակ նեղութիւն քաշել, իսկ գիշերը ցրտից ու ծեծի երկիւղից անանկողին ու քաղցած ճանճի պէս կպչել մի անկիւնում պատին, եւ գիշերը մի կերպ լուսացնել, Յաջորդ օրը դարձեալ նոյն մոլրացկանութիւնը, նոյն ծեծը, նոյն թափառական կեանքը...

Բայց այդ ուսուցիչներից շատերը ստիպուած են թափառում, որովհետեւ դպրոցական վարձատրութիւնը շատ չնչին բան է: Ի՞նչ ենք ստանում մենք մեր աշխատանքի փոխարէն, գրում է Էօբան Հասսը. — քաղցած կեանք, ամեն տեսակ անախորժութիւն, ուժերի վատնումն, հիւանդութիւն, անվերջ վիշտ, Ամեն մի այլ աշխատանք տալիս է մարդուն ապրելու միջոց, իսկ դպրոցի ուսուցիչը քաշ է տալիս իւր օրերը սարսափելի աղքատութեան մէջ՝ շրջապատող հասարակութեան հպարտութիւնը նորան ցեխի է հաւասարեցնում: Յետին գրագիրը, տիրացուն, թափառական կրօնաւորը նայում է նորա վերայ բարձրից. ո՛չ, մահը սրանից լաւ է:

Բաղմադարեան այդ յամառ կռիւր պսակուեց յաղթութեամբ. Եւրոպացին յաղթեց միջին դարի դպրոցական կարգերին, Գիտականը նեղ շաւղով անցաւ ինկվիզիցիայի խարոյկների վերայից եւ հասաւ ճշմարիտ գիտութեան, Աղատ հետադատութեան եւ մարդասիրութեան ոգին, յաղթանակ յաղթանակի վերայ տանելով վերջապէս ներկայ կուստուրայի հոյակապ շինութիւնը կանգնեց մեր առաջ:

Եւ մենք՝ որ դեռ երէկ կուսնում էինք մեր մէջքը գաւաղանի հարուածների տակ, այսօր անցած ենք համարում ամեն բան անդարձ, եւ ձրի քաղում ենք արեւմուտքի արիւնով գնած յաղթութեան պտուղը, Գեղարտին, Վանտին, Սպինոզային եւ այլ երեւելի իմաստասէրներին նոյն չափով իւրն է համարում կրթութեամբ արեւելցին, որչափ եւ արեւմուտքին, Սակայն կեանքի յառաջագիմութեան գործում վերջինս անհամեմատ առաջ է. կեանքի երկար ու յամառ կռիւր միտել ու ամրացրել է նորա միտքը եւ կամքը, Ոչ նորա նախաձեռնող ոգին գործնական կեանքում եւ ոչ այն անդուլ աշխատասիրութիւնն ու եռանդը գիտութեան այս կամ այն ճիւղի մէջ արեւելցին դեռ չէ կարող իւրացնել, Մինչեւ այժմ մենք գերադասում ենք առնել, թարգմանել եւ իւրացնել ամեն բան պատրաստի, իսկ ինքնուրոյն աշխատանքը մեզ համար դեռ բեռն է, Բայց հարկաւ պատմութիւնը թոյլ չի տալ մեզ ծուլանալ, Կեանք

քը գնալով նոր նոր պահանջներ է յառաջացնում, և պահանջում է ինքնուրոյն ստեղծագործութիւն. բայց ինքնուրոյն ստեղծագործելու համար հարկաւոր է և անկախ մտածել. Ահա այս անկախ մտածելու ընդունակութիւնը ձեռք է բերել արեւմուտքցի շնորհիւ միջին դարերի դպրոցական վերոյիշեալ ծանր պայմանների. նորա ուղեղը չորս դար զարգացել է կրօնաւորների վեճերով, հումանիստների դասական կրթութեամբ զօրացել, վերանորոգիչների բանակիւններով հասունացել. Միտքը սրուել էր սքոլաստիկների դպրոցում և մարդկային գիտութեանց վերանորոգութեան շրջանում նա մի ձկուն, հնազանդ զէնք դառաւ մեծ փիլիսոփաների ձեռքին:

Ս. Թ.

ԺԱՆՏԱԽՏԻ

ՍՊԱՌՆԱՅԱԾ՝ ՎՏԱՆԳԸ.

Քաղաքակիրթ աշխարհին զբաղեցնող օրուայ խնդիրներից մէկն է այն երկիւղը, թէ մի գուցէ Հնդկաստանում իբրեւ սովի հետեանք յայտնուած և այժմ գրեթէ ամբողջ երկիրը ճարակող ժանտախտը հետզհետէ տարածուի և մուտք գործէ Եւրոպայ. Պետութիւններն այդ պատճառով սկսել են արդէն ուշադրութիւն դարձնել և երեւի շուտով լուրջ միջոցների կձեռնարկեն, վտանգի առաջն առնելու:

С. Петерб. Вѣдомости թերթն իւր № 15 առաջնորդող յօդուածով ցոյց է տալիս, թէ որչափ անբաւարար են այդ միջոցները և որչափ մեծ կարիք կայ ընդհանուր ժողովրդական շարժմամբ վերացնելու մէջտեղից այն նպաստաւոր հանգամանքները, որոնցով սնունդ է գտնում համաճարակը: «Խնդիրն այն է, ասուած է այստեղ, որ շատ պատճառներով կարելի չէ գրականապէս արգելել այդ ախտն անցնելու սահմանագծերից, Բաւական է միայն յիշել, թէ ինչպիսի հեշտութեամբ սահմաններում մի կողմից միւս կողմն են անցնում այժմ մաքսանենգները, որպէս զի հասկանանք, թէ ինչ կլինի, երբ հարկւր հազարաւոր մարդիկ կաշխատեն օրէնքը ոտնակոխ անել, ո՞չ թէ մի քանի բուբլի աշխատանքի համար, այլ ընդհանուր սարսափի ազդեցութեան ներքոյ՝ չվարակուած տեղեր խոյս տալով շտապաւ, իրենց կեանքը փրկելու: Իսկ ինչպիսի հեշտութեամբ տարածուում է ախտը թուշուների, միջատների և վերջապէս հասարակ փոշու միջոցաւ, որի ամպերը, ինչպէս յայտնի է, Միջին Ասիայում, ուր ամառն անձրեւ չի գալիս, հարկաւոր վերստեր են անցնում»: «Բարեբաղդաբար առհասարակ բոլոր համաճարակները, և մասնաւորապէս

ժանտախտը, որոշ յաջող պայմաններ են պահանջում տարածուելու համար, և երբ այդ պայմանները վերացուած են՝ լրջօրէն կուրել կարելի է նոցա դէմ: Ահա այդ մասին պէտք է մտածել այժմ, երբ ժամանակ կայ դեռ ամենաեռանդուն միջոցներ ձեռք առնելու:— Պատմական փորձը վաղուց ի վեր հաստատել է, որ ժանտախտը միմիայն այն ժամանակ սպառնական ճարակող բնաւորութիւն է ստացել, երբ բուն է գրել սովի և ուրիշ ամեն տեսակ զրկանքների պատճառաւ նուազած բնակչութեան մէջ, ուստի և ընդարձակ կերպով տարածուել է հացը պակաս եղած տարիներում կամ աւերիչ պատերազմներից յետոյ. Բայց երբ համաճարակով բռնուել է հարուստ և կուշտ բնակիչներ ունեցող մի երկրի, արագութեամբ թուլացել է նա և վերջացել, առանց մեծ աւերածներ պատճառելու:

Յատկապէս Կովկասի համար, ուր բացի տեղացի աղքատներից իւրաքանչիւր տարի բազմաթիւ խեղճ պանդուխտներ են գիմում Պարսկաստանից և ուր այժմ այնչափ շատ կան ապրուստի բոլոր միջոցներից զուրկ տաճկահայ գաղթականներ՝ ամենագործնական միջոց համարում է յիշեալ թերթը հաստատուն պարտադիր գներ դնել հացի վրայ, որպէս զի թանգութեան առաջն առնուի՝ արգելելով նաև կարևոր գէպքում պանդուխտների մուտքը:— Ինչ մեզ է վերաբերում, հրաւիրելով մեր աղգայիններին ուշադրութեան առնելու նորա ողջամիտ խորհրդածութիւնները, մենք ամենից աւելի յոյս ունինք ժողովուրդի քրիստոնէական առատաձեռնութեան վերայ: Հազարաւոր թշուառ եղբայրակիցներին այս դառն ձմեռնային օրերում իւր աղքատիկ միջոցներով կերակրող և պատսպարող հայ ժողովուրդը պէտք է չգադարէ անշուշտ վեհանձն մարդասիրութեան գեղեցիկ օրինակներ ընծայելու նաև այն ժամանակ, երբ ընդհանուր օգուտն այդ պահանջէ: Գարնան ջերմագին օրերի հետ աշխատանքի դուռ կբացուի անշուշտ պանդուխտներից շատերի համար, որոնք, յուսով ենք, կգժուարանան այլևս երկար ժամանակ ծանր բեռն լինելու իրենց հիւրընկալների համար և ջանք չեն խնայի սեփական քրտինքով հաց հայթաթելու: սակայն հարկաւոր է, որ նաև վերջիններս մի անգամից չդադարեցնեն իրենց գթասիրութիւնը, այլ շարունակեն զիջողարար և հոգատար քնքշութեամբ վերաբերուել հալածական և չարատանջ հիւրերի հետ. հարկաւոր է, որ ամէնք զինուորորդին պարկեշտ ջանասիրութեան եռանդով, սեփական և ընդհանուր օգտի համար ձեռնառու լինին միմեանց և աշխատեն այդպէս, ընկերական ընդհանուր ոյժերով՝ որչափ կարելի է առատ բաժին ձեռք բերել երկնքի օրհնութիւնից, որպէս զի նորանով ճոխացած յաջողութեամբ դէմ դնեն յիրաւի ապագայ չարիքներին, թէպէտ մեծ է մեր յոյսը, որ Ամենողորմ

Աստուած պէտք է գլծայ Իւր, վերջին տարիներս
առանց այն էլ այնչափ պատուհասների և զրկանք-
ների ենթակայ եղած ժողովուրդին, և մեր երկիրն
աղատ պահէ սարսափելի աղէտից, Սակայն ասած
է՝ յուսալ պէտք է առ Աստուած, բայց պարապ
չնստել:

ՄԱՆՐԱԼՈՒՐԳ.

Հսկայական երկրագունդ. - Փարիզի 1900 թուի աշխարհամեծիկ համար Լոնդոնի աշխարհագրական ընկերությունն անդամներից մեկը սկսել է շինել մի երկրագունդ, որ իսկականից 500,000 անգամ միայն փոքր պետք է լինի, $25\frac{1}{2}$ մետր (12 սաժեն) տրամագծով: Երկրագնդի շուրջը, երկու բեկունքների միջին տարածությունն ավելի, պետք է շինուի տասն յարկանի տախտակամամ, ուր կարող են բարձրանալ հետաքրքիր դիտողները, երկրի փոփոխական դրությունները տեսնելու համար:

Բախիլիդէս բանաստեղծի ներքողները.— Ծղիպտական մի զամբարանում զագաղի վրայ փաթաթուած գտել են մի պապիրոս, որի վրայ գրուած են հին յունական բանաստեղծ Բախիլիդէսի կողմէ ներքողները:— Բախիլիդէսը նմանող եւ ախոյեան էր հռչակաւոր Պինդարոս բանաստեղծին եւ համարուում է Էսքիլէսի հօրեղբայրը: Այս կարգի գիւտերի մէջ սա առաջինը է. նոյն տեղում գտնուած է Արիստոտէլի, Աթենական սահմանադրութիւն՝ գրուածքը եւ ուրիշ յիշատակարաններ, ոյրոնք տգէտների ձեռքին ծառայել են իբրեւ մուսիաների փաթաթում: Անգլիացիք, օգտուելով իրանց տիրապետութեամբ ծղիպտոսում, պեղումներ են անում հնագոյն աշխարհի աներակներում եւ հարստացնում են գիտներով Քրիստոսական թանգարանը: Բախիլիդէսը, հակառակ անտիական աշխարհի առ ծակատագիրն ունեցած հաւատի, լաւաւան քնարերգու էր, ինչպէս եւ իւր ժամանակակիցներից շատերը:

Բուդդայի ծննդեան իսկական տեղը —
Հիւսիս—արեւմտեան Հնդկաստանի հնագիտական աշխա-
տանքների վերատեսուչ Փարքեր մի նոր գիտ է արել, որ
կարելոք նշանակութիւն ունի Հնդկաստանի եւ Բուդդայա-
կանութեան պատմութեան համար: Պեղումներ անելով Մա-
ուզա —Պաղերիայից 15 մղոն հեռու դէպի հիւսիս—արեւելք,
յիշնալ գիտնականը գտել է 40 ոտնաչափ քարձրութիւն ու-
նեցող միակտուր քարից մի արձան, ամբողջապէս ծած-
կուած ուշտաւորների մակագրութիւններով, որոնցից մի
քանիսը մեր Թուականի իններորդ դարից են: Յայտնի է,
որ Բուդդան ապրում էր նեպալում, ըսյց նրա ծննդեան
իսկական տեղը Չելիս որոշում է չէր: Նորագիտ արձանը,
ինչպէս երեւում է նրա վրայի արձանագրութիւնից, կանգ-
նել է Ազոկա Թագաւորը Բուդդայի ծննդեան տեղում, 259 թ.
Քրիստոսից առաջ: Արձանագրութեան վաւերականութիւնը
հաստատուած է ուրիշ պեղումներով, որոնց շնորհիւ շատ
ուրիշ աւերակներ են յայտնուել կողողից 8 մղոն հեռու,
որտեղ գտնուում էր հաւանօրէն Կապիլավաստան, Բուդ-
դայի 5օր՝ Սուդիոդանա արքայի աթոռանիստը, որ ծաղկում
էր Քր. ծննդ. 5 դար առաջ: Բեգարայի Թագաւոր Ազոկա,
որ իշխում էր ամբողջ Հնդկաստանի վրայ մինչեւ 225 թ.
Քր. ծն. առաջ, շատ իշխանապարսներ է նուիրել իւր կրօ-
նի հիմնադրին, եւ իսկապէս Հնդկական համաօսութիւնն
սկսւում է նրա Թագաւորութեան օրերից:

Ռեօնտգէնի ժառագայթները բնախօսա-
կան ներգործութիւնը. — Հռչակաւոր Էդիստոնը յայտ-
նել է իւրը աշխարհի, թէ Ռեօնտգէնի ժառագայթները
շնորհւաբար կոյրերը հնարաւորութիւն կունենան տեսնե-
լու, միայն թէ տեսողութեան նեարդը վնասուած չլինի:
Փրանսիական Revue des Revues հանդէսը յայտնելով այդ
շնորհութիւնը, իւր կողմից նկատում է, թէ Էդիստոնը չի քա-
ցատուում այդ երեւոյթի պատճառները: Փորձերը ցոյց են
տալիս, որ կոյրերը կարողանում են տեսնել միայն Ռեօնտ-
գէնի ժառագայթները, բայց ա՛յն կոյրերը, որոնք որեւէ
պատճառով զրկուած են աչքի սսպից, որովհետեւ աչքի այդ
մասը իւր մէջ է ամփոփում անյայտ ժառագայթները եւ
չի թոյլ տալիս նրանց ցանցամաշկի վրայ տպաւորուելու:
Քնախօս Գոկուորը Բրանդ փորձեր է արել մի դեռահաս աղջե-
կայ վրայ, որի ծախ աչքը զրկուած է եղել սպիից. այդ
աչքով աղջիկը նկատել է այն առարկաները, որոնց վրա-
յից անդրադառնում էին Ռեօնտգէնի ժառագայթները, մինչ-
դեռ աջ աչքով միանգամայն ոչինչ չէր նկատում:

Նոյն ծառագայթները ուրիշ ազդեցություն են ունին: Գերմանացի պրոֆեսոր Փուկս մի ժամուայ ընթացքում իւր ծեռքը ենթարկելով այդ ծառագայթների ներգործութեանը, յանկարծ յողերի մէջ ծակոցի նման մի ցաւ է զգացել, որը գնալով այնքան է սաստկացել, որ նա ստիպուած է եղել փորձը դադարեցնել: Չեղքի կաշին ուռել էւ կապտել է, խոշորացոյցով կաշու վրայ նկատուել են փոքրիկ պատառուածքներ, ինչպէս լինում են մարմնի մըրսած տեղերում: Կիտր ժամանակից յետոյ կաշու վրայ բըշտիկներ են զրացել, որոնք լցուել են թարախով, ինչպէս լինում են այրուած քից առաջ եկած բշտիկները:

Անգլիական Nature հանդիսի աշխատակիցներից մէկը մի քանի ամիս շարունակ պարապել է Ռեմոնդէնի ծառագայթների միջոցով առարկաներ լուսանկարելով. այդպիսով նա օրական մի քանի ժամ իւր մարմնի բոլոր մասերը ենթարկում էր այդ ծառագայթների ազդեցութեանը: Մի անգամ նա նկատել է իւր մատների կաշու վրայ բազմաթիւ սեւագոյն բշտիկներ, յետոյ կամաց կամաց կաշին սկսել է այրուել: Ծառ դադարեցնելու համար նա ձեռքը դրել է խիստ սառն ջրի մէջ, եւ երբ այդ միջոցը չէ օգնել, դիմել է բժշկի խորհրդին. սա քսելու դեղ է տուել. ցաւը թեւեւ փոքր ինչ դադարել է, բայց կաշին սկսել է պոկուել եւ տեղընտրն է եկել: Մատերի ծայրերն ուռել են, եղունգների տակից դեղնագոյն հեղուկ է ձորուել. երեք անգամ ալ ձեռքի կաշին է պոկուել, մի անգամ ծախիւնը, ալ ձեռքի չորս եղունգը ընկել են, ծախի երկուսը. ամբողջ 6 շաբաթ չէ կարողացել ալ ձեռքը գործ դնել: Բժիշկները խստովախել են նա իրանց անզօրութիւնը այս տարօրինակ երեւոյթի առաջն առնելու:

Յետև Սիրաքի իմաստութեան ընագիրը: Անցեալ ծմոռ Շոտլանդացի երկու քոյրեր, Gibson և Lewis, այցելում են Ս. երկիրը, որտեղ Նոքա գնում են մի քանի երրայական հին ձեռագիրներ՝ չիմանալով Նոքա ըովանդակութիւնը: Անգղիայում այդ ձեռագիրները տալիս են Կեմբրիջի համալսարանի Schester պրոֆեսսորին աչքի անցնելու: Այդ պրոֆեսսորի ասելով ձեռագիրներից մէկը ըովանդակում է Յետև Սիրաքի իմաստութիւնից 50 տուն (ԼԹ. 15- 10. 6) սկզբնական երրայական լեզուով, որով գորուած է եղել այդ գիրքը: Ժամանակի ընթացքում ընագիրը կորչում է և պահուում է միայն յունական Թարգմանութիւնը: Թէպէտեւ 50 համարը գրքի մի փոքրիկ մասն է կազմում, բայց Ս. Գրքի ընագրով զբաղողների համար իսկական ընագրի այս փոքրիկ կտորն էլ մեծ հետաքրքրութիւն և արժէք կարող է ունենալ:

Ա Ձ Գ Ա Յ Ի Ն.

ԱՐԱՐԱՏԻ ՆՈՐ ՏԱՐԵՇՐԶԱՆԸ.

Նորին Վեհափառութեան օրհնաքեր կոնդակից ընթերցողը տեսնում է, որ Արարատը ներկայ թուականին նոր խմբագրութեամբ պէտքէ լոյս տեսնէ, անփոփոխ պահպանելով իւր ուղղութիւնը: Քանի որ նախկին խմբագրութեան ըլլոր անդամները մնում են կրկին գործի մէջ, հասկանալի է ըստ ինքեան, որ ոչ միայն թերթի ուղղութիւնը հիմնական փոփոխութիւն չի կրի, այլ եւ նորա ոյժերը ամենեւին չեն պակասի: Ընդհակառակն՝ խմբ. յանձնաժողով կազմելով Մայր Աթոռի միաբանութեան եւ Ճեմարանի ուսուցչական խմբի այն անդամներից, որոնք, իբրեւ ներկայացուցիչ մէն մի հաստատութեան, պէտք է նպաստեն աւելի սերտ կերպիւ կապելու այդ հաստատութիւնները պաշտօնական թերթի հետ՝ Նորին ս. Օծութեան նպատակն է անշուշտ իրօք եւ ըստ ամենայնի «միաբանութեան բերան» դարձնել այդ թերթը եւ միջոց տալ աւելի քազմակողմանի եւ ճոխ կերպով հրապարակ հանելու այն ըլլոր գրական արդիւնքները, որ Մայր Աթոռը իւր ունեցած արդի ոյժերով ս. Եկեղեցւոյ պաշտօնեաների եւ հօտի կրօնական, քարոյական եւ մտաւոր հրահանգութեան համար հրապարակ հանել կարող է, կամ այն պաշտօնական տեղեկութիւնները, որ նա հրապարակ հանել պարտաւոր է:

Ներկայ խմբագրութեան ամենամեծ քաղձանքն այն է, որ հայ հասարակութիւնը այդ աչքով եւ նայէ Արարատի վերայ՝ կանխակալ կածիքներով պաշարուած նորա մէջ այս եւ այն անձի կամ ուղղութեան մասնաւոր տրամադրութիւն, դիտումներ, շահեր չորոնէ,

այլ ընդունէ նոյն սիրով եւ համակրութեամբ, ինչպէս պէտքէ ընդունէր ս. Էջմիածնից եկած ամեն մի նուէր: Թող նա միշտ քննադատական հայեացքով նայէ՝ դատէ եւ դատապարտէ, երբ թերթն իւր օրինաւոր ուղղութիւնից շեղուում է, իւր պարտակաղութիւնները ճշդութեամբ չէ կատարում: Զայց կարդայ նախ, քննէ անաշառ ոգով ու այնպէս դատէ: Առպիսի դատաստան ուրախութեամբ կրնդունուի միշտ, եւ խմբագրութիւնը կաշխատէ որչափ կարելի է շատ օգուտ քաղել նորանից:

Առհասարակ Արարատը իւր կոչման քարծրութեան վերայ պահելու եւ աւելի ու աւելի մեծ յաջողութեամբ յառաջ տանելու համար անհրաժեշտ է, որ նորա յաջողութեան նախանձախնդիր ոչ միայն Մայր Աթոռի միաբանութիւնն, այլ եւ ամբողջ հայ հասարակութիւնը լինի. որ նա աշխատակիցներ ունենայ երկրի ըլլոր կողմերում, ուր հայ մարդիկ են ապրում ուր հետաքրքրութիւն կայ հայ անուան համար: Այդ նպատակաւ խմբագրութիւնը սկսել է արդէն մասնաւոր կերպով դիմումներ անել այն անձանց, որոնց աշխատակցելու ընդունակութեան եւ յօժարութեան վերայ վստահութիւն ունի: Նոյն դիմումը կրկնում է նա այստեղ հրապարակաւ. ըլլոր այն անձինք, առանց խտրութեան, որոնք Արարատի որ եւ է մասի համար նիւթ մատակարարել կարող են՝ հրաբիրութեամբ են ի սրտէ, չինայել իրենց ծեռնտութիւնը: Ծնորհ. դպիր Գալուստ եւ Ճեմարանի ուսուցիչները, որոնց թուում յատկապէս պ. Ս. Մանդինեան՝ կշարունակեն, եւ ինչպէս յուսով ենք աւելի եռանդով, մշտական աշխատակիցներ լինել:

Սակայն այդ եւս քաւական չէ: Արարատը լինելով ըլլոր դասակարգերի համար մատչելի, քազմակողմանի եւ ամենաաժանագին մի ամնաթերթ, ցանկալի էր, որ քաժանորդներ ունենար, եւ որ աւելի կարեւորն է՝ կարդացող էր իրօք հասարակութեան ըլլոր խաւերի մէջ: Եւ նախապէս պարտք է դրուում յատկապէս եկեղեցական պաշտօնեաների վերայ՝ Արարատի պարտադիր քաժանորդագրութիւնն իբրեւ պատիժ չնկատել:

այլ աշխատել որչափ կարելի է աւելի եւ աւելի ընդարձակ շրջաններում ընթերցանութեան առարկայ դարձնել իրենց ստացած թերթերը եւ նորանոր քաժանորդներ վաստակել: Մեր հասարակութեան առաջ կրօնական ընթերցանութեան համար այնչափ քիչ նիւթ է դրուում: որ ցանկալի էր՝ գոնէ այս կողմով Արարատից քաղմաթիւ օգտուողներ լինէին. քայց՝ նաեւ անցեալ պատմութեան, ընդհանուր եւ ազգային կեանքի աչքի ընկնող երեւոյթներին, գիտութեան արդիւնքների մասին, փոքրի շատէ գաղափար կազմելու համար, Արարատի կարող էր ոչ սակաւ տեղեւորում ամենայարմար միջնորդ հանդիսանալ. ինչպէս եւ հասարակական կենցաղի, առողջապահութեան ու տնտեսութեան վերաբերեալ ծանօթութիւններով: որոնք ըստ քարձր հաճութեան Շորին վեհափառութեան՝ պէտք է այսուհետեւ իրենց տեղն ունենան նորա էջերում՝ շատերին հետաքրքիր եւ օգտակար լինել:

Արարատի խմբագրութեան համար շատ պարզ է, թէ որչափ ջանք է հարկաւոր եւ որչափ պակաս են իւր սեփական ոյժերը այդ քոլոր պահանջներին բաւականութիւն տալու: քաւականութիւն տալու մանաւանդ կրօնական — եկեղեցական կեանքի վերաբերեալ պահանջներին, որ է՝ եւ պէտք է մնայ նորա գլխաւոր նպատակը. սակայն նա յոյս ունի, թէ ս. Էջմիածնի Միաբանութեան դուրսը գտնուած անդամներն եւս, Շորին ս. Օծութեան հրաւերը լսելով, գործնական օժանդակութեամբ պէտք է լրացնեն ներկայ ոյժերի պակասորդը, եւ թէ առհասարակ քաղմաթիւ եկեղեցական ու աշխարհական անձինք պէտք է գտնուին, Մայր Աթոռի պատուին եւ նորա հոգեւոր զաւակների հոգեւոր կրթութեան նախանձախնդիր՝ որոնք պէտք է չինայն իրենց կարողութեան չափով նպաստելու միակ կրօնական — քարոյական — մանկավարժական — ազգային թերթի քարգաւաճման եւ քարուք յառաջադիմութեան: Բաւական է միայն որ հետաքրքրուին նորանով եւ նոյն իսկ այդ հետաքրքրութեամբ ստիպեն իւր գործունէութեան սահմաններն ընդարձակել:

Թէ՛ հասարակական եւ թէ՛ մանաւանդ

եկեղեցական կեանքի մէջ տեղի են ունենում քաղմաթիւ երեւոյթներ, որոնք Արարատի միջոցով կարող են ուշադրութեան ու քննադատութեան առարկայ դառնալ. թո՛ղ ամեն կողմից տեղեկութիւններ եւ հարցեր տան նոցա մասին՝ խմբագրութիւնը կաշխատէ իւր ձեռքի տակ եղած միջոցներով, ձեռնհաս անձանց դիմելով, պարզաբանել ինչ որ կարող է եւ ուղեցոյց հանդիսանալ:

Յաճախ տրտունջներ են լինում Արարատի անկանոն հրատարակութեան եւ ցըրման նկատմամբ. թող այսուհետեւ այդ տրտունջներն անմիջապէս խմբագրութեան յայտնուին, որ կաշխատէ ամեն կերպ քաւարութիւն տալ նոցա եւ փութով վերացնել առիթները:

— Ուշ սկսելով իւր գործունէութիւնն եւ ստացած չլինելով տակաւին թերթեր ու պատրաստի նիւթեր նոր տարուայ համար՝ նա չկարողացաւ ներկայ համարը իւր ծրագրի համաձայն ամփոփել եւ վաղօրօք հրատարակել, քայց կաշխատէ, որ յաջորդ համարներն աւելի կանոնաւոր կազմութիւն ունենան եւ որքան կարելի է շուտով լոյս տեսնեն:

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅ.

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ.

Ազգիս վեհ. Հայրապետը իւր քարձր գործնակութիւնը եւ հայրապետական օրհնութիւնն է յայտնում այն ամեն յարգելի ազգայիններին, հաստատութեանց ներկայացուցիչներին, թեմ. առաջնորդներին եւ փոխանորդներին, որոնք փութացել էին շնորհատել Շորին վեհափառութեան Շոր Տարին, ծննդեան Տօնը եւ իւր Անուանակոչութեան տօնը. որոնց ամէնքի եւ առ հասարակ իւր սիրեցեալ հօտի համար հայցում է Աստուածանից առողջութիւն, յաջողութիւն եւ քարօրութիւն:

ՆՈՐ ՏԱՐՈՒԱՅ ՏՕՆԱԽԲՈՒԹԻՒՆՐ.



Ծոր տարուայ առաջին օրն՝ ինչպէս սո-
վորութիւն է Մայր Աթոռի միաբանութեան
խմբովին ներկայանալ Ծորին Սրբութեան և
շնորհաւորել նոր տարին՝ այս տարի ևս կա-
տարուեց նոյն ընդունելութիւնը: Առաւօ-
տեան ժամերգութիւնից յետոյ ժամը 9-ին
Մայր Տաճարի ազգարար զանգակը հրաւիրեց
միաբաններին Վեհարան: Սկսեալ միաբանու-
թեան աւագագոյն արքեպիսկոպոս անդամնե-
րից մինչև վերջին դպիրն՝ ամենքն իրենց փի-
լոններով և ուրարներով՝ ներս մտան Վեհափառ
Հայրապետի ընդունելութեան դահլիճը և կար-
գաւ կանգնեցին: Դուրս եկաւ Ծորին Օծու-
թիւնը հանգստեան ներքին սրահից և իւր
հայրական ողջոյնը տուաւ ամենքին՝ խօսելով
մերձաւորապէս հետեւեալը.

«Շնորհաւորում եմ Ձեզ նոր տարի:
Մայր Աթոռոյս սիրելի միաբաններ, մաղթում
եմ Ձեզ նոր նորոգութեամբ զարգարուած
կեանք և Փրկչի խաղաղութիւնը: Փրկչի խա-
ղաղութիւն այն չէ՝ ինչ որ աշխարհս տալիս
է երբեմն և չէ՝ կարողանում տալ շատ ան-
գամներ: «Ծաղաղութիւն թողում Ձեզ,
զխաղաղութիւն զիմ տամ Ձեզ, ոչ որպէս
աշխարհս տայ, տամ ես Ձեզ: Եթէ ունե-
նանք Փրկչի խաղաղութիւն և սէր՝ մեզ ոչինչ
չի պակասիր. մենք ամենքս ալ Փրկչի աշա-
կերտներ ենք և ունինք մեր պարտքեր, ամե-
նից շատ և մեծ պարտքն իմն է: Ես ի հարկէ
չեմ կարող ասել թէ այս երեք — չորս տարուայ
մէջ իմ պարտքերս հատուցի՝ ոչ, այլ թէ
ինչքան կարող և ձեռնհաս եի չինայիցի-
կը տեսնէք թէ իմ ամենամեծ հոգս և
ուշք այս գաղթականների վերայ դարձած է,
որ հարիւրներով վանքը շրջապատած են և
ամեն ինչ կը պահանջեն. Մայր Աթոռս և
մենք ալ մեր կարողութեան չափով կ'օգնենք
այդ թշուառներին: Ազօթենք ամենքս առ
Աստուած՝ որ այս նոր տարիս մեզ համար մի
մխիթարական տարի լինի. Աստուծոյ խաղա-
ղութիւն թող թագաւորէ երկրիս վերայ, որ
տեւական է և ամենքի համար մխիթարական:
Սորա հետ կը հայցեմ Աստուծոյ խաղա-
ղութիւն, սէր և օրհնութիւն ամենքիդ վե-
րայ՝ որ դուք ևս Ձեր պարտքեր կարողանաք
կատարել: Ապա ամենքը կարգաւ վեղարներ
հանած համբուրեցին Ծորին Օծութեան ս. Աջը
և ստացան մի մի օրացոյց իբրև շնորհաւորէք:
Միաբանութիւնից յետոյ Վեհափառ Հայրա-
պետն ընդունեց ծեմարանի Տեսչին, ուսուց-

չական խմբին և բոլոր աշակերտներին, որոնց
նոր տարին շնորհաւորելով՝ յանձնարարեց
Տեսչի օգնական բարձր. կարապետ վարդա-
պետին իւր կողմից խօսել աշակերտաց և բա-
ցատրել ամենքի պարտականութիւնը: Եոյն օրը՝
պատարագից առաջ, անընդհատ ներկայա-
ցան Վաղարշապատի պատուաւորներից շատերն
Սրբ. Բահանայապետի աջը համբուրելու և
օրհնութիւնն ստանալու: Ուշադրութեան ար-
ժանի էր շրջակայ գիւղերի տանուտէրներից
և քահանաներից այս տարուայ համախմբուած
բազմութիւնն, որոնք ս. աջն համբուրելուց
յետոյ՝ ստանում էին մի մի օրացոյց Ծորին
Սրբութեան և ջերմեռանդութեամբ գլուխ
խոնարհեցնելով՝ միմեանց պատմում էին հա-
սարակաց Հօր իւրեանց վերայ թողած խորին
տպաւորութիւնը:

Տակաւին բազմաթիւ այցելութիւն Վեհարա-
նից չմեկնած՝ հնչեցին Մայր Տաճարի սուրբ
պատարագին հրաւիրող զանգակները: Սուրբ
պատարագին ներկայ էր նաև Վեհափառ կա-
թօղիկոսը՝ որոյ ներկայութեամբ յետոյ կա-
տարուեց ամենողորմած թագաւոր կայսեր և
Օրոստափառ Տան բարօրութեան համար դո-
հացողական մաղթանք:

Սուրբ պատարագից յետոյ ևս Հոգեւոր Տէրը՝
չնայելով իւր յոգնածութեան, սիրով և քաղ-
ցրութեամբ ընդունեց շատ յետամնաց այցե-
լուների և օրհնալիւր յորդորներ կարգացնողս
գաղթականներին սիրաշահելու համար:



Ծ Ն Ո Ւ Ն Դ

Ե Ի

ԽԱՐՏՈՒԹԻՒՆ ՏՆԱԹՆ.



Այս տարի առանձին շքով կատարուեց
Յիսուսի Զրիստոսի հրաշափառ ծննդեան և
Մկրտութեան տօնը Մայր Աթոռում: Մեղմ
և արեւային եղանակն էլ բաւական նպաստեց
տօնի շքեղութեանը. այս պատճառաւ Զորհ-
նէքի սուրբ հանգիստ կատարուեց վանքից
դուրս, Երևոսեան լճի վերայ:

Ծորին Սրբութիւն, թէ՛ Ճրագալոյցի ա-
ռաւօտեան և երեկոյեան և թէ՛ ծննդեան
առաւօտեան՝ ժամերգութեան սկզբից մինչև
վերջ ներկայ էր: Սուրբ պատարագի սկսուե-
լու միջոցին ևս եկեղեցի եկաւ ներկայ լինե-
լու սրբազան խորհրդին՝ որ մատուցանում էր
Գերապատիւ Տ. Սուրբիաս Արքեպիսկոպոսն:
Ս. պատարագի աւարտին սկսուեց Զորհհեաց

Հանդէսը իւր փառաւոր շքեղութեամբ, Թափօրապետն ինքը Նորին Սրբութիւնն էր, որ գնում էր պատարագիչ Սրբազանից յետոյ, իսկ վերջինս ամպհովանիի ներքոյ կրում էր ս. Միւռնի աղաւնին: Արեգակը պայծառ լուսաւորում էր դուրսը ընդարձակ հրապարակին, և օդը զգալի կերպով մեղմացած՝ հանդիսի հրաւիրել էր ջերմեանդ աղօթաւորների մեծ բազմութիւն: Մայր Տաճարից դուրս գալով թափօրը ուղղուեց Ղազարապատ անուանեալ հիւրանոցի միջով դէպի լճակն, ուրտեղ արդէն պատրաստ էր յատուկ կացուրդ Զօրհնեաց համար և որոշուած էին միաբանից, զօրականաց և բարեպաշտօն ժողովրդեան կանգնելու տեղերը, գեղեցիկ կարգապահութեամբ՝ որ ոչ ոք չնեղուի: Հասնելով հանդիսավայր Նորին Սրբութիւնն բազմեց իւր Գահի վերայ ամպհովանիի տակ, և սկսուեց Զօրհնեաց հանդիսի սրտաշարժ արարողութիւնը: Երբ հասաւ ժամանակն Սրբազնազոյն Հայրապետը վեր կենալով՝ կարգաց ս. Բարսղի մեծ աղօթքը, որից յետոյ առաւ միւռնակիր Սրբազանի ձեռքից աղաւնին, օրհնեց և տեառնադրեց ջուրը: Հանդիսից յետոյ ներկայ ժողովրդականաց և զօրաց վերայ տեառնադրելով Նորին Վեհափառութիւնը թափօրի հետ նոյն կարգաւ վերադարձաւ ի Մայր Տաճար, որտեղ կատարուեց սրբոյն Յովհաննու Մկրտչի նախատօնակը ըստ տօնացոյցի:

Նոյն օրն ընդունելութիւն չեղաւ Հայրապետանոցում Վեհափառ Կաթողիկոսի մօտ, ըստ որում Նորին Սրբութիւնն բաւական յոգնած էր երկար ժամերգութեան ընթացքին ներկայ լինելով մանաւանդ ի նկատի ունէր, որ մերձակայ ս. Յովհաննու Մկրտչի ծննդեան տօնին, երբ անուանակոչութիւնն է Նորին Սրբութեան, ընդունելութիւն և շնորհաւորէք տեղի պէտք է ունենային ըստ սովորականին:

Ա Ջ Գ Ի Ս

ՎԵՀԱՓԱՐԱՆ ԶԱՅՐԱՊԵՏԻ

ԱՆՈՒԱՆԱԿՈՉՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԸ.

Ամսոյս 14-ին հանդիսով կատարուեցաւ Նորին Սրբութեան Անուանակոչութեան տօնը Մ. Աթոռում: Նախընթաց երեկոյին, թէպէտ միաբանութիւնն սպասում էր Նորին Սրբութեան Վեհաբանի դռնից ըստ սովորականին հանդիսով առաջնորդելու դէպի եկեղեցի, սակայն եղանակի ցրտութեան պատճառաւ Վեհափառ թոյլ չը տուաւ միաբաններին

այդ նեղութիւնը կրելու, այլ հասարակ առուրց նման եկեղեցի իջաւ և ներկայ գտնուեցաւ երեկոյեան ժամերգութեան և նախատօնակին: Միւս առաւօտ գիշերուայ ժամին ևս եկեղեցի իջնելով՝ սպասեց մինչև ժամերգութեան վերջը, որտեղ իսկ Մայր տաճարում շուրջառով և գաւազանաւ իւր գահի վերայ բաղմած՝ ս. Յովհաննու Մկրտչի սեղանի հանդէպ, ընդունեց միաբանութեան և ճեմարանի աշակերտաց շնորհաւորութիւնները, Պատարագից առաջ Վեհաբանում ընդունեց ճեմարանի ուսուցչական խումբը իրանց Պ. Տեսչի հետ միասին, Պատարագից յետոյ ներկայացան Սինօդի պ. Պրոկուրորը, Պ. Գաւառապետը և այլ պաշտօնական անձինք և հասարակ ժողովրդից շատ շատերը, Նոյն օրը վանքի սեղանատանը հանդիսաւոր ճաշկերոյթ կար՝ որին ներկայ էր նաև Նորին Վեհափառութիւնը, ճաշի ժամանակ ճեմարանի Գ. Լսարանի ուսանող Շնորհ. Ղազար սարկաւազ Սմբատեան կարգաց մի գրաբար ուղերձ, որ արժանացաւ Նորին Սրբութեան բարձր գոհունակութեանը: Կարճ միջոցից յետոյ վեր կացաւ Գեր. Տ. Սուքիաս Արքեպիսկոպոսը և մի իմաստալից ներբողիւ դրուատեց Նորին Վեհափառութեան անցուցած բազմարդին կենսքը և տոկուն գործունէութիւնը Իւր ստանձնած բոլոր աղգանուէր պաշտօնատարութեանց ժամանակ, և ի դիմաց միաբանութեան բարեմաղթեց երկուր և անդորր օրեր Վեհ. Հայրապետին՝ Նորա նուիրական ըղձերին ու փափագներին լրումն և սիրած ժողովրդին և հայրենիքին խաղաղութիւն և միութարութիւն: Սրբազանի հայցուածոց ի պատասխան Վեհ. Հայրապետը յայտնեց իւր շնորհակալութիւնը՝ նոյնը խնդրելով յԱստուծոյ և Ինքը՝ ճաշին ներկայ էին Երեւանի Փոխ. - Թեմակալ Գեր. Տ. Ներսէս եպիսկոպոսը, Գաբանոցի հոգաբարձուները և պ. տեսուչն, որք առաւօտուն վաղ հասել էին անձամբ շնորհաւորելու Նորին Սրբութեան Անուանակոչութիւնը:

Ազգիս Վեհափառ Հայրապետը ամսոյս 18-ին տեղեկանալով Տ. Կառավարչապետի օգնական և պաշտօնակատար Կոմս Դ. Դ. Տատիշչևի ամուսնոյ մահուան մատին, հեռադրով յայտնեց իւր ցաւակցութիւնը: Ի պատասխան դրա, Նորին Վեհափառութիւնը փութաց հեռադրով յայտնել իւր սրտեռանդն շնորհակալութիւնը:

Վեհափառ Հայրապետը ներկայ ամսի 10-ին Հայրապետական Կոնդակաւ բարեհաճեց կարգել Մայր Տաճարի Աւագ-Լուսարար Գեր. Տ. Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարեանցին, որ անցեալ դեկտեմբերին Շամախուց վերադարձել է ս. Էջմիածին:

Նոյն Կոնգակով Աւագ Լուսարարի օգնական նշանակուեց Բարեշնորհ Տ. Ազամ վարդապետը, որ վարում էր այդ պաշտօնը նախորդ լուսարարապետի օրով և նորա հրաժարելուց յետոյ:

Աւհափառ Հայրապետը՝ ի նշան իւր բարձր բարեհաճութեան և գոհունակութեան առ Մայր Աթոռիս Հոգ. Ճեմարանի Տեսչի օգնական բարձր. Տ. Կարապետ վարդապետը, նորա անխնջ ծառայութեան և անձնուէր ջանքերի համար, թէ իբրեւ Տեսչի օգնականի, թէ իբրեւ արդիւնաւոր ուսուցչի և թէ իբրեւ Արարատ ամառցի մշտական աշխատակցի, նոր տարուայ օրը բարեհաճեց առանձին Կոնգակով պատկել նորա ջերմեռանդ և անրիժ ծառայութիւնները վարդապետական ականակուռ լանջախաչով:

Անցեալ Գեկտեմբեր ամսի վերջերը Մ. Աթոռս հասաւ Ն. Նախիջևանի ս. Խաչ վանքի նախորդ վանահայր՝ Արժ. Տ. Եփրեմ վարդապետ Սուքիասեանը, Իսկ ամսոյս 23-ին ժամանեց Բագու քաղաքից Գեր. Տ. Խորէն եպիսկոպոսը:

Ամսոյս 13-ին Մայր Աթոռս ուխտի եկաւ Բագուաբնակ Մեծ. պ. Գրիգոր Աղայ Այվազեանց և կիւրակէ օրն ամսի 19-ին Մայր Տաճարում սուրբ պատարագ և հոգեհանգիստ կատարել տուեց իւր հանգուցեալ մօր յիշատակին: Պատարագիչն էր Համախոյ նորահաստատ Առաջնորդ Գեր. Կարապետ Եպիսկոպոս Այվազեանց, նոյն օրուայ միաբանական սեղանատան ճաշը պատրաստուած էր Գրիգոր Աղայի հաշուով: Աւհափառ Հայրապետը իւր կողմից յանձնարարել էր Գեր. Կարապետ Սըրբազանին ճաշի ժամանակ խօսել ըստ պատշաճին: Նորին Սրբազնութիւնը կատարելով Նորին Ս. Օծութեան հրամանը՝ գովարանեց հանգուցեալ Տիկնոջ քրիստոնէաւայել կեանքը, թուարկելով միանգամայն նորա առաքինի գործերը:

Մեծ. պ. Գրիգոր Այվազեանը, համաձայն իւր հանգուցեալ մօր կտակին, յանձնեց Նորին Սրբութեան ի տրամադրութիւն մի հազար ռուբլի, Նա առաջ արդէն Բագու քաղաքում բաժանել էր երկու հազար ռուբլի զանազան բարեգործական հաստատութեանց, հանգուցեալ Տիկնոջ յիշատակին:

Նախորդ վան. կառավարութեան գործունէութեան շրջանը լրացած լինելով, Ազգիս Աւհ. Հայրապետը բարեհաճեց Կոնգակաւ նշանակել նոր ծախսարարներ ներկայ 1897 թուականի համար հետեւեալ միաբան հայրերին:

Ա. Գեր. . Տ. Մակար եպ. Բարխուդարեանց.
Բ. « . Տ. Անանիա « » Համաղասպեանց.

Գ. Արժ. . . Ղ. Լոնդ վրդ. Յովակիմեանց.
Դ. « » . . Եփրեմ « » Սուքիասեանց.
Ե. « » . . Խաչիկ « » Դատեան.

Նոր ծախսարարական խորհուրդը պիտի լինի Նորին Սրբութեան անմիջական հսկողութեան տակ և կառավարութեան վերաբերեալ գործերը պիտի տնօրինէ ըստ բարեհաճ հայեցողութեան Նորին Սրբութեան:

Աւհ. Հայրապետն ի նկատի ունենալով Գանձասար վանքի դրութիւնը, որ բաւական ամիսներէ ի վեր զուրկ էր գտնուում վանահօրից, բարեհաճեց վերստին բարեշնորհ Անտօն վարդապետ Աւարդազարեանին նշանակել վանահայր Գանձասար վանքի տալով նորան իրաւունք վերսկսել իւր ձեռնարկած շինութիւնները և նորոգութիւնները, թոյլատրելով ստանալ անտառից փայտեր որքան հարկաւոր էր լինի շինութեանց համար:

Նոր նախիջևանի Ս. Խաչ վանքի վանահայր բարեշնորհ Եփրեմ վարդապետի փոխարէն Աւհ. Հայրապետը բարեհաճեց վանահայր կարգել բարեշնորհ Մուշէ նորընծայ Արեղայ Գանադեօզեանին, որ շուտով իւր նոր պաշտօնավայրը պիտի ուղևորուի:

Գ. Ճ Ե Մ Ա Ր Ա Ն.

Հնորհ. Գարեգին սարկաւազը, որ հոկտեմբեր ամսին Գերմանիայում իւր ուսումն տւարտելով՝ պէտք է վերադառնար և Ճեմարանի ուսուցչութեան պաշտօն ստանձնէր, անձնական տկարութեան և ուրիշ իրենից անկախ պատճառներով, ստիպուած եղաւ յետաձգել. Այժմ ինչպէս հեռագրաւ տեղեկանում ենք, ամսոյս 24-ին նա յաջող քննութիւն է տուել Լայպցիգում և փիլիսոփայութեան գոկտորի աստիճան ստացել, որով լրացած կլինի նորա ուսման շրջանը և նա կշտապէ արդէն հայրենիք վերադառնալ:

Նորին Աւհափառութեան հրամանով Մայր Աթոռի Ճեմարանն ևս եռանդուն կերպով մասնակցեց ընդհանուր վիճակագրութեան գործին: Ինքը Պ. Տեսուչը, Աւհափառ Հայրապետի կողմից նշանակուած Արժ. Նահապետ վարդապետի հետ, գաւառական կարգադրիչ յանձնաժողովի անդամ է. պ. Յ. Յովհաննիսեան վերահսկող է նշանակուած Եղուարդի բաժնում, իսկ քսան և չորս հոգի ուսանողներից և Զ. դասատան աշակերտներից գործում են իբրեւ համարողներ մօտիկ գիւղերում: Ճեմարանի վարչութիւնն աշխատեց գործի մի կարեւոր մասը տօների միջոցին կատարել տալ, որոնք յաջող կազմուած աշակերտական երեկոյթների շնորհիւ բոլոր աշակերտների համար օգտակար անցան. ուստի սակաւ օրեր միայն լսարաններում հարկ եղաւ դասերը դադարեցնել:

ՇԱՆՈՒՑՈՒՄՆ.

Առ 1 յունվարի տարւոյս Ճեմարանիս ուսուցիչ հանգուցեալ Վարդան Աբովեանի որբացեալ ընտանեաց համար ստացուել էին նուէրներ ընդամէնը 578 ռուբլի:

Յընթացս յունվար ամսի ստացուեցան հետեւեալ նուէրները. ա) Արամ սարկաւազ Էդիլեանն ուղարկեց Քարվանսարայ դիւղից 16 ռուբլի. բ) պ. Սարգիս Մ. Խարակելեանն Եկատերինօգարից 25 ռուբլի. գ) Մահակ քահանայ տէր Աբրահամեան կարճեան գիւղից 1 ռուբլի. դ) Բաղուցի պ. Գրիգոր Թովմ. Այվազեան նուիրեց 25 ռուբլի. ե) Մարտիրոս աւագ քահանայ տէր Պօղոսեան Աղէքսանդրապօլից 10 ռուբլի. զ) Երեւանայ թեմական դպրոցի տեսչի պ. Տ. Յովհաննեսեանի գրութեամբ ստացուեցաւ Երեւանում հանգանած 40 ռուբլի: Ընդամէնն բոլոր նուէրների գումարն է 695 ռուբլի: Վճարուեցաւ այրի տիկին Աբովեանին դստեր ուսման և անդեան համար յունվար և փետրվար ամսի վարձ 20 ռուբլի: Մնում է 675 ռուբլի (վեցհարիւր եօթանասուն և հինգ ռուբլի):

ՏՆՍՈՒՑ ԶԵՄԱՐԱՆԻ

Կ. Կոստանեանց



ՏԱՃԿԱՀԱՅՔ.

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻ

Տ. ՄԱՀԱՔԻԱ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒԹԻՒՆ:

Ամսոյս 5-ին Երբին վեհափառութիւնն ստալա Կ. Պօլսից Ամեն. Տ. Մաղաքիա ս. Պատրիարքի և նորընտիր Երօնական ժողովոյ անդանիկ գրութիւնները: Ամեն. ս. Պատրիարքն իւր առաջին գրութեամբ յայտնում է Երբին Սրբութեան իւր որդիական անկեղծ շնորհակալիքը իրան ուղղած շնորհաւորական հեռագրի համար. յայտնում է, թէ որչափ մեծ են իւր սիրեցեալ ազգի ներկայ հանգամանքներում ունեցած հոգսերն ու վշտերը, մանաւանդ պատրիարքական պաշտօնի ծանր պարտականութիւնները, բայց ինքը յիշելով իւր նուիրական խոստումն ազգին ծառայելու համար, խոնարհութեամբ է այդ ծանր լծի տակ, ապաւինելով նախ յԱստուած, ապա ապաստան ու զօրավիգ ինչպէս Վեհափառ Հայրապետի նուիրական օրհնութիւնն և երկնահաճոյ աղօթքը: Երբն ինչպիսիք են նաև Երօնական ժողովի անդամները:

Երբին Սրբութիւնը գտնելով այդ կրկնակի ընտրութիւնները համաձայն տրամադրութեան Ազգ. Սահմանադրութեան՝ բարեհաճեցաւ առանձին Հայրապետական Երօնական ժողով օրհնել նորանց: Երբն Ամեն. ս. Պատրիարքին յիշեցնելով Երբա կոչման մեծ նշանակութիւնը և ազգի նորա վրայ դրած մեծամեծ յոյսերը, շնորհեց նորան Արքեպիսկոպոսութեան տիտղոս, իւր Անուանակոչութեան օրը ամսոյս 14-ին: Երբն օրհնութիւնը տալով նաև Երօնական ժողովոյ անդամներին, յիշեցրեց նոցա իրանց պարտքերը պատուիրելով հարազատութեամբ ծառայել ազգին և եկեղեցուն, օգնական լինել յամենայնի Սրբազան Պատրիարքին և չը մոռանալ հեռաբնակ հօտը, որ այժմ շատ տեղերում մնում է առանց հովուի և առաջնորդի:

ՆՈՐ - ԴԱՐԻ 2 Հ. - ում մի թղթակից, խօսելով Երբեան տօնի մասին, առաջարկում է Վ. Ա. - ին Արարատի միջոցաւ բացատրել Յայտնութեան և Երբեան տօների պատմական ծագումը: Հրաւիրում ենք այդ առթիւ կարգաւ 1896 թ. յունուար՝ «Աստուածայայտնութեան տօնի ճիշդ օրը ըստ պատմութեան» յօդուածը: Լրացուցիչ տեղեկութիւններ, յատկապէս յարուած եւ տօնի մասին, կաշխատենք զատկին ընծայել:

Բաղուցի պ. Ա. Ժատուրեանն ուղարկելով ամսագրիս տասն օրինակի բաժանորդագին, երեքինը թողել էր խմբագրութեան տրամադրութեանն. խմբագրութիւնս որոշեց ուղարկել՝ 1. Մարաղայի Հայոց ընթերցարանին, 2. Սախալին կղզու հայերին և 3. պ. Երբայր Բիւզանդին:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ.

ՔԱՂՈՒԱԾՔ Ի ԿՈՆՏԱԿԱՅ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Կոնդակ Եանուն Տ. Սիօն վարդապետի Գործ. Ե. Բայազիտայ, որով շնորհի նմա լանջաւ վարդապետական թ. 1868 31 դեկտ. 1896 թ.

— Եանուն Տ. Կարապետ վարդապետի օգնականի տեսչի Ճեմարանի Մ. Աթոռոյ, որով շնորհի նմա լանջաւ վարդապետական. թ. 1. 1897 թ.

— Եանուն Ս. Սինօղի զկարգմանէ Գեր. Մակար Կալսկոպոսի յաւագ լուսարար Մ. Տաճարի. թ. 6.

— Թանուէն Գեր. Մակար եպիսկոպոսի Բարխուդարեանց, որով կարգի աւագ լուսարար Մ. Տաճարի. [Թ. 7.

— Թանուէն Ամեն. Պատրիարքին Կ. Պօլսոյ Տ. Մաղաքիա եպիսկոպոսին, որով շնորհի նմա պատիւ Արքեպիսկոպոսութեան. [Թ. 15.

— Թանուէն Եղիշէ քահանայի Տ. Մանուէլեան՝ Գործակալին Վարանտու, որով շնորհի նմա լանջախաչ քահանայական ըստ միջնորդութեան կառավարչի թեմին Արցախայ. [Թ. 16.

— Օրհնութեան և հաստատութեան յանուն նորընտիր Կրօն. Ժողովոյ Կ. Պօլսոյ. [Թ. 25.

— Թանուէն Ս. Սինօզի, ընդ որում՝ յանձնեցաւ 12000 թուրքի կտակեալն ի Տիկին Շողակաթէ Մ. Մելիքեան Բագուեցւոյ. [Թ. 25.

— Թանուէն Ս. Սինօզի, որով յանձնարարեցաւ կարգել զմինն ի միաբանից Մ. Աթոռոյ ի գանձապահ սինօզի ի աեղի Գեր. Գառնակերեան եպիսկոպոսի. [Թ. 44.



ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ.

1. ԿՈՐԴԱՆ	4
2. Ժամանակի եւ կեանքի վերանորոգող . Կ. Վ.	5
3. Սէր առ Աստուած	5
4. Կանոն Թաղէոսի Առաքելոյն	6
5. ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԶՐՈՆԻԿՈՆ	8

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԱՏՄԱԿԱՆ.

6. * Ե. Յովհաննիսեան.	14
7. Տէր Պետրոս Ա. Գետաղարծ	12

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.

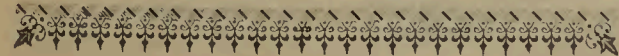
8. Կարգապահութիւնը միջնադարեան դպրոցում եւ միւս պայմանները Ս. Ե.	27
9. Ժանտախտի սպառնացած վտանգը	29
10. ՄԱՆՐԱՆՈՒՐ	30

ԱԶԳԱՅԻՆ.

11. Արարատի նոր տարեշրջանը	31
12. ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԱՅՑ	32
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ	
ՏԱՅՎԱՅԱՅ	

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ.Ք.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.
ՅԱԻՅԼՈՒԹ.
ՄԱՏԵՆԱՍՏՈՒԹԻՒՆ.
ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.



ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԱՐԱՐԱՏԻ 1897 Թ. ՅՈՒՆՈՒԱՐ.

ՄԽԻԹԱՐԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՄԱԿԱՆՈՒՆ ԿՈՅՑԵԱԼ ԳՈՇ.

ՆԵՐՔՈՂԵԱՆ ԱՍՏՅԵԱԼ Ի ՆՈՐ ՎԿԱՅՆ

ԿՈՅՑԵԱԼՆ ԽՈՍՏՐՈՎ 1

Օղարձանան ժողովուրդք նմանպէս ի յիշատակ կանուխ և անագան վկայից, զի մի է հաւաքումն հեռաւորութեան ժամանակին, որ առ Տէրն մեր։* Զանգի յանցեալ և ի ներկայ** և յապառնի այլայլի այլ ոչ զտիրապէսն փափագ։ Վասն զի բնաւոր այսպէս, և ոչ պատահմամբ զնա ստացեալ ունիմք։ Ըստ որում ոչ հուր և ոչ սուր, և ոչ այլ ինչ ներհակ*** հատանել զնա ի զանազան կարէ ժամանակի, զի յստացողէ աղաւաղիլն է և արծարծիլն։ Եւ ոչ զիտէ ընտրել**** երես իբր ճոխի և աղքատի, առն և կնոջ, մանկան և ծերոյ, կուսի և երիտասարդի. այլ զիւրն գտեալ արժանի՝ բնակէ, և ի նոսին ներգործէ։ Ապականչաւքն զաւրանայ և ի խափանիչսն պքանչելի***** լինի։ Ի վեր քան զկարիս ամբառնայ մարմնոյ, անհայր ուսուցանէ և անմայր, զմի և եթ զիտել, որ պատճառն է բնաւից։ Խնդայ ընդ չարչարանս, մեծարէ զվիշտս, կերակրի նախատանաւք, ուրախանայ հալածանաւք։ Ծոխանայ աղքատութեամբ, բերկրի տնանկութեամբ***** մեռանի կենդանի, յառնէ մեռեալ, Ատէ զաշխարհ, զարշի որ ի նմա, խոկայ ի տուէ, հսկէ ի գեշերի։ Զարթուցա-

* 2. տէր սերն
** 2. ներկեա
*** 2. ներջակ
**** 2. ընդքել
***** 2. սքանչելի
***** 2. տնանկութեամբ

1. Տէն «Արարատի» նախընթաց համարում Խոսրով Գանձակեցու վկայարանութիւնը, Գ. Տ. ՄԿ.

նէ* զանձն, հեղու զարտասուս. հաստաթի հաւատով, մխիթարի յուսով, զաւրանայ սիրով: Գոչէ արիապէս և ելանէ նահատակ, պատրաստ զանձն ունի և սպասէ ժամու: Հայցէ աղաւթիւք պատահիլ պատերազմին, և եթէ մարտ ճակատու ոչ իցէ՝ մարտադիրն նախալուծար պսակէ կամուք: Ի գէտ ժամանակի յաւրինէ գործաւք և կրկնապատիկ հատուցէ վարձս, և եթէ լռեալ հալածիչքն ի նորին լինին զաւրութենէ, սակայն յառաջ զարժանիսն ձգէ հանդիսին: Վարէ զթագուցեալն իբր հողմով հրոյ զբոց սէրն. պատճառանաւ փորձանաց նահատակս ցուցանէ, որովք ի խոր զարման ձգէ, իբր տունկ ի սաստկութենէ շարժեալ հողմոյ: Եւ որպէս ի հանդերձից աւժնդակութեամբ ոմանք այլոյ մերկանան ձեռաւք, նմանապէս և ի մարմնոյ նոքա: Հակառակաւք զհակառակն գործեն նման Տեառն. հալածեալք լինին ոչ յաշխարհէ միայն, այլ և ի մարմնոյ, զի երանութեանն արժանացին: Ժանեան անփոփոխ զերանութիւնն, որպէս զնորին իսկ զՏուողն, վասն այնր և իւրաքանչիւրքն զնոսա ծնան ժամանակ: Եւ որպէս առաջինքն յիշատակաւք նորողին միշտ, նմանապէս և նորքն պատուելով ընդ առաջինն առ ի մէջ փառաւորին տաւիւք: Եւ զոր աւրինակ առաջին է չարչարանաւք խաչի վկայ Տէր, և զենման նորա միշտ յեկեղեցի լինի խորհուրդ, նորոգ զնոյն [483a] ցուցանելով, այսպէս նորք և հինք՝ արժանացեալք վկայութեան՝ միով կոչին և զարգարին անուամբ: Թաղաքս որոյ և մեք զմերս կոչեմք պսակաւոր վկայ նոր, և ընդ հինսն մեծարեմք տաւնիւ: ԶԽոստրով ասեմք մանուկ և հանդիսաւոր նահատակ, զարքայանունն և զկրաւղն կոչմանն, զերեւելին գաւառաւ, և զպանծալին** աշխարհաւ, զնշանաւորն և բնակութեամբ, զդեղեցիկն հասակաւ, զառոյգն մարմնով, զպատանին տիաւք, զշառաւեղն քաջ՝ յարմատոց բարեաց: Եւ զի թէպէտ զովութիւն վկայից յերկրէ և իմարմնոյ զպատճառն ոչ ունի, այլ զի ի միասին նմա ամենայն եկին, յարմարեցաք սակաւութիւն:

Եւ դարձեալ մերձ զանկաւորն* դիցուք: Պատուականն յանարգաց, մեծն ի փոքունց, և րեւելին յաննըշանից, փարթ[ամ] ի յաղքատաց: Ծոխն ի խո[նարհ]աց, փառաւորն յանփ[առ]ից, մեծատունն ի տնտեսաց,** իմաստունն ի տգիտաց: Արին ի հեղաց, պարկեշտն ի վաւաշից,** արթունն ի քնեածաց, զուարթունն ի թմրեցելոց, լուսաւորն ի խաւարից, ամփոփեալն ի ցնդելոց, արդարն յանիրաւաց, ընտրեալն**** ի բիւրուց: Զաւրաւորն ի տկարաց, խրախուսեալն ի միամարտից ծուլից, սպառազէնն ի զէնընկեցաց, ծաղիկն ի ձմերանի, ափն ի վիմաց, մարգարիտն ի յաւազից, բարեբախտիկն ի վատաբախտից, Գնողն աղարակին և ի նմա ծածկեցելոյ զանձին, ստացողն անգին մարգարտին, խաչակիրն Զրիստոսի, նախանձաւորն Տեառն վկայիցն, գաղղն ճանապարհին անյայտ բազմաժամանակեայ եղելոյ, աշակերտն Տեառն միամիտ:

Զսա տեսեալ բանսարկուն նախանձի անդիտանալով զկատարածն, թոյլ և կոչման տայ շնորհ, զծածկեալն յայտնել զհամբերութիւն, ի ձեռն զհինն առնու զէն չարն կարծելով նմանապէս յաղթել, ամաչի զնայ ունայն: Զմի եզ զորոգայթ և յերկուս կարծէր յաղթել. փշրի որոգայթն դատարկանայ խորհուրդն: Այինն էր թակարթ և յաղթել կարծէր պոռնկութեամբ և ուրացմամբ: Պարտի յայսմ փոխի յայլ, զրպարտել զնահատակն տայ, հրապարակաւ զիրն առնէ: Սատնի և ի բանդ մտանէ, հարցափորձի խոստմունքս բազումն ընդունի, ի վեր քան զքնաւն ելանէ պատրանս. զմի և եթ փութացուցանել, եթէ անպարտ ի զրպարտութեանց է, զի մի տղեղն ծածկիցի անուամբ պանչելին վկայութիւն: Զանգի առաջի զճմարտութիւն ուրանալ եզին և զկեալ. զիւրապատիր զմանկութեան կարծեն զժամանակ, ներեն զղջանալ. իսկ նա կրթութեան առնու պատճառս զմիջոց աւուրցն: Խորհի զբազումն առաքինացեալս մանկունս և վկայեալս, զոր ոչ ուսաւ ի գրոց՝ ուսաւ հոգ[ւ]ով: Զմանկունս, ով

* 2. զանգաւորն

** 2. ի տնտեսաց

*** 2. ի վաւաշից

**** 2. ընտրեալն

2. զարթուցուցանէ

** 2. պանծալին

դուք, թերևս ի դէպ էր ասել գատաւորին չարի կարծէք յալթիլ յախտից, այդ ձերոց աւրինացդ [483b] և ոչ քրիստոնէից. զոր և ոչ զյարութիւն առանց հեշտութեան խոստովանիք առանց ախտից, և ոչ ծերք ձեր ողջախոհանան, և երիտասարդք ձեր պարծանս զհեշտութիւն վարկանին: Այլ մեզ մաքրութիւն առաւել պատուի և մահ վասն հաւատոյ տաւնի:

Մայր [և հայր] վկային անվարժ և անտեղեակ զրոց, * հարկաւորեն, ստիպեն. Բանիւք, որդեակ, ասա և ազատեալ կալ զճըմարտութիւն ուր և կամիս: Դսկ նա ուսեալ հոգեով զհրամանն Տեառն՝ ոչ ուրանալ բանիւ առաջի մարդկան, զի մի՛ առաջի Հաւր ուրասցի և նա, ոչ ընդունի, ի բաց զերեսս գալ[ը]ձուցանէ, սաստէ և ի ձեռաց ոչ կերակրի նոցա: Եւ եթէ զզրոց նոցա ոչ երկրորդէ, զնոյն զաւրութեամբ ցուցանէ. Զիմրդ զձեր ի կորուստ զսնունդ դարձուցանէք. ոչ ապաքէն քրիստոսի հաւատացեալք՝ դուք նմա և նորին հաւատոց զիս ընծայեցայք: Զիմրդ և մոլար մատնէք աւրինաց: Զծնողաց պարտին որդիք ժառանգել զաւանդ, զոր ի ձէնջ ընկալայ. ոչ ուրանամ զհաւատ, զի մի՛ նախատինք ձեզ եղէց: Եթէ կարծիք ինչ էին մերոց կրանից՝ ի դէպ էր խնդրող ճշմարտին լինել, բայց արդ յամենայն ազգաց վկայի տներկբայ և հաստատուն մերս լինել: Նա և նոյն ի հալածչացս վկայի և ի խրատն յայտնի, զի ի մահուանէ զերծանիլ ուսուցանեն, ոչ զչար ինչ թողուլ աւրէնս և առնուլ բարի: Ոչ կարեմ ի սաստ անկանել աւրինացն և տեղի տալ չարախաւսացն զձէնջ և մեռանել: Ամալթ մեծ է ինձ ընդ հասակակիցս ի հրապարակի նախատիլ. զիմրդ սրտի տարայց խոցման, յորժամ զհաւատացեալ եղբարս յեկեղեցի ժողովեալ տեսանիցեմ և զիս մերժեալ: Հնազանդիլ ծնողաց խրատու առողջից աւրէնք ուս[ուց]անեն և ոչ հիւանդաց, նոյն և ի Տեառնէ յայտ է, զի թողուլ զայնպիսի ծնողսն հրամայէ: Պատուելի էիք ինձ մինչև ցայս վայր, այսուհետև զառաջինն պատուեմ պատճառ զսատուած: Հեռի կացէք յինէն, որ

հեռացուցանել զիս ի Տեառնէ խորհիք: Ի բաց գնացէք, որ ոչ զզաւրութիւն գիտէք պատուիրանաց: Զի նա մարդասիրութեամբ է պատճառ, և դուք հարկիւ բնութեամբ, վասն որոյ ամփոփ[ոխ]* լիցի պատիւն: Ո՛ւր զնորայն մեռացայց զչարչարանսն վասն մերս, ի ձէնջ ի դէպ էր ինձ խրատիլ ի համբերութիւն, այլ դուք լքանիլ ուսուցանէք: Զիմրդ ոչ մաւրն նմանիս եւթանցն մանկանցն,** որ առ Մակաբայցեցիսն, զի փոխա[ն]ակ*** միոյ եւթն ետ ի մահ ի[բրեւ] զաւրինակ բազմաց. միթէ [չ]էի՞ն նորա խանտաղատանք, և կամ որդիատեաց էր մայր: Այլ զի խրատեալ զիտէր յաւրինացն, եթէ մահ վասն աստուծոյ անմահութիւն է: Եւ թէ առանց դպրութեան զայս ոչ գիտէք****, միթէ ի տաւնի ոչ լուայք Թառասուն Վկայիցն, եթէ զինչ ասաց կամ զինչ գործեաց մանկանն Մեղիտոնի մայր: Մահ միայն զերեւելիս կարծէք չար, այլ այս պատճառ բարեաց առ սատուած է. և մեռելութիւն աներեւոյթ հոգւոյ կենալք՝ յաւիտենից մահ է: Խնայէք յիս իբր որդեսէրք, զիմրդ [484a] ոչ իմանայք, եթէ չար և ատելութիւն է մեծ՝ ծնողաց զորդւոյ ոչ կամիլ զկորուստ, ապա ընտրել* արժան է, զի այս կարծեցեալ կորուստ՝ յաւիտենից է գիւտ [և] գիւտ[ս] այս՝ անվախճան կորուստ: Ընդէր զբարին յաչաղէք զ[ի]մ: Նախանձ և ոչ մի ինչ է ծնող[ա]ց, Զայն ինչ ընկալայ, զոր ի ձէնջ ոչ ուսայ, գտի որում ակն [ո]չ ունէի, Ընկալայ, որ ի վեր է ք[ա]ն զարժանն իմ: Ծանապարհ [ց]ուցաւ ինձ բարի. ի սրտիս գիտութիւնս ազադակէ՝ մի՛ յապաղել. եթէ հեղգամ՝ երբ ապա զսա գտից: Սիրելի աշակերտաց շնորհս է: Եթէ կայր յոգի իմ այսմ տենչանք՝ մինչև ցարդ ոչ գ[իտ]էի, այժմ բորբոքեցաւ իբր հուր և ոչ տայ ինձ հանգիստ. ծանեայ ճշմարիտ զսէր Տեառն յիս լինել. եթէ ողջակիլաւք և պատարագաւք հայցել մինչև ցայժմ էի շա[հա]սէր, թող թէ

* 2. անփոփ

** 2. մանգանցն

*** 2. այստեղից պատառոտուն ևւ եղծուած:

**** 2. գիտեր.

* 2. ընտր... ալ.

* 2. Մայր վկայի անվարժ եւ անտեղեակ զ հայր զրոց

բնաւին ոչ երի . . .

. . . տաս
. . . . էի
. . . թեհէ
. . . . ձր
. . . . գոր
. . . [բա]զմաց *

կանխաւ պատահեաց, որոց նախանձն մերձ էր, և կրթութիւն յաճախ ոչ են զարմանք, այլ այս է հիանալի զի ոչ զոք տեսի վկայ և զաւրացուցիչ, այլ և հակա[ռ]ակ որպէս և դուք: Թոյլ տուք ինձ մեռանել յազազս նորայ որ վասն իմ մեռաւ, և չարչարել յազազս չարչարեցելոյն. թէպէտ հաւասարել ոչ է ծառայիցս Տեառն, սակայն զյաւժարութիւն ցուցանելի է: Ընդունի զի բարերար է, և յիւրսն ևս յաւելու փառաց. վասն իւր առնէ զիմս, որ առնէ այժմ: Հաստատելին և զմիտս հաւատացելոց, եթէ մինչ ի կատարած ընդ մեզ է. պատուէ զժամանակս ի ձեռս իմ, ոչ տայ թոյլ մոռանալ զհանդէս վկայութեան. ճշմարտէ զպատմութիւնս յազազս նահատակաց. առատ զինքն ցուցանէ և պատրաստ ի բաշխել բարիս: Մի՞ զայժմուս տեսանիցէք զվիշտս և խռովիցիք, այլ ի կատարած անդ[ր] նայիցիք:

Փոխանակ բանդիս՝ զրախան, և ընդ կապանացս՝ արձակումն ի մեղաց. քաղցին՝ հացն կենաց, և ծարաւին՝ ջուր մշտաբուխ. ընդ ապականութեան մարմնոյս ծաղկի անապականութիւն, ընդ վախճանելի կենացս՝ անվախճանն: Եթէ դուք անդիտանայք, ** յինէն ոչ[է] ծածկե[ա]լ, լուարուք յայտնապէս՝ ոչ պատրիմ: *** Զբազում հասակակիցս տեսի մեռեալ վայրաբար. հարկաւոր առաջի կայ մեռանել, ընդէր կամաւոր ոչ գործեցից և պսակեցայց:

Եւ լուեալ զայս գնացին խնդութեամբ և տրամութեամբ՝ երկոքումբ բաժանեալ. **** յաղթին ի բնութենէ կարեաց, սգան դառնապէս առաջի աչաց զմահն տեսանելով որդւոյն սիրել[ւ]ոյ, միթիթարին ի կատարածի՝ ուսեալք զպատիւ վկայից, Բայց և հալածչացն ցաւին ոգիքն, զի (ի)մեռեալ զյոյս նոցա ունել ասաց և վկայեաց, եթէ կենդանի է Բանն աստուծոյ:

* Վեց տող պատառուած. իւրաքանչիւր տողը մօտաւորապէս 20 տառից բաղկացած:

** Զ. անգիտանեք.

*** Զ. պարտիմ.

**** Զ. քարթանեալ.

Կենդանի է և մարմնով, և դալոց է նա դատել զկենդանիս և զմեռեալս, վասն որոյ ոչ ուրանամ և զպատիր ձ[484b]եր ընդունիմ զբան և հաւանիմ մոլար ձեր աւրինացդ և զհետ զամ հետին մահու, զի այդ է անուն մոլորեցուցին ձերոյ:

Եւ զայս լուեալ հատանէ վճիռ դատաւորն քարկոծ լինելոյ: Եւ պատճառ, զի ամենեքեան հաղորդեցին արդարոյն մահու և պսակեցին. և զայս իսկ քարոզն աղաղակէր: Այլ սակայն խորհուրդ է և այս վկայից, որոց կամ է բազում անգամ * վասն Տեառն մեռանել: Կամաւք բազմացն իբրու բազում անգամ * մեռանին: Կայի և ընդ տունկս ի բժշկութիւն ճաշակման տնկոյն առաջնոյ, և ի հաղորդութիւն չարչարեց[ել]ոյն ի փայտի: Ընդունի զքարանցն բազմութիւն նման նախավկային. աղաւթ է, թէ և ոչ յայտնի, սակայն ի սրտի, ըստ որում տեսանէ տէր. հաւատալի է, թէ և ոչ առանց վերին տես[չ]ութեան յայնպիսում ժամանակի վըկայք լինին, և հաստատէ զայս բանալն երկնից առաջին վկային, այլ ըստ պատշաճի յայտնին կամ ծածկին: Եւ եթէ նմա այս պատահեաց և մեզ ոչ յայտնեցաւ, Տեառն գիտելի է: Աւանդէ զհոգին ի ձեռս աստուծոյ, ննջէ զքուն քաղցրութեան, զուարճանան հրշտակք, բերկրին սուրբք, ցնծան հաւատացեալք, պարտի բանասարկուն, ամաչեն դեք, զահի հարկանին հալածիչքն, սակայն յայլ յեղանակ փոխին շարժեալք ի չար հոգ[ւ]ոյն: Ծախի հրով ի նախատինս հաւատացելոց, և զի մի՛ պատուեցին նշխարք պատուական վկային՝ ընդ հուր անցանի անծախելին՝ նման երից մանկանցն. ** զի և ոչ ի հերսն մերձեցաւ և ոչ զկապանս ելոյծ: Գիտեն պատկառել և տարերք ի կշտա[մբա]նս յանդգներցն, զի այնմ որ զհուրն շիջոց բնութեան, շիջաւ իրաւացի և հուրն. և զի յայտ) լիցի, եթէ հուրն հանդերձ[եալ] զարդարս լուսաւորէ և կիզ[ու] զմեղաւորս: Եւ քանզի սուրբք [հրո]յն որ ի տեսանէ արկաւ միշտ բորբոքել[ալ] են, որով և ամենայն շիջա[ն]ի հուր:

* Զ. անկամ.

** Զ. մանգանցն.

անմատոյց շիջանկի [ի] լինին հրոյ, անշիջանկեալն ձուլեալք: * Եւ զի յանգ [եւե]ալ մեղմանան գործաւոյք չարի, բայց [ց] չարագոյնք քան զչարսն անյագ են: Վասն այնորիկ ընդ ամ [ենայ]ն աւրինակս անցուցին տ [անջա]նաց ընդ կապանս, ընդ [բանդ], ընդ քաղցի, և ընդ ծար [աւ], ընդ բանս անարգանաց, ընդ [ք]արկոծանս մահու: Ընդ ք [արշ]անս զկնի մահու, ընդ հու [ր] [ի կատա]րածի, հազիւ ապ [ալուեալ] զաղարեցին: Բազում ա [նդ]ամ ի սրբոց մահու հանդարտ . . .

** ի խս . . .

բբ . . .

մե . . .

ան . . .

ուն . . .

բար . . .

զդեւս, զի զինի մահու ոչ յա [նդ]գնին: Նահանջին ապա այնուհետեւ պատկառեալք յանծախութենէ հրոյ, Համայն և [յ]ազին չարանախանն իմաք: ի հանգիստ և զքաջն փոխեն վկայ, զանխանալով ի քարկոծչացն ծընողքն, ի սեպհականն *** իւրեանց տեղի ի հասարակ հաւատացելոցն դնելով շիրիմս, անգիտանան զաւրինակ . . .

[վերջին տող վերջին թերթի]:

ՅՈՎՍԷՓ ՆՈՐԱՇԷՆՅՈՒ

Այս վկայի մասին մեր ունեցած տեղեկութիւնները Յայսմաւուրքից էին (յունիսի 19, տէս նաև Լիակատ. Վարք Սրբ. Աւգեր. հ. Ժ. 291, Ալիշան, Այրարատ, եր. 257, 358, 434): Այժմ ունինք ժամանակակից պատմութիւնը, ԺԲ-ր դարից, Այս վկայաբանութիւնը առնում ենք մենք № 936, 6 ճառընտրից, որի մասին մի քանի անգամ առիթ ենք ունեցել խօսել: **** Սրբի նահատակութեան թուականն է ՈԺԹ (1170), իսկ ճառընտրի գրութեան թուականը՝ ամենայն հաւանականութեամբ՝ ՈԼԶ (1187), ուրեմն միայն 17 տարի նահատակութիւնից յետոյ գրուած: ճառընտրի գրիչը թերաւարժ ընդօրինակող է, որով և շատ տեղեր գրուածքի մէջ կարող են փոքր ի շատէ այլայլուած լինել: Այսպէս՝ Վանայ ծովի ձկների մասին ասացուածը «մանրաղ ձկուէք» թերևս լաւագոյն է կարգաւ Տարեղ ձկուէք (S=Մ, Ա=Ե), եթէ սակայն մանրաղ չէ նշանակում՝ մանր և աղի, Վկայաբանութեան հեղինակը յայտնի չէ, բայց կայ Յովսէփ վկային նուիրուած մի ներբողեան ԺԲ-ր դարի մի հեղինակից, Դաւիթ անուանով: Այդ ներբողեանի սկզբնաւորութիւնն ու վերջաբանութիւնը՝

նրն են միայն հրատարակուած («Այրարատ» Ալիշ.), ներբողեանի մի անորոշ ասացուածից հնարաւոր է հետեցնել, որ այս վկայաբանութեան հեղինակն էլ նոյն Դաւիթն է. «այլ զի իրաւացի վարկար ըստ պատմութեան ճշգրտաբանութեան և զգովեստիցըն մեզ ընուլ պարտս», կամ «և գրուագոս գովեստիցըն պատմութեան նորին գովելի կենացն և նահատակութեան յարահիւսել» (Այր. եր. 358): Ներբողեանի խնդրոյն է ոմն Միսիթար (=«և զանուն Միսիթար ական յանձին կրողի»), որ կոչուում է «վկայաւեր անձն», Անհաւանական չէ, որ այս Միսիթարը նոյն ինքն Գոշ Միսիթարը լինի խոսքով Գանձակեցուն ներբողեան գրողը:

Մինչև այժմ անորոշ էր այս թուրք կամ պարսիկ վկայի հայրենի Նորաշէնք գիւղի տեղը: Հայր Ալիշան կարծում էր այդ լինել Դուինի մօտերը, սխալուելով Յայսմաւուրքի մութ ասացուածից: Այժմ հաստատ որոշուում է, որ այդ Կոտայից Նորաշէնն է, այժմեան Թազա—Քիւսնդը:

Հատ հետաքրքրական է այս վկայաբանութիւնը մանաւանդ իւր մի քանի աշխարհագրական նոր տեղեկութիւններով: Սրանով որոշուում է այնչափ վիճելի Մազազ գաւառի տեղը. «և ելեալ գաղտագողի գնալ ի գաւառն Մազազայ, որ է Բջնի, ի վանս Իշխանի, որ է ի մէջ երկուց լերանց բարձրագունից, պարփակեալ անտառախիտ ծառաւք»: * Յայսմաւուրքն այս Իշխանի վանքի փոխանակ ունի Թեղենեաց վանք, նոյնացնելով այդ երկուսը: Ուշադրութեան արժանի է և հայկական հին վէպի Շրէշ Բլուրի յիշատակութիւնը: Սաղմոսաւանքի մօտ, Այժմ Շրէշապատ են կոչուում Աշտարակի, Յովհաննայ—Վանքի և Սաղմոսաւանքի սահմաններից՝ Եղուարդի հողերով մինչև Քանաքեռու սահմանը ձգուող քարերի շեղջերը, որոնք թերևս պատի մնացորդներ են: Անձամբ զննելու առիթ չենք ունեցած այդ շեղջերը, բայց հին վէպի լուսաբանութեան համար կարևոր է այդ հետազոտութիւնը: Թերևս նախահայկական մնացորդներ լինին Շրէշ Բլուրի մասին տեւոնաև ներքեւում Վկայաբանութեան մի ծանօթութիւնը: Զանց ենք առնում աւելի մանրամասնութեանց իջնել, թողնելով բանասէրներին այս փոքրիկ և գեղեցիկ յիշատակարանի գնահատութիւնը:

* Գալուստ Տէր-Մկրտչեան

16 Յունուարի 1897.

* Մինչև այժմ յայտնի չէր Մազազ գաւառի ծիշտ տեղը, գիտէինք միայն, որ նա Այրարատեան նահանգումն է, ոչ հետու Վարաժնունիք եւ Կոտայք գաւառներից: Թողնելով մի կողմ միւս հնագէտների վարկածները, յիշենք միայն Ալիշանին, որ նոյնացնում է Գառնի եւ Մազազ գաւառները տնս Այրարատ: Աւելի մօտենում է ճշմարտութեան Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Սմբատեանցի երթադրութիւնը այս գաւառի տեղի մասին (տնս Տեղագիր Գեղարքունի գաւառի, գլ. Դ. Վաղարշ. 1893): Այժմ ունինք հաստատուն եւ որոշ մի կէտ այդ գաւառից, այն է Բջնի, հետեւապէս ուրեմն եւ Բջնու գաւառը, որ մերձաւորութեան պատճառով բանասէրներից երբեմն դրում է Նիգ (Ապարան) եւ երբեմն Վարաժնունիք—Ժաղկածոր գաւառներում: Այժմ հաստատապէս կարելի է ասել, որ Հրազդանը եւ Նրան զուգահեռական արքունի խմուղին՝ Սեւանի ափերից մինչև Երեւան հասնելը՝ յաջորդաբար անցնում են Վարաժնունիք, Մազազ եւ Կոտայք գաւառներով: Մազազում են գտնուում Բջնի, Աւափարս (Այլաքարս), Մոլակ, Սուխո Փոնտան եւն:

* Զ. ծուլեալք.

** Վեց տող պատառուած:

*** Զ. ի սեփականն.

**** Տես «Արարատ» 1896. դեկ. , խոսքով Գանձակեցի, սեպտ. , Ագաթ. Աղբ.:

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՆՈՐՈՒՎ ՎԱՆՅԻՆ ՅՈՎԱԿԻՄՈՒՆ

ՎԱՐՈՒՅՆ ԵՒ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆՆ

Վ. ԿԱՅՈՒԹ Ի Ի Ն

[2. էջ. 462b]

Յաւուրս անիշխանութեան մերոյ ազգի, ի նուագեալ ժամանակիս, յորում էր թիւ համարու թուականութեան հայոց յՈ. Ժ. և Թ. յամս աստուածապատիւ և ներանձնեան շնորհազարդեալ հայրապետին Հայոց տեառն Ներսիսի և ի թագաւորութեան Վրաց Գէորգեայ, յորում ժամանակի բռնանայր հարստահարութիւնն Սկիւթացոց և մեծապէս չարչարանաւք նեղեալ լինէին ազգք քրիստոնէից ազգի ազգի անիրաւութեամբ յամբարիշտ և յանաւրէն ազգէն Թուրքաց: Եւ առաւելապէս ևս ի ժամանակս մեծախորիտ և յաղթող ի մարտ պատերազմի և մեծիմաց ի հնարս հայթայթանաց անաւրէն աւրէնսդրին իւրեանց՝ մեծահարկի և անուանի եղեալ յազգս իւրեանց ամիրապետն մեծ՝ կոչեցեալն Յլտկուզ: Սա բռնացեալ տիրեաց բազում աշխարհաց. այր բարեմիտ և խաղաղարար: Եւ յաւուրս սորա բազում խաղաղութիւն եղև աշխարհաց: Իսկ որք անհնազանդ էին կամաց նորա, նուաճել ջանայր ընդ իշխանութեամբ իւր, և յոլովք մարտիրոսական հանգիսիւ չարչարեալք ի ձեռաց նորա մեռան վասն սիրոյն Բրիստոսի: Ընդ որս էր և այս ճշմարիտ վկայ Բանին աստուծոյ, յազգս որոյ պատմեմքս իսկ:

Արդ պարտ է մեզ նախ գիտել և զայն թէ ուստի՞ սա, կամ յորմէ՞ ազգէ եկեալ յաշխարհս մեր զայսպիսի նահատակութիւնս կրօնաց:

Այր ոմն Սեուշ կոչեցեալ, ազգաւ պարսիկ, հառուածեալ յազգէ իւրմէ, բնակէ ի զիւղ մի Նորաշէնք կոչեցեալ որ է ի Թուրքար գաշտի, ի սահմանս Նոտայից նահանգի, մերձ առ գետն Հորաստան, ընդ իշխանութեամբ Խոստրովակերտ քաղաքին, որ այժմ կոչի Դուին: Որ յարբունս հասեալ մանկան

միոյ յորդոց սորա ի տիս համբակութեան՝ անուանէր զանուն նորա Բուպագր: Եւ տայ զնա ի վարժանս, զի ուսցի զուսումն դենին իւրեանց: Եւ նորա կաց[463a]եալ անդ աւուրս բազումս, տեսանէր գործս զազրութեան և այլանդակութեան, և դարչեալ ի նոցանէ փախստական լինէր անդէն ի տունս իւրեանց: Եւ յայնմհետէ թերացեալ գոյր ի գետնէ հարց իւրեանց: Եւ անանէր ի մէջ քրիստոնէից և վարժէր ոչ իբրեւ զմանուկ սիրելով զթատերաց խաղս, կամ զպարս գինարբուաց, այլ ի բաց փախէր ի նոցանէ, զիտելով անոտի և ունայն զայն և երգս սատանայական:

Եւ իբրեւ հասանէր ի տիս աւսարդական հասակին, վերնական կրիւք ազգմամբ սուրբ Հոգւոյն՝ փափագմամբ մեծաւ և ջերմեռանդն ըզձիւք՝ տենչայր կարգի քրիստոնէից, աեսանելով աւր[ը]ստաւրէ ծաղկեալ բարեպաշտութեամբ:

Նաև ի քրիստոսասէր արանց խրատէր և վարժէր և ուսանէր զկարգ քրիստոնէից, ևս առաւել յառնէ միջէ բարեպաշտէ, Սարգիս կոչեցեալ, որ կայր ի տունս նոցա մշակաբար: Քանզի նա եղև պատճառ դարձի նորա և կեոյ: Եւ ինքն հնազանդ և հլու էր ամենայն ասացելոց նորա իբրեւ զերկիր, որ բուսուցանէ զսերմանեալն ի նմա:

Եւ ցանկայր հասանել կարգի քրիստոնէից, թողլով զհայրենական գենսն, զոր ունէր, Եւ աւուրս բազումս սոյնպէս կացեալ, ոչ կամէր ժուժել եռանդման Հոգւոյն, որ եռայր ի նմա վերնական ձրիւք: Քանզի կեալ ընդ ծնողս իւր և պաշտել զհաւատս քրիստոնէից խոստովանելով զԲրիստոս աստուած և որդի աստուծոյ ոչ իշխէր, գիտելով զի անհնար էր նմա զայն առնել, այլ ի մտի եղեալ զնալ հեռանալ յաշխարհ հեռաւոր, պանդխտանալ անդ և պաշտել զհաւատս ճշմարիտ և դաւանել յայտնապէս զԲրիստոս աստուած ճշմարիտ՝ և որդի աստուծոյ: Եւ ելեալ ի տանէն իւրեանց դատարկաձեռն և ունայն յամենայն ընչից, միայն զԲրիստոս առնելով յոյս և տեղի ապաւինի զմտաւ ածե[ա]լ զայն, թէ Մերկ եկաք յաշխարհ և մերկանդամ անդ-

րէն դառնալոց եմք, եւ եթէ Ունիմք կերակուր եւ հանդերձ եւ այնու շատասցուք:

Երթայ այնուհետեւ ի յաշխարհն վասպուրական, * ի Տոսպ դաւառ, ի գեաւ[ւ]դն Առեստոյ, յորում մանրաղ ձկուհքն ելանեն: Եւ անտի ** հասանէ ի դաշտն Բազենից, որ է մերձ յանառիկ դղեակն, որ կոչի Ամուկ: Հայր նորա հետամուտ եղեալ հասանէ յայնմ տեղւոջ յազգմանէ չարին, որ ոչ կամի զվրկութիւն մարդկան, այլ զկորուստ: Եւ բազում ողորական եւ աղերսալի բանիք դարձուցանէր զնա խաբամամ ասելով. Ե՛կ, որդե՛սկ, դարձցուք ի տուն մեր եւ դու կեաց որպէս կամ է քո, եւ մի՛ տարաշխարհիկ եւ աւտարամահ ի նիր, եւ մի՛ գրկեր զմեզ ի տեսութենէդ քումմէ:

Եւ նորա պարզմտութեամբ հաւատացեալ բանի նորա, կարծելով ճշմարիտ գոյ զասացեալսն, դառնայ ընդ նմա: Եւ եկեալ ի տունըս իւրեանց զպատրուակեալն վասն նորա չար խորհուրդ յայտնէր, եւ դնէր շղթայս երկաթիս յոտըս [463b] եւ ի ձեռս նորա, զի էր այր չար եւ պնդադոյնս ի կրաւնս դենին իւրեանց: Ապա կոչէ զմոլար աւրինացն իւրեանց զառաջնորդըս, զի թերեւ հնար գտցեն դարձուցանել զնա ի դենս իւրեանց:

Եւ նոքա բազում ողորական բանս խաւսէին ասելով՝ Որդե՛սկ, մի՛ թողուր զուղիղ դենս մեր եւ լինիր նախատինք եւ ձաղանք ազդիս մերում, եւ մի՛ տար տարապարտուց հեղուղ զարիւն քո, եւ մի՛ թողուր զպատգամաւորն մեր, որ զայս բարութիւն շնորհեալ է մեզ եւ անդ զբախտին վայելչութիւնն: *** Քանզի ամենեցուն մեք տիրեմք եւ բռնութիւն մեր զաւրացեալ է ի վերայ ամենեցուն: Մի՛ լսեր քրիստոնէիցն, որ կամին կորուսանել զբեզ. յիշեա՛ զգութ ծնողաց քոց, յիշեա՛ զքորս եւ զեղբարս քո, զի դեռ մանուկ ես եւ չես ձանձրացեալ վայելչութեամբ աշխարհիս:

Դսկ նորա պատասխանեալ ասէ. Ձեմ անիմաստ, թէպէտ եւ մանուկ եմ, զի Դանիէլ երկոստասան ամաց գողով զծերս յանդիմանեաց, եւ Յովսէփ ի նոյն տիս իմաստութեամբ իւրով

տիրեաց ամենայն իշխանութեան Փարաւոնի: Եւ քան զձեզ եւ տեղեկագոյն եմ ձերոց առասպելաբանութեանցդ, զի սուտ եւ սնոտիք են:

Եւ նոքա ասեն ցնա. Մի՛ փոխելանար եւ նման մանկանց բարբառեր, զի չես իմաստուն եւ հանճարեղ քան զառաջնորդս մեր, որ զայս կարգ աւրինաց ետուն մեզ:

Դսկ երանելին ասէ ցնոսա. Ես ի մանկութեան տիսն իմում կացեալ եմ յուսումն դպրութեան ձերոյ, եւ իբրեւ տեսի զվարդապետս աւրինաց ձերոց ի գործս աղտեղիս զազրութեան, փախեայ ի նոցանէ, արդ յայսպիսի՞ կրաւնս մեծանէք զիս: Ձեմ՝ լսելոց կորստական խրատուցդ ձերոց:

Իբրեւ զիտացին նոքա զյամառ կամս նորա եւ թէ չէ լսելոց բանիցն նոցա, կամեցան ջուրս յո[ւ]թել եւ տալ նմա ըմբել, * թերեւ յիմարեալ դարձցի: Եւ նորա կնքեալ նշանաւ խաչին՝ ոչինչ ազդէր ** նմա:

Եայնժամ հայր իւր եւ եղբարքն բրաժեծս տռնէին զնա եւ բազում բանս նախատանաց խաւսէին եւ ասէին. Մի՛ լինիր կորուստ անձին քո եւ մեզ: Եւ նա ժուժկալեալ տանէր համբերութեամբ բազմաւ, ունեւով զյոյս իւր առ աստուած: Եւ նոքա նովին կապանաւք պահեն զնա տուրս բազումս:

Եւ իբրեւ ոչինչ գտանէր եւս իրացն, յայնժամ ոմանք ի մերձաւոր սիրելեաց իւրոց ի տգէտ քահանայից ասեն ցնա, թէ վերին երեսաւք յանձն առ զկամս դոցա կատարել եւ արձակիլ յայդպիսի կապանաց, եւ երթ ուր եւ կամիս կրաւնաւորեա՛ զկրաւնս քրիստովնէից: Եւ նորա ճշմարիտ կարծեցեալ զբանս նոցա՝ յանձն առ կատարել զկամս նոցա եւ դառնալ յառաջին հաւատն, զոր ունէր [464a]

Եւ նոքա ուրախացեալ արձակեցին զնա: Եւ իբրեւ աւուրք ինչ անցին, յիշեաց զդաւանութիւն ուխտին, զոր յառաջն ընկալեալ էր, թէ ընդէր խաբեցայ իբրեւ զպարզամիտ ոք: Եւ ելեալ գողտադողի գնալ ի գաւառն Մազազայ, որ է Բջնի ի վանս Իշխանի, որ է

* Զ. վազորական

** Զ. անդի

*** Զ. վայելչութիւնն

• Զ. ըմբել

** Զ. ասդեր

ի մէջ երկուց լերանց բարձրագունից, պար-
փակեալ անտառախիտ ծառաւք, առ այր ոմն
միանձնացեալ, որ առաւել փայլէր յաշխար-
հիս մերում մաքուր վարիւք ճգնաւորական
հանգիսիւ, քահանայական շնորհիւ զարդա-
րեալ Սարգիս կոչեցեալ, խրատ իմն գտանել
ի նմանէ, եթէ որպէս վարեսցէ զկեանս իւր
և կամ ուր երթեալ զարարեսցէ: Եւ ուսեալ
ի նմանէ, երթայ այնուհետև ի գաւառն Սեոր-
դեաց, ի դերադրական և ի հոգնաւոր ուխտ-
սըն ի Հաղբատ և ի Սանահինն:

Եւ անդ կեայր ճշմարիտ հաւատով, ա-
նուանելով զանուն իւր Եղիշէփ: Գրէ առ
Ճնողս իւր և յայտնի առնէ զհաւատսն, զոր
ունէր առ Բրիստոս, ասելով թէ Ծա քրիս-
տոնեայ եմ:

Եւ կեցեալ անդ ամս երկուս, յոյժ տա-
ռապանաւք և ներշնչութեամբ անցուցանէր զան-
ցաւոր կենցաղս, ոչ ունելով թոշակս մարմ
նականս և հանդերձս: Եւ որպէս է անգթութե-
թիւն և անցաւակցութիւն աղբիս մերում,
զի ոչ գթամք գորովալի գթով յայնպիսիսն և ոչ
խնամ տանեմք հոգեւորին և մարմնաւորին,
սոյնպէս և սա անտես լեալ ի նոցանէ, և ոչ
ողորմութիւն գտեալ, քանզի այսպէս ասէին.
Միթէ պարծանք մեր են դարձ ձեր յայս
կրուսնս: Եւ թուի ինձ, թէ և այս եւս ի չա-
րէն եւ ի բարիատեսացն սատանայէ լինէր, զի
նեղեացի և զարձցի յետս:

Եւ նորա բազում ժողովալութեամբ տա-
րեալ սովու եւ մերկութեան և այլ անհնա-
րին անհասկացութեան, * զի մանուկ գոյով
տիրովք և անսովոր այնպիսի կրից: Թէպէտ և
այս ամենայն գայր ի վերայ նորա, այլ նա ոչ
նեղասրտեալ ձանձրանայր և ոչ ելանէր տըր-
տունջ ի բերան նորա, սակս ճշմարիտ և ջեր-
մեռանդն սիրոյն, զոր ունէր առ Բրիստոս:

Գիտելով թէ կեանքս այս անտի է և
անցաւոր, անզրաւականին ցանկայր և յաւի-
տենականին, լսելով աւր[ը]ստաւրէ զվարս
սրբոցն և զճգնութիւն նահատակաց:

Շաւե զայս ևս լսէր յարանց զիտնակա-
նաց, թէ Երթ ի տեղին, ուր յետոյ ուրացող
եղեր և անդ հաստատեալ զհաւատսդ ** զոր
ունիս:

* Զ. անհասկացութեան

** Զ. հաւատստ

Երթայ այնուհետև ի վանս Մակարու,
որ է նոյն գաւառ Սեորդեաց, զի ի պատմա-
գրաց միենոյն կոչին սոքա: Եւ անդ ևս չգը-
տեալ հանգիստ, * զի հաց անգամ ** չուտէին
ընդ նմա, իբրև զխաբեքայ համարեալ: [464b]
Ապա դէմ եղեալ գայ ի գաւառն Շիրակի, ի
վանս Հառիճայոյ, որ է յՈտն Արագածոյ ի հիւ-
սիւսոյ կողմանէ, յորում էին արք երկիւ-
կիւղածք և պատուիրանապահք յոյժ, կա-
մեցեալ կեալ անդ: Եւ բարիատեսացն չար և
զնոսա գրգռեաց, քանզի ասէին ցնա. Մի
կար ասա, այլ երթ, գնա ի մէնջ, զի մի՛ վը-
նասեսցուք:

Ապա գայ հասանէ յաշխարհս հայոց
յԱյրարատ գաւառս, ի Սողմոսափանս, որ է
յՈտն Արագածու ի խորածորն, ընդ որ Բա-
սաղ գետ հոսի, խոռոջացեալ ահագնաձայն
թնդմամբ, մերձ առ մեծ բլուրն Շրիշեայ: ***

Եւ բնակիչք տեղւոյն սիրապէս ընկալեալ, այլ
ահաբեկ եղեալ ասին զնալ, զի մի՛ կորիցուք
դու և մեք յազգէ քումնէ յայլասեռից: Եւ
անդ ևս չգտեալ հանգիստ, քանզի բանաւոր-
կուն չար և անդ ևս հասանէր յարուցանել
հալածանս նմա: Զի և սա երկրորդ Վահան
երեւեցաւ յաւուրս մեր: Ապա իջանէ ի մե-
նաստանն մեծ Թոհանու կոչեցեալ Վանս, որ
է նոյն Ոտն Արագածու ի վերայ Բասաղ գե-
տոյ: Եւ խորհուրդ իմն գեղեցիկ ի վերին տու-
չութենէ անտի զմտաւ ածէր երթալ ի սուրբ
քաղաքն Երուսաղեմ տեսանել զտեղի ծնըն-
դեանն Բրիստոսի և զխաչելութեանն և զյա-
րութեանն և զայլ ևս սրբութեանցն և մխի-
թարել և լուսաւորիլ:

Եւ երթեալ նախ ի լեառն Սուկաւեթ,
զսուրբ նահատական և զճգնաւորսն զայնոսիկ
բարեխաւս ինքեան և աւգնական ճանապար-
հին իւրում ունել:

Ապա երթեալ զփափաք ցանկութեան իւ-

* Զ. հանգիստ

** Զ. անգամ

*** Հմմտել, զայ ժամանէ (1804 թ.)... Յիցիանովս
յԱյարան... եւ առաջնորդեալ Նոյա ընդ Շրիշեայ գեղ
դէպ յԱթոռն... եւ անցեալ ընդ Օշական գիւղ եւ ընդ Գե-
տառ կոչեցեալ տեղին՝ իջանն ի դաշտն եւ հարկանն
բանակ առ Եռէժ բլրաւ: Դիւան հայոց Պատմ. գիրք Ա.
եր 177: Տնս եւ Խորենացի, Բ. կն: Այրարատ, 204:

լոյ ընդրոյ ոչինչ ունեւորի որով զպէտա վճարէր բայց զտուրիչն ամենայն բարեաց: Եւ իբրեւ դառնայր՝ զմտաւ ածէր զայս ի վերին խնամոց անտի: * Թէ Զեմ կատարեալ ի հաւատաս եթէ ոչ երթեալ ի տեղի ուրացութեանըն՝ անդ խոստովանեցից յայտնապէս զքրիստոս աստուած և որդի աստուծոյ: Եւ իբրեւ եկն ի գեւղն ** Նորաշէնք կոչեցեալ ի տունն իւրեանց, ի ժամ գիշերին, և հայր իւր մեռեալ էր: Իբրեւ տեսին զնա մայր իւր և եղբարքն՝ զարմացան, զահի հարան և ասեն. Որդին մեր է Բուպաբր: Եւ նա ասէ. Զեմ Բուպաբր, այլ Յովսէփ. Ճշմարիտ քրիստոնեայ եմ և քրիստոսունակ և խոստովանող նորին:

Եւ նոքա ասեն ցնա. Այդպիսի հաւատով գոլով քո՝ ընդէր թաքնաբար մտեր այսր, զի լուիցեն ազգք մեր և կորուսցեն զքեզ հանդերձ մեաւք: Արդ՝ զնա յանապատ տեղիս և կեաց անդ նովին հաւատովդ և մեք հոգացուք զպէտս քո մարմնականս:

Իսկ նորա պատասխանեալ ասէ. Ո՛չ կացից թաքնաբար, այլ զհաւատն, զոր ի սմին տեղւոյ ուրացեալ գտայ, յայտնապէս առաջի ամենեցուն յանձն առից, կամ մեռայց, կամ կեցից աստուծոյ, զի վասն այնորիկ եկեալ եմ: [465a] Իսկ նոքա կոչեն զբահանայ ոմն Սարգիս, զի հաւանեցուցէ զնա զնալ ուրեք, և նորա բազում բանս խաւսեցեալ նմա, ասելով թէ Ոչ խնդրէ զայդ ի քէն աստուած, և ոչ ոք ի մարդկանէ մեղադիր լինի այդմ: Իսկ նա ոչ առնոյր յանձն ասելով. Զեմ լսելոց բանից ձերոց:

Ապա եղբայր նորա երկուցեալ ազգ *** առնէ վերակացուի գեղջն, եթէ Եղբայր իմ, որ ապստամբեալ գնաց ի մէնջ, արդ եկեալ է կրաւնաւոր ձեռով և քրիստոնեայ կերպիւ:

Իսկ նորա կալեալ զնա՝ զնէ ի տան բանդին աղդ *** առնելով զխաւորի գեղջն, որ էր ի Դուին քաղաքի, որում անուն Սրջահան կոչեն: Եւ նորա եկեալ փութանակի ի գեւղն յայն, նստեալ ի տան քրիստոնէի՝ կոչէ զնա առ ինքն: Եւ իբրեւ ածին զնա զառա-

ջեաւ, նշան տէրունական խաչին կանգնեալ * կայր ի տանն յայնմիկ, իսկ նա երիս ծունր կրկնեալ և ապա ասէ ցնա. Ամիրա՛, բարի եկիր խաղաղութիւն ընդ այն:

Զի էր այր չարաբարոյ և ժանդ, ասէ ցնա. Ընդէր ոչ նախ ինձ երկրպագեցեր:

Եւ նա ասէ ցնա. Վասն զի քրիստոնեայ եմ և քրիստոնէին այնպէս պարտ է առնել:

Ասէ բռնաւորն. Ընդէր թողեր զհայրենի գեղն քո և մոլորեալ եղեր:

Իսկ Յովսէփ բացեալ զբերան իւր ասէ. Ո՛չ եմ մոլորեալ և ոչ եմ թողեալ զհայրենի հաւատն, այլ ի մոլորութենէ դարձայ և զհաւատն հայրենի զոր ոչ ունէի գալի: Արդ առաջի քո եմ զոր ինչ կամ է քո արա՛:

Իսկ նորա ընդ գինիս մտեալ զգիշերն ամենայն և զինեղինեալ արեցութեամբ՝ կոչէ զնա առ ինքն: Եւ սուսեր մերկացուցեալ՝ կամեցեալ սպանանել զնա: Ապա ազգ ** լինէր գեղջն և նոքա մեծաձայն ձչիւք անդր հասանէին, և բազում աղերսանաւք աղաչէին զնա, թէ Մի՛ այդպիսի արիւն հեղուլ ի միջի մերում և մի՛ զբարկութիւն տեսուն շարժել ի վերայ մեր: Եւ հազիւ դադարեցուցանէին զնա:

Ապա ի վաղիւ անդր դնէ անուր ի պարանոց նորա, տանել ի քաղաքն Դուին:

Եւ իբրեւ եհաս ի Նորադաւիթ գեւղն, քրիստոնեայքն՝ ելեալ ընդ առաջ նորա, արգելին զնա յայնմ գիշերի, թերեւ զերծուցեն զնա, և խոստանան տալ զգին նորա և թողուլ զնա: Եւ նա բռնադատեալ ի նոցանէ՝ յանձն առնոյր: Եւ նովին կապանաւք տանի զնա ի Դուին և դնէ զնա ի բանդի աւուրս ութ, զի էր ամիսն արաց, յորում արեգակն տապէր զամենայն մսեղիս:

Ապա երթեալ քրիստոնէիցն տան զիւս զնոց նորա, հանելով զնա ի տանէ բանտին:

Իսկ սուրբն ոչ կամեցեալ ասէ ցնոսա. Մի՛ զնէք զիս, զի զարիւն իմ ետու փոխանակ արեանն քրիստոսի: Մի՛ արգելուք զիս ի գեղեցիկ առաջարկութենէս, և մի՛ զինչս քր[465b] իս-

* 2. անդի

** 2. ի գեղջն

*** 2. ասղ

* 2. կանգնեալ

** 2. ասղ

առնելից տայք ի գինս իմ: Դսկ նոցա ոչ լու-
եալ նմա՝ արձակեցին զնա: Եւ իբրեւ առուրք
ինչ անցին՝ կամեցան շրջեցուցանել զնա և
զգինս նորա ժողովել: Դսկ սրբոյն ոչ կամե-
ցեալ՝ ասէ ցնոսա. Ընդէր զրկէք զքրիստով-
նեայսդ տալով ի գինս իմ զի ես ոչ վասն
այդորիկ եկի, այլ զի իմով արեամբս զնեցից
զարքայութիւն աստուծոյ: Եւ երթայ դար-
ձեալ ի տուն բանդին, ուր յառաջն էր, ազդ*
առնելով Սրջահանին այն: Եւ նոքա ասին
ցնա թէ. Բուպաքը կայ առ դուրս: Դսկ նորա
եկեալ արտաքս հարցանէր ցնա. Վասն էր
եկեալ ես այսր: Եւ պատասխանեալ ասէ.
Եթէ կամէ քեզ թող զիս նովին հաւատովս
և մի՛ զրկեր զաղքատս վասն իմ ապա թէ ոչ,
զոր ինչ կամէ քո արա՛: Եւ նորա սրամտեալ
յոյժ, իբրեւ զչարս զապան, բրաճեճ արարեալ
զնա չարաչար գանիւ, զնէ կոճից ի յոտս
նորա և շղթայս երկաթիս ի պարանոց նորա,
պահելով ի տան բանդին:

Եւ վարժէր** երանելի նահատակն զինքն
ազաւթիւք և պահաւք պնդութեան ոչինչ
ճաշակելով ի տունս նոցա, այլ և բազում
բանիւք նախատէր զնոսա և զառաջնորդս
նոցա, առասպել վարկանելով զկրաւնս նոցա:
Դսկ նոցա զչարեալ՝ երկիցս ծակեցին զքիթս
նորա և անուր անցուցեալ շրջեցուցանելին
ընդ դուրս իւրեանց նման ուղտու, նովին
կապանաւք: Եւ նա դոհանալով զտեսնէ տա-
նէր ժուժկալութեամբ: Եւ կացեալ յայնմ
բանդի ամիսս երկու՝ կին ոմն հաւատացեալ
տանէր նմա առւերն նկանակ մի: Զկէս նորա
ուռէր և զայն տայր ցնա ասելով. Տո՛ւր զայդ
յաղքատս: Եւ այնպէս մեծաւ տառապա-
նաւք անցուցանէր զառուրսն զայն:

Եւ իբրեւ եկն ամիրապետն մեծ Աթա-
պակ կոչեցեալ, ի յոստանն Մեծ Հայոց ի
Դուին քաղաք, և բնակէ մերձ ի նա ի տեղի մի
Խորու կոչեցեալ, ամբոխասաստ բազմութեամբ
և խաժամուժ ժողովաւք:

Եայնժամ Սրջահանն ծանուցանէ ամի-
րապետին մեծի վասն նորա: Եւ նա հրամայէ
առաջի իւր տանել: Եւ զնին զնա ի գրաստու,

զի յոյժ ներգեւեալ զոր ի չարաչար կրից ան-
տի*: Եւ իբրեւ ամին կացուցին զնա առաջի
և նա սաղմոսէր. Աստուած, յաւգնել** ինձ
նայեաց և Տէր՝ յընկերել ինձ փութա՛ւ, առ
քեզ, տէր տէր, են աչք իմ ի քեզ յուսա-
ցայ: Եւ կուտեցաւ ամենայն ամբոխ զառուրն
ի տեղին յայն, տեսանել զնահատակութիւն
սրբոյն:

Ասէ ցնա ամիրապետն մեծ. Հայր և
մայր քո պարսիկ դոյն և պաշտաւնեայ մերոյ
պատգամաւորին, դու յու[մ]մէ՞ հարկեալ կամ
նեղեալ յայդպիսի հաւատոս դարձար, կամ
զայդպիսի ձեւ զղեցար:*** Ա՛րդ, լուր ինձ և
մի՛ ընդդիմանար հրամանաց իմոց:

Դսկ նա ոչինչ տայր պատասխանի, այլ
միայն զնշանն տէրունական անդադար դրոշմէր
յիւրեսս իւր: [466a]

Ասէ ամիրապետն մեծ. Զահի հարեալ
երկեաւ ի մէնջ, առաջի իմ:

Դսկ Սրջահանն, որ պահէր զնա, ասէ
ցամիրապետն. Ոչ եթէ երկեաւ, այլ չառնէ
արժանի պատասխանելոյ: Զի բազում առուրք-
են, որ կայ առ իս ի բանդի և ի չարաչարանս
և ոչինչ լուայ ես ի դմանէ բանս թուլու-
թեան: Հրամայեա՛ սպանանել:

Ապա հրամայէ դարձուցանել և բերել
զնա առաջի իւր:

Ասէ ցնա դարձեալ ամիրապետն, Մի՛ կար
յայդպիսի կամս և տարապարտ մեռանիւր. հա-
ւանեա՛ ինձ և ես տաց զգեւդն քո հայրենի
ի ժառանգութիւն**** քեզ: Եւ զնէ առաջի
նորա ոսկի բազում:

Դսկ երանելին Յովսէփ ասէ ցնա. Ես ոչ
յուժմեք բռնադատեալ և ոչ հարկեալ, այլ ինք-
նին կամաւք իմովք եկի ի տեղիս յայս: Ոսկիդ
այդ և մեծութիւն, զոր խոստանաս, արհա-
մարհեալ է առաջի իմ: Եթէ զամենայն աշ-
խարհ և զգաւառ, որ է, ընդ իշխանութեամբ
քո, տաս ինձ, չեմ փոխանակելոյ ընդ այսմ
հաւատոյ, զոր***** ունիմ: Եթէ քաղցր են
կամք քո առ իս, թող զիս նովին հաւա-

* 2. անդի

** 2. յաւգնեալ

*** 2. սգեցար

**** 2. ժառանգութիւն

***** 2. զոր զոր

* 2. ասդ

** 2. վարժել

տովքս, ապա թէ ոչ, զոսկիդ զայդ տուր սպանողաց իմոց:

Ասէ ամիրապետն մեծ. Ամենեքեան հրամանաց իմոց հնազանդ են, և դու ընդդիմանաս, և նախատե՞ս զառաջնորդն մեր:

Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ ցնա. Դմ երթեալ է յԵրուսաղեմ և տեսեալ զտեղի ծննդեանն և զտեղի չարչարանացն և զյարուսթեանն և զհամբարձմանն և զայլ նահապետացն տեղի և զգերեզման, իսկ զպատգամաւորին ձերոյ ոչ ուրեք տեսի կամ գտի:

Ապա հրամայէ բազմութեան այլաբեռ զաւրուէն, որ շրջափակեալ շուրջ կային զնովաւ, սպանանել զնա և քարկոծել:

Եւ նոքա իբրեւ զգազան արիւնարբու մըրմըռեալ կըծտէին զատամուկն իւրեանց, և կալեալ զձեռանէ նորա աստի և անտի* ընթացուցանէին ի տեղի սպանմանն:

Իսկ երանելի վկայն ոչ գաղարէր յասելոյ զսաղմոսս զայս. Ասան քո մեռանիմք զաւրհանապաղ. վասն քո հեղում զարիւն իմ, որպէս Դու վասն իմ:

Եւ նոքա հարկանէին զնա, ոմն ձեռամբ, ոմն փայտիւ, և բազում բանս նախատանաց ասէին:

Իսկ նա ասէր. Տէր, մի՛ համարիր սոցա մեզս, զի ոչ գիտեն զինչ խաւսին:

Եւ եղբայր նորա անկեալ յոտս նորա, բազում աղաչանաւք և արտասուաւք ասելով. Մի՛ տար սպանանել զքեզ, առ այժմ՝ յանձն առ զհրամանս զոցա կատարել, և յետոյ որպէս կամ է քո կեաց:

Իսկ սուրբն խոժոռեալ ասէ ցեղբայր իւր. Եթ յետս հակառակ իմ ես, մի՛ զրկեր զիս ի մարտիրոսական նահատակութենէս, զի փրկիչն հրամայեաց, թէ Որ ուրացի զիս առաջի մարդկան, ուրացայց և ես զնա առաջի Հաւր իմոյ, որ յերկինս է:

Եւ իբրեւ սակաւ հեռացուցին, խաղիւսն այն, որ պնտեալ ունէր զաջոյ ձեռն նորա, հարկանէ դանակաւ զձախ կուշտ նորա: Եւ պատուեալ[466b] հերձաւ մինչև յաջուն: Իսկ նորա յերեսս անկեալ թաւալէր յարիւն իւր: Ապա որ շուրջն կային հարկանէին զնա, ոմն սրով, ոմն քարիւ և մեռելոտի ոսկերաւք: Եւ

զոր ինչ անկանէր ի ձեռս նոցա արկանէին ի վերայ նորա: Եւ հատեալ զղլուխն՝ մորթեցին, զի տարցեն յաշխարհն իւրեանց, ինչս ժողովելոյ վասն:

Եւ սրբոյն աւանդեալ զհոգին ի ձեռս աստուծոյ կենդանւոյ, ըստ այնմ թէ Հոգիք արդարոց ի ձեռս աստուծոյ են: Եւ եղբայր նորա բրեալ սակաւ մի զտեղին, թաղէ զմարմին սրբոյն հանդերձ զխոջն:

Եւ ի զիշերին յայնմիկ արհաւիրք եղեալ իբր որոտամբ և թնդիւն զաւրացն, զի այնք, որք շուրջ բնակեալ էին, զփշերն ամենայն արտաբեկեալք անքուն լինէին: Եւ մարդափրին աստուծոյ փառաւորեալ զփառաւորիչն իւր, բանալով զհաստատութիւնն, և լոյս կամարաձև ի վերայ նորա իջեալ առ ի պարծանս վկային և յանդիմանութիւն անհաւատիցն: Իսկ նոցա տեսեալ զարմացան սիրացեալք, երթեալք առ դատաւորն իւրեանց և առաջնորդն հարցանէին, թէ Զինչ է նուրն այն, այսինքն լոյս, որ էջ ի վերայ նորա: Եւ ասէ ցնոսա, թէ Զքարինսն և զմեռելոտի ոսկերան, զոր ետուք ի վերայ նորա, պատուէ աստուած, և վասն այնր էջ լոյսն, որչափ զձեզ, որ սպանողք էք, իսկ կէսքն ասէին թէ Մշնեա է, լոյս աստուածութեանն այրէ զնա:

Կատարեցաւ սուրբն Թովսէփ բարի խոստովանութեամբ ի Հայր և յՈրդի և ի Հոգին սուրբ յամենան ահկի, որ աւր քսան էր, յաւուր շաբաթու, յիննորորդ ժամու, ի տեղին, որ Միջոց կոչի, առ եզր գետոյն Երասխայ մեծի, մերձ առ ոտն լերինն Մեծի Մասեաց, հանդէպ Արտաշատ քաղաքի և զըղեակ բերդի, ուր է Վիրապն մեծ, որ է տեղի չարչարանաց սրբոյն Գրիգորի. քանզի և սա պտուղ է չարչարանաց նորա:

Արդ՝ ո՞վ եղբարք քրիստոսասէրք, նահատակութիւն սորա զարմանալի է, քանզի բազում մարտիրոսք եղեն յառաջ, առաւել ևս ի Հայս, զի ծաղկեալ և զարդարեալ դոյր աշխարհս Հայոց արեամբ նոցա: Զի նոքա պատկեր և ապացոյց ունէին զայլսն, Զի զոմանս պսակեալս տեսանէին, յոմանց վերայ լոյս կամարաձև երևեալ, և զոմանս պատուեալ յաստուծոյ և ի մարդկանէ, և այս ևս յորդո-

* 2. անդի

րէր զնոսա: Բայց սա ոչ ի տան աստուծոյ սնեալ
և ոչ գրովք սրբովք դարմանե[ա]յի և ոչ զայլս
տեսեալս այսպիսի նահատակութեամբ կատա-
րեցաւ: Որ և զարմացոյց զգաւրս վերինս:
Եւ քանզի աշխարհս Հա[յ]ոց ի վաղնջուց*
երաշտացեալ և ծարաւի գոյր ցաւոյոյ արեան
մարտիրոսաց, արդ զովացեալ արբեցաւ ա-
րեամբ սորա:

Արդ որք ջերմեռանդն գթով և յուսով
մեծաւ և բաղձ[մ]ամբ սիրոյ և ճշմարիտ հա-
ւատով կատարեն զտաւն վկայից աստուծոյ՝
եղիցին վկայ առանց չարչարանաց, առանց
սրոյ, նոցին պատկացն արժանացեալք: [467a]
Արդ յուսացեալք ի տէր ի ձեռն սոցին բա-
րեխաւսութեան հայցեցէք ի Զրիստոսէ զթո-
ղութիւն մեզ մեղուցելոցս և Զրիստոս ձեզ
և մեզ ողորմեսցի, ամէն:

Թէ որպէս վերափոխումն եղել նշխարաց նո-
րա եւ որպէս եղեալ կայ:

Այլ ոմն Սարգիս կոչեցեալ որդի Զա-
ւախի, ի համբակութեան տիան իւրոյ դար-
ձեալ եղև ի հայրենական դէնէն իւրմէ ի
հաւատս ճշմարիտս, խոստովանելով Կ. Զրիստոս
Աստուած և որդի աստուծոյ, սնեալ յանա-
պատի և ուսեալ զուսումն աստուածեղէն, և
արժանացեալ շնորհի քահանայութեան և
առաջնորդութեան եկեղեցւոյ աստուծոյ: Եւ
և սա կոչեցեալ եղև ի հանդէս մարտիրոսական
մրցանաց ի Շահի—Արմանէն, որ տիրէր գա-
ւառին Բզնունեաց և այլոց բազմաց: Եւ ա-
ւուրս ինչ արգելեալ ի տան բանդի և պատ-
գամս յղեալ առ նա, խոստանայ ինչս բազումս
և մեծութիւնս, հաւասար առնել անձին իւ-
րոյ, եթէ արացէ զկամս նորա, ապա թէ ոչ
ի փայտ մահու բարձրացուցանել սպառնայր:

Եւ նորա պատասխանեալ ասէ, Եթէ զա-
մենայն աշխարհիս մեծութիւնս տաս ինձ,
յայսմ հաւատոյ ոչ կացից յետս, և որով
մահու կամ է քո, առաջի քո եմ կատա-
րեալ զկամս քո: Զի էր այլ քաջասիրտ և
կորովախաւս, ոչ ոք կարէր պատասխանել նմա:

Եւ արհաւիրք եղեալ կնոջ ամիրապետին,
վասն այնորիկ արձակեալ եղև ի ձեռն միջնոր-

* Զ. ի վաղնջուց.

դի, կալ ի հաւատս իւր: Եւ այլ ևս նեղու-
թիւն կրեալ վասն ուղիղ հաւատոցն:

Սա իբրև լուաւ զնահատակութիւն սրբ-
բոյն Յովսէփայ, փութանակի ընթացաւ անդ-
րէն ի բանակն, և իբրև աւուրք ինչ անցին,
խնդրեաց յամիրապետէն մեծէ զմարմին վկային,
իսկ նա ասէ. Ընդէր մահ նիւթես անձին
քում, զի թէ զայդ արացես, զնոյն մահ և
զու կրեսցես:

Ապա կացեալ նորա ի բանակին աւուրս
քսան և զմահու երկիւղ ի բաց եղեալ, կա-
մեցեալ թագնաբար զողանալ, առեալ ընդ իւր
արս երկուս և հանեալ զնա ի հոյոյ անտի*
կամեցեալ սրբել զնա:

Եայնժամ իմացեալ այլասեռիցն՝ արս
վեց հեծեալս յերկարս՝ ձիւնթացս սուսերա-
մերկ գան ի վերայ նոցա: Իսկ արքն, որ
ընդ նմա էին, ի փախուստ դառնային հե-
ծեալ յերկարս իւրեանց: Իսկ նա քաջաւար-
տեալ և պնդեալ զերկարն՝ կայր հաստատուն
ի տեղւոջն: Եւ զի էր հասարակ գիշեր և
լուսինն ուռձացեալ լուսով իւրով լուսաւորէր
զամենեանս, և իբրև մաւտեցին ձեռնհաս
և նա խաւսեցաւ ի լեզուս պարսիկս: Եայն-
ժամ անտեսութիւն անկեալ զաշուք նոցա
անդէն ի փախուստ դառնային, այնպէս զի
ոչ ընկեր զընկերի հետ գտանէր: Ապա արքն
փախուցեալք, իբրև տեսին զայն նշան, դար-
ձան յետս: Եւ եղեալ ի գրաստու ընդ մէջ
բանակին զամենայն զիշերն [467b] տանէին
աներկիւղաբար: Եւ այնպէս ի նախախնամու-
թենէ աստուծոյ աջողեալ, որ ոչ ոք ի նոցանէ
զիտ, թէ զի՛նչ է, զոր բարձեալ տանին: Եւ
զգիշերն զայն գնացեալ տանէին զնա յուխտն
հոգաւոր, ի հաւուց թառ:

Ապա հանգուցանէ զնա ի տեղի մի բար-
ձրաւանդակ, որ յաշտոյն կոչեն, յարեւմտից
կողմանէ հանդէպ զիւղաքաղաքին Գառնու:
Ի պահպանութիւն գաւառին այնմիկ: Եւ
զգլու ի սրբոյն թողեալ յեկեղեցւոյն, զի ի
ձեռն նորին բարեխաւսութեան գթացեալ մար-
դասէրն աստուած ողորմեսցի իւրոց հաւա-
տացիւոց:

Եւ նմա փառք յախտեան, ամէն:

Զմեղաւոր գ[ր]իչս յիշեսց[իք] ի Քրիստոս
աղաչեմ, աղաչեմ:

* Զ. անդի

ՍՏԱՅՈՒԱԾ ԳՐԱԳԵՐ.

ԼՈՒՄԱԹ. — Գրական հանդէս. երկրորդ տարի,
1897. գիրք Ա.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

Անդրէաս երէց (պատմ. վիպակ), — Մուրացան.
Խաչատուր Աբովեան (կենս.) — Ն. Տէր Կարապետեան.

Մեր Տէրը (պատկեր) — Ս. Աւետիքեան.
Ազգասէր մարդը իւր մահուան վախտը (բանաստ.) — Խ. Աբովեան.

Առ մայրն իւր (բանաստ.) — Նոյն.

Մշոյ աշխարհ (նկարագիր).

Կարօս խաչ (ժողովրդ. բանահիւսութիւն).

Ինքնօգնութիւնը կանանց կօլլէջներում. — Մս.

Բէնքսի, թարգմ. Ա. Սպարապետեան.

Քաղաքակրթութիւն և հին աշխարհներ. — Ա. Հէնի.
գերմ. փոխ. Տիրատուր.

Աշակերտի յուշատետրը. — Խս. Յարութիւնեան.

Հայաստանեայց եկեղեցու կանոնգիրք. — Գ. ք.
Աղանեան.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ.

Դանիէլ կաթողիկոսի գրութիւնները. ա) Ֆրանսիական
գեոսպանին և նախարարին. բ) Նապօլէօն Մեծին. գ) Ֆրանց Գ. կայսեր.

Բարձր. խորհրդի գրութիւնները Նապօլէօն Մեծին.

Պարսից տիրապետութեան վերջին տարին. — Գ. ք. Ա.

Ս. Նազարեանի նամակները.

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ

Աստուածաշնչի տպագրութիւնը Ս. Էջմիածնում.

Գաւրգան երէց (Մշու բարրառով).

Քահանայ մը, որ չի չտանար. — Յ. Պարոնեան.

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ.

Հինհարդ և Գերտուրդ. — Պետալօցցու. Գերմ.
թարգմ. Ի. Յ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ.

ԻԱ. Սասուն և Տիգրիսի աղբերաց սահմանները.
Մասն Ա. Պատմական տեղեկութիւնք Ասանոյ
գրայ. — Ա. Տոմաշէկ. թարգմ. Հ. Բ. Պելէ-
շիկճեան. Մխիթ. Ա. խոսէն. — Վիեննա 1896
(գինն է մի ֆրանկ)

ԻԲ. Արգարու զրոյցը Մովսէս Խորենացւոյ պատ-
մութեան մէջ. քննադատական ուսումնասի-
րութիւնք. — Ա. Կարրիէր. թարգմ. Հ. Գ.
Մէնէվիշեան. Մխիթ. Ա. խոսէն. — Վիեննա
1897. (գինն է 1 ֆ. 50 ս.)

Երկու գրուածքներն ևս մաս առ մաս լոյս են
տեսել Հանդէս Ամսօրեայ թերթի մէջ.
Ուրախալի է, որ այժմ առանձին հրատարակուե-
լով՝ մատչելի են գառնում ընթերցողների աւելի
ընդարձակ շրջանի համար. — Առաջին գրքոյկը ներ-
կայացնում է ամենահետաքրքիր պատմական տեղե-
կութիւնների մի ժողովածու, նախնական դարերից
սկսած մինչև մեր ժամանակին վերաբերեալ, որ
հմուտ հեղինակը քաղել է թէ՛ հայկական և թէ՛
օտար, մեծ մասամբ հնախոյզ և լեզուագէտ սակաւ
թուով գիտնականների միայն մատչելի, աղբիւրներից.
Ինչպէս վերնագիրը ցոյց է տալիս, այդ գրուածքը
նորա գործի առաջին մասն է միայն. «Շրջակայից
և ի մասնաւորի Ֆիգրիսի աղբերաց սահմաններուն
պատմական տեղագրութեան վերաբերեալ նիւթերն
երկրորդ ուսումնասիրութեան մ' առարկայ պէտք է
ըլլայ», ասում է նա իւր գրուածքի վերջում, և
մենք թարգմանչի հետ կցանկանայինք շուտով կա-
տարուած տեսնել այդ խոստումը, որով լրացած
կլինէր Հայաստանի ամենանշանաւոր և պակաս ծա-
նօթ գաւառներից մէկի բազմակողմանի նկարագիրը
մասնագէտի գրչով.

Երկրորդ գրուածքի բնագրի մասին խօսք ե-
ղել է արդէն Արարատի էջերում (1895 փետրուար.
եր. 78). Արգոյ թարգմանիչը իւր կողմից մի յա-
ռաջաբան է աւելացնում. «Մովսէս Խորենացւոյ
քննադատութեան նկատմամբ քանի մը խօսք»,
որով օգնում է հայ սովորական ընթերցողին այդ
գրքի Մովսէս Խորենացու ուսումնասիրութեան
նկատմամբ ունեցած արժէքն ըմբռնելու. Ցանկալի
էր, որ որչափ կարելի է շատ հետաքրքրուողներ
լինէին այդ ուսումնասիրութեամբ և օգտուողներ
այդ գրքից.

ԿԱՒԱԿԱՄԵՆ ԼԵՐԱՆՑ ՄԷՋ, Ուղեգրական և
աղգադարական ակնարկներ. — Կ. Տիւ-
րեան. Վիեննա. 1896 Մխիթ. տպա-
րան. (գինն է 1 ֆր. = 35 կ.)

ԱՒԻՆԱՅԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ. «Թագաւոր ի տանէ
Դաւթի». — Պրոֆէսոր Ի. Հ. Ինգրա-
յամ. թարգմ. ուսուերէնից. Յովսէփ
թահ. Տէր Պետրոսեանց. Թիֆլիս, 1897.
(գինն է մի րուբլի).



Ա Ր Ա

18

Լ.



Ր Ա Տ

97

Տ Ա Ր Ի

ԿՐՈՆԱԿԱՆ—ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԱՏՄԱԿԱՆ,
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ—ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ
ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր .

ՆԵՐԱՅ 1897 Թ.-ԻՆ ԼՈՅՍ ԿՏԵՄԵՒ ՆՈՅՆ ԾՐԱԳՐՈՎ ԵՒ ՆՈՅՆ ՈՒՂՂՈՒԹԵԱՄԲ, ԲԱՅՑ ԱՒԵԼԻ ՅԱՐՄԱ-
ՐԵՅՐԱԾ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԵՒ ԽԱԿԱՆԱՅ ԱՒԵԼԻ ԸՆԴԱՐՁԱԿ ՇՐՋԱՆԻ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԻՆ—ՆՈՐ ԽՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
ԶՕՐԱՅԱԾ ՈՅԺԵՐՈՎ .

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է

{	ԴՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ . . .	4 Ր .
	ԱՐՄԱՍԱՀՄԱՆՈՒՄ . . .	5 Ր .
	ԱՄԵՐԻԿԱՅՈՒՄ 2 1/2 ԴՈՒՆԱՐ .	

Յաջորդ համարը կուղարկուի անգամ միայն, որոնք կը նորոգեն
իրենց բաժանորդագրութիւնը:



Ի՞նչո՞ր բաժանորդները, որոնք կ'այտնեն խմբագրու-
թեան իրենց ճիշդ հասցէները, կատանան ԱՐԱՐԱՏԸ ուղ-
ղակի, և ոչ գործակալների միջոցաւ:

Խմբագրութեան պէտք է դիմել հետևեալ հասցէով:

Св. Эчмиадзинъ, Типографическому Комитету по части журнала „АРАРАТЪ“. Արտասահմանից .
Etchmiadzin (Caucase). Rédaction du journal „ARARAT“.

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻՍ ՏՊԱՐԱՆՈՒՄ ՎԱՃԱՌՈՒՈՒՄ ԵՆ ՀԵՏԵԻՆԵԱԼ ՆՈՐ ԳՐԷՐԸ .

- | | |
|---|-------|
| 1. ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԳՈՐԻԱ ԵՒ ՇՄՈՆԻ (Ազաթանգեղոսի աղբիւրներից) .— գրեց | Բ. Կ. |
| Գ. Տէր—Մկրտչեան . | — 50 |
| 2. ՊԱՐԶ ՔԱՐՈՋՆԵՐ. (Գ.-րդ գրքից) .— գրեց Էմմանուէլ քահ. Նազարեանց . | — 20 |